

Küresel Salgın Bağlamında Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Yaşadığı Sorunlar

Elif AYDEMİR¹

ÖZ

Dünya üzerinde geçmişten günümüze birçok salgın türü yaşanmıştır. Toplumlara nüfuz eden her bir salgının ekonomik, siyasi, eğitim ve sosyal çevreye etkisi yadsınamaz düzeydedir. Günümüz dünyasına etki eden Koronavirüs Salgını da geçmişte yaşanan salgınlar gibi bireyleri pek çok unsur açısından olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumdaki her bir birey, salgından etkilenmiş olsa da salgının olumsuz koşullarına en fazla yakalanma eğilimi olan sınıf özel gereksinimli çocuklar ve aileleri olmaktadır. Bu sınıfta yer alan bireylerin salgından diğer bireylere göre daha fazla etkilenmelerinin birçok nedeni vardır. Ülkemizde hem resmî hem de özel kurumlar bünyesinde salgın döneminde özel bireylere ve ailelerine yönelik çeşitli hizmet ve olanaklar sağlanmaktadır. Sağlanan hizmet ve olanaklar neticesinde ilk olarak sağlık alanında olmak üzere eğitim, ekonomi ve psiko-sosyal destekler ile birlikte bu çocukların ve ailelerinin salgın sürecinin olumsuz etkilerini en az seviyede hissetmeleri için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Böylece ülkemiz, sosyal devlet anlayışı ekseninde özel gereksinimli çocuklar ve ailelerini her anlamda destekleyerek topluma kazanımlarını gerçekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Koronavirüs Salgını, Özel Gereksinimli Çocuklar, Aileler*

Problems Experienced By Parents Of Children With Special Needs In The Context Of The Global Epidemic

ABSTRACT

There have been many types of epidemics in the world from past to present. The impact of each epidemic that penetrates into societies on the economic, political, educational and social environment is undeniable. The Coronavirus Epidemic, which affects today's world, has also negatively affected individuals in terms of many factors, like the epidemics experienced in the past. Although every individual in the society has been affected by the epidemic, the class most prone to be caught in the negative conditions of the epidemic is children with special needs and their families. There are many reasons why individuals in this class are more affected by the epidemic than other individuals. In our country, various services and opportunities are provided for private individuals and their families during the epidemic period by both public and private institutions. As a result of the services and opportunities provided, necessary studies have been carried out to ensure that these children and their families feel the negative effects of the epidemic process at a minimum level, along with education, economy and psycho-social support, primarily in the field of health. Thus, our country has realized its social gains by supporting children with special needs and their families in every sense on the axis of the social state understanding.

Keywords: *Coronavirus Epidemic, Special Needs Children, Families*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, elif@istanbulmarka.science, ORCID 0000-0002-1443-5019

Giriş

Bu makalenin amacı, geçmişte yaşanmış, günümüzde de yaşanmakta olan çeşitli salgınların toplumlar üzerinde oluşturduğu olumsuz durumlar ve bu durumlara yönelik resmî ve özel kurumlar tarafından verilen hizmetler üzerinde kısaca durulduktan sonra özel gereksinimli çocuk sahibi ailelerin yaşadığı sorunları ele almaktır. Bu doğrultuda yapılan araştırma nitel bir araştırma olup, çalışmada yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

Salgın hastalıklar dünya üzerindeki toplumsal yapıların olumsuz yönde değişimine ve bireylerin bu durumdan etkilenmesine yol açmaktadır. Bu olumsuz durumlardan toplum bünyesinde en fazla etkilenen grubun ise özel gereksinimli çocuklar ve aileleri oldukları söylenebilir. Özel çocukların ve ailelerinin diğer bireylere göre salgından daha fazla etkilenmesinin nedenleri olarak; salgın döneminde özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin kapanmış olması, uzaktan (online) eğitim hususunda özel çocukların yeterlilik gösterememesi, ailelerin çocuklarının eğitimi konusunda gerekli donanımına sahip olamaması ile birlikte özellikle bu dönemde özel gereksinimli çocuklar ve ailelerin normal çocuk ve ailelere göre daha fazla olumsuzluklarla karşı karşıya kalabilecekleri sayılabilir (Akçay, Başgöl, 2020: 56).

Salgın sürecinde özel gereksinimli çocuklara ve ailelere yönelik çeşitli kurumlar tarafından eğitim, sağlık, ekonomi ve psiko-sosyal destek hizmetleri verilmektedir. Verilen hizmet ve sunulan olanaklar bu grupta yer alan bireylerin sıklıkla karşılaşmış oldukları zorluklar üzerinde temellenerek, bu zorluklara çözüm yolları bulunmaktadır. Öncelikle bağışıklık sistemleri çok düşük olan özel gereksinimli çocuklara yönelik sağlık hizmetlerinde herhangi bir aksaklık yaşamamaları adına devlet tarafından pek çok destek ve olanaklar sağlanmıştır. Eğitim konusunda yapılan desteklerin de hem özel çocuklar hem de aileleri adına yadsınamaz düzeyde olduğu görülmektedir. Sosyal açıdan ise bu durumda yer alan çocuklar ve aileleri için de çeşitli muafiyetler sunulmuştur.

Araştırma kapsamında İstanbul ili K. Çekmece ilçesinde yer alan K. Çekmece Belediyesi Engelliler Rehabilitasyon Merkezi'nde araştırmanın örneklemini oluşturan, özel gereksinimli çocuklar özelinde zihin yetersizliğine sahip çocuğu olan 15 anne ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde bu tür çocuklara sahip annelerin salgın döneminde yaşadıkları deneyimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde ayrıca bu tarz sorunlarla karşılaşan ebeveynlerin yaşadığı sorunları gidermeye yönelik çeşitli kurumlar tarafından yapılan hizmet ve olanaklardan ne derecede yararlandıkları öğrenilmeye çalışılmış ve bu olanakların hangi yönde etki ettiğine dair veriler toplanmaya çalışılmıştır. Daha sonra toplanan veriler analiz edilmiştir.

Görüşmelerde öncelikle annelere çocuklarının salgın sürecinde eğitim, sağlık ve sosyal anlamda ne tür zorluklar yaşadıkları, bu zorlukları aşmada çeşitli kurumlarca verilen hizmetlerin yeterli olup olmadığı, bu süreçte zorlukları aşmada kolaylıklarla karşılaşmış karşılaşmadıkları gibi konular hakkında sorular sorulmuştur. Ayrıca annelere devletin özel gereksinimli çocuklara yönelik yapmış olduğu ek hizmetlerden ne derecede yararlandıklarına ve salgın sürecinde çocuklarının hem fiziksel hem de zihin gelişimleri doğrultusunda kendi gelişimlerini nasıl gerçekleştirdiklerine dair sorular da sorulmuştur. Elde edilen bulgular ilgili başlık altında sunulmuş ve analiz edilmiştir.

1. Dünya Geneline Yaşanan Salgın Türleri

Nesiller boyu dünyanın farklı yerlerinde birçok salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Küresel boyutta yaşanan bu türden salgın kaynaklı hastalıklar çeşitli toplumlarda çoklu ölümlere neden olmuştur. Bu durum çoğu zaman da toplumlar bazında küresel olarak çok yönlü tehditlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa'da 12. yüzyılda yaşanan ve toplumlar tarafından "Kara Ölüm" olarak nitelendirilen Veba Salgını sebebiyle Avrupa bölgesindeki bireylerin

yarısının öldüğü görülmektedir (Özey, 2013: 210). Salgınlara sebep olan mikroorganizmaların insanlığın varoluşundan önce yeryüzünde meydana geldiği bilinmektedir (Tunç, Atıcı, 2020: 338).

Sonrasında ise Cüzzam Salgını meydana gelerek birçok insanın ölümüne yol açarak bazı toplumlara olumsuz yönde etkilemiştir. Eski Hint, Çin ve Mısır Uygarlıklarında yer alan eserlerde de deri hastalıklarına ve Cüzzama yer verilmiştir (Özdemir, 2010: 16). Cüzzam hastalığına yakalanan bireylerin, hastalığı bulaştırmamak adına yürürken “murdar... murdar...” şeklinde bağırdığı bilinmektedir. Eğer bu kişinin konuşma yetisi yoksa boynuna çingirak takılarak yürümesi sağlanmaktadır (Kızıldağı, 1977: 473). Özellikle toplumsal olarak bakıldığında bu davranışların Cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklara yakalanan bireyler açısından dışlanmışlık etkisi yaratacağı aşikârdır.

14. ve 15. yüzyıllarda ise Veba Salgını yaşanmıştır. Toplumlarda ağır bir tahribat yaratmış olup, bu salgın için “ilahi bir ceza” tabiri kullanılmıştır. Bu dönemde salgın kaynaklı oluşan cesetleri diğer bireylere bulaşmasını engellemek adına gömülmeden denize atılmaları yoluna gidilmiştir (Eyice, 1958: 667-668). Bu dönemlerde salgında ölenlerin genel olarak bir mezara aidiyet unsuru taşımaması, aile bireyleri adına manevi yoksunluk barındırmaktadır.

19. yüzyılın sonlarında Kolera Salgını, Veba'nın önüne geçebilecek önemli salgınlardan biri olmuştur (Emrence, 1999: 46). 1800' lü yıllarda Kolera Salgını bölgesel boyuttan dünya genelinde yayılım göstererek küresel boyuta gelmiştir. Dünya genelinde yaşanan bu salgın ülkemizde de etkili olmuştur. Özellikle 1830 ve 1914 yılları arasında İstanbul' da sekiz Kolera Salgını yaşanmıştır (Özdemir, 2010: 34). Tarihsel yönden bakıldığında salgınlar, toplumların gelenek göreneklerinden yaşam tarzlarına çok yönlü değişimler meydana getirmektedir. Günümüzde ise halen devam eden Koronavirüs Salgını, geçmiş dönemlerde dünya genelinde etkili olan ve sonuçları toplumlar açısından ağır olarak bilinen Veba ve İspanyol Gribi Salgınlarından sonra gelerek tüm dünyada etkili olmuştur.

Koronavirüs Salgını, tüm dünyanın önceden yaşamadığı ve her açıdan toplumların yaşamlarını etkileyen önemli bir salgındır. Küresel bağlamda dünya üzerinde toplumlara ekonomik, siyasi, sosyal ve psikolojik açılardan yoksun bırakarak ülke gelişiminde olumsuzluk yaratmaktadır. Hazırlanan bu çalışma tamamı ile sosyolojik bir çalışma olduğu için herhangi bir tıbbî terminolojiye yer verilmeyerek, Koronavirüs Salgınının tanımlaması ve içeriği de tam anlamıyla toplumsal açıdan incelenerek ele alınmıştır.

2. Salgınların Toplumsal Açıdan Etkileri Ve Sosyal Mesafelenme Süreci

Tarih boyunca bireylerin yaşadığı en önemli sorunlardan bir tanesi salgın hastalıklardır. Geçmiş dönemler incelendiğinde Veba, Kolera, Tifüs, İspanyol Gribi; ardından günümüzde ise Koronavirüs Salgınının yol açtığı ve toplumlar için büyük bir felaket unsuru olan salgınlar çeşitli krizleri meydana getirmektedir.

Salgın hastalıkların ortaya çıkarak toplumlarda yayılım göstermesinin birçok nedeni vardır. Örneğin bireylerin temizlik kurallarına uymaması, bazı toplumların yerleşik yaşama geçtikten sonra hayat tarzlarının neden olduğu sağlık dışı ortamlarda beslenerek vakit geçirmeleri, çevresel dengelerin değişmesi, maddi imkânsızlıklar ve bu nedenle de bireylerin bağışıklık sistemlerinin zayıflaması ile birlikte salgınsal hastalıklara yakalanma ihtimallerinin daha fazla olması, aslında toplumların salgın hastalıklardan etkilenip salgınların daha fazla yayılmasına sebep olan yetkin maddelerin başında gelmektedir (Kılıç, 2020: 18).

Salgın hastalıklar bölgesel olarak bireylerarası yayılım hızına ve oranına göre çeşitli isimlerde sınıflandırılmaktadır. Sürekli veya art arda bir bölgenin hayvanlarına bulaşan salgınlara *dar*

salgın adı verilmektedir. Salgın hastalığın başladığı bölgeden yayılarak bir başka bölgede belirmesine *andemi/endemi*, belirli bir bölgede veyahut iki farklı ülkede normal seyirinden daha fazla gözlemlenmesine *epidemi*, kıtalararası ya da küresel ölçekte yayılım sergilemesi durumuna ise *pandemi/pandemik* adı verilmektedir (Dols, 1979: 162,189).

Bahsedilen salgın sınıflandırmalarından toplumları en olumsuz etkileyen durum “pandemi” olmaktadır. Çünkü pandemi sürecinde tek bir ülke ya da birkaç ülke değil dünya çapında toplumsal yönde önemli bir hastalık türü yaşanarak birçok bireyi ve onların bağlı bulunduğu toplulukları etkisi altına almaktadır.

Tarihte ve günümüzde yaşanan pandemik hastalıklar insan ve toplum yaşamını her açıdan etkilemektedir. Bu durum; salgın hastalıkların yaşandığı zamanın şartlarına, bu dönemlerde yaşayan toplumların anlayış biçimi, çevresel olaylar karşısındaki tepkileri ve bununla birlikte eğitim düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. Bu değişiklikler aslında toplumların elde etmiş olduğu bilinç düzeyi ile yakından ilintili olmaktadır.

Bilimsel nitelik açısından bireyler kendini sosyolojik, psikolojik ve tıbbî yönden ne kadar geliştirirse, pandemi sürecinde de bilinçli bir eğilim gerçekleştireceğinden diğer, kendini bilimsel anlamda geliştirememiş bireylere oranla bu süreci daha kolay ve hatta virüse yakalanmadan da atlatabilmektedir. Unutulmamalıdır ki her bir birey geniş bir toplumun en küçük yapı taşını meydana getirmektedir ve bireyleri kendilerini bilimsel ve her açıdan geliştirmesi de toplumlara nüfuz edeceğinden ülkeler bu türden bilinçli toplumların kazanımları ile öncelikle sağlık daha sonra da sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda ilerleme kaydedecektir. Tabii bu göstergeler zamanın şartlarına göre çeşitli açılardan değişiklikler arz etmektedir.

Bu durumla birlikte salgın hastalıklar ne zamanda ülkelerde görülürse gözüksün, toplumların beklemedikleri zamanda karşılaştıkları nedeniyle birçok insanın yaşamını yitirmesine yol açması akabinde hayatlarında sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan çeşitli yönlerden de etkilenmelerine zemin hazırlamaktadır. Toplumsal açıdan salgınların sosyolojik ve psikolojik yapıda daha fazla etkilendiklerinden dolayı çalışmamızda bu duruma daha detaylı yer verilmiştir.

2.1. Sosyolojik Ve Psikolojik Etkileri

Toplumlar üzerinde gerçekleşen salgın hastalıkların bireyler açısından yaratmış olduğu en büyük psikolojik etkinin nedeni; gözlemedikleri bu tür hastalıkların mahiyetini, nereden geldiğini ve ne tür tedavi yolları ile ortadan kalkacağını, kimlere; hangi yaş grubundan bireylere nasıl etki edeceğini bilemedikleri bir ölüm silsilesinin yaratmış olduğu şok ve korkudur.

Geçmişte meydana gelen salgınlara bakıldığında toplumlar, hastalığın ilk olarak çıktığı bölgelerden göç ederek uzaklaşmaktadır. Göç edecek imkanı bulunmayanlar ya da maddi açıdan sıkıntıda yaşayan bireyler kendi içlerinde yaşadığı psikolojik bunalımlar neticesinde kendilerini ve ailelerini koruma eğilimi gösterememişlerdir. Salgın psikolojik olarak toplumlar açısından çok farklı anlamalar meydana getirmiştir. Örneğin, Floransa’ da görülen salgın hastalıklarda burada hayatını devam ettiren bireylerin her gün öleceklermiş gibi düşünerek bu durumla birlikte hiç önlem almadan, hayata kalmaları adına herhangi bir önlem almadan yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir (Slavicek, 2008: 78, 79).

Salgınların meydana getirmiş olduğu en yetkin sosyal sorunlardan biri de toplumsal yapı içerisindeki düzenin bozulmuş olmasıdır. Ülkelerarası yaşanan pandemi dönemlerinde bireyler genel olarak toplumsal ve hukuksal kuralları önemsemeyerek başkalarının mallarını kendi himayeleri altına alma, kişi hak ve özgürlüklerine tecavüz, sadece kendi benliklerini koruyarak başkalarının hayatını önemsememe vb. doğru olmayan davranışlar sergileyerek hem salgın

döneminde hem de salgın sonrası dönemde toplumsal yönde olumsuzlukların oluşmasına zemin hazırlamışlardır.

Toplumlar arasında yaşanan salgınların çoğunlukla olumsuz etkileri olmasının yanında bazı olumlu etkileri de mevcut bulunmaktadır. Yaşanan pandemilerin nedenleri ortaya çıkınca sanitasyonun değeri ile beraber toplumların gelenek ve göreneklerine göre belirlemiş oldukları hijyen kurallarında da çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Bireysel yönde gerçekleştirilen temizlik kurallarına ek olarak sosyal yaşamda da temizlik kurallarına uyum sağlandığı görülmüştür.

Dolayısıyla Hristiyan toplumlarda su ve sabun kullanma adeti salgın dönemlerinde çok fazla artış göstermektedir. Bu durum da orada yaşayan toplumların salgın döneminden sonra da bu tarz temizlik alışkanlıklarının devam ederek, diğer bakteri kaynaklı rahatsızlıkların yaşanmasında koruyucu rol üstlenmiştir (Tannahill, 2003: 130).

Dünya genelinde yaşanan salgınlar belli bir dönem bazında Hristiyan toplumlar açısından olumlu etkilerin yaşanmasına zemin hazırlasa da genel olarak toplumlarda sosyolojik ve psikolojik yönde birçok faktör yönünden olumsuz durumların yaşanmasında zemin hazırlamıştır. Özellikle bireyler üzerinde yaratmış olduğu psikolojik tahribatın, tüm toplumların yaşamış olduğu pandemi dönemlerinde hayat standartlarının hem ekonomik hem de manevi boyutlarda zedelenmesine neden olduğu açıkça görülmektedir. Bu psikolojik tahribat, bireylerde kimi zaman kendi hayatlarına son vermeye kimi zaman da kendi kanından olan bebeklerinin hayatına son vermeye yöneltmiştir.

Bu bağlamda görülmektedir ki; küresel çapta var olan pandemiler aslında bir pandemiden daha fazlasını oluşturmaktadır.

3. Koronavirüs Salgını Ve Türk Toplumuna Etkileri

Dünya üzerinde etkili olan Koronavirüs Salgını, 11.03.2020 tarihinden itibaren ülkemizde görülmüştür. Bu tarih ile birlikte ülkemizde ilk Koronavirüs vakası gözlemlenmiştir. Bütün dünya ülkeleri, 21. yy' da yaşanan ve kimsenin aklından bile geçiremeyeceği bir pandemi türü ile karşı karşıya gelmiştir.

Dünya genelinde görülen ve bütün insanlık için ölüm saçan virüs olgusuyla birlikte toplumlar yaşam fonksiyonlarını etkili olan virüslere karşı cephe oluşturur nitelikte idame ettirme eğilimi gerçekleştirmiştir. Toplumların varoluşundan itibaren davranış biçimleri ve yaşam fonksiyonlarını etkileyen, bununla birlikte ilk olarak gelenek göreneklerinde sonrasında ise sosyal çevreleri, ekonomik yapıları, siyasi politikaları ve sağlık alanları çeşitli değişimlere uğramıştır. Bu değişimler ile birlikte toplumlar kendi benliklerini kaybederek "başkalaşma" olgusuyla karşılaşmışlardır. Başkalaşma olgusu, toplumların gelenek, görenek, kültürel ve yaşam değerlerinin değişime uğraması anlamına gelmektedir.

Türkiye'de yeni nesil salgın neticesinde ilk olarak 2020 mart ayında çeşitli değişikliklere uğramıştır. İlk olarak etkili olan değişim bireylerarası mesafe kuralı olmuştur. Bu durumla birlikte hem Türkiye hem de dünya ülkeleri açısından fiziksel mesafe olgusu yetkin bir anlam kazanmıştır. Akabinde bireylerin sosyal ilişkilerinde yaşanan yoksunlukla birlikte hayatlarında belirli ölçüde eksiklik yaşanmıştır. Bu eksiklikler, bireylerde sosyo-psikolojik açıdan olumsuz yönde etkili olmuştur. Bazı toplumlarda salgın hastalıkların sonlanmasıyla bile hala salgın sürecindeki alışkanlıklarına devam eden bireyler olduğu bilinmektedir.

Günümüzde yaşanan pandemiden sonra da hem ülkemizde hem de dünyada bu tarz psikolojik semptomların yaşanabileceği nihai olarak gözlemlenmektedir. Türkiye' de yaşanan bu semptomlar açısından en önemlisi de cenaze törenleridir. Müslüman toplumlar için cenaze

törenlerinin mahiyeti büyük bir önemdedir. Lâkin bu süreçte özellikle virüs kaynaklı ölenlerin cenaze törenlerine ailesinden hiçbir bireyin katılamaması olası bir durum olarak görülmektedir. Çünkü Müslüman toplumlarda cenaze törenleri kutsallık atfetmektedir. Bu durum sonucunda da, toplumlar kendi kültürel normlarının dışında bir yaşama ayak uydurmaları zorunlu olduğu için psikolojik yönden olumsuzluklarla karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmada bu başlık altında genel olarak; salgınların Türk ve Müslüman toplumlarda yarattığı etkilere değinilse de aslında salgınlar, dünya ülkeleri açısından zorlu bir süreci teşkil etmektedir. Salgınların gerçekleşmiş olduğu ülkelerde yaşamını sürdüren her bir toplumun salgın sürecine kadar belli bir normda yaşam kalitesi, gelenek ve görenekleri, sosyal aktiviteleri, dini ritüelleri vb. kendi toplumsal benlikleri adına uygulamış oldukları birçok davranış biçimleri yer almakta idi. Lâkin salgın hastalıklardan sonra bu ülkeler de tıpkı diğer toplumlar gibi birçok yaşamsal faaliyetini yerine getirememişlerdir. Bu türden salgın hastalıklar aslında toplumlar arasındaki eşitsizliklerin yaşanmasını olanaksız kılmış olup hatta gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere göre de salgınla mücadele bazında daha yetkinsiz olduğu da görülmüştür.

4.Koronavirüs Salgını Sürecinde Türkiye’ de Zihin Yetersizliği Olan Çocuklar İle Ailelerinin Yaşadığı Sorunlar Ve Sağlanan Olanaklar

Salgın hastalıklar,dünya üzerinde yaşayan bütün bireylere çeşitli açılardan etki etmektedir. Bu bireyler içerisinde, özel gereksinime ihtiyacı olan çocuklar ve ebeveynleri ise salgın döneminde yaşanan olumsuzluklardan daha fazla etkilenmektedir. Bu grupta yer alan bireylerin salgından diğer bireylere göre daha fazla etkilenmesinin nedenleri; özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin kapanması, uzaktan eğitim konusunda özel çocukların yetersiz kalması, ailelerinin onların eğitimi konusunda gerekli bilinçte olamaması pandemi döneminde özel çocukların ve ailelerin normal çocuklara ve ailelerine göre daha fazla olumsuzlukla karşılaştığı görülmüştür (Akçay, Başgül, 2020: 56).

Bu dönemde özel gereksinimli çocuklar ve ailelerine yönelik olarak eğitim, sağlık, ekonomi, psikolojik ve sosyolojik danışmanlık hizmetleri açısından ilgili resmî ve özel kurumlar bünyesinde çeşitli hizmetler sunulmuştur. Sunulan hizmetler bu gruptaki bireylerin karşılaştığı zorluklar üzerinde temellenerek, yapılan hizmetlerle bu zorluklara birçok çözüm yolu oluşturulmuştur.

Karşılaşılan bu zorluklardan ilki,eğitim alanındaki zorluklardır. UNİCEF Koronavirüs’ ün dünya genelindeki öğrencilerin % 92’ sini etkilediğini açıklamıştır (Kurt, K.Erden, 2020: 1107). Koronavirüs salgını bu çerçevede bilginin ve öğrenim sürecinin yeniden ele alınmasını, eğitimin korunarak tekrardan dönüştürülmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır (UNESCO Futures of Education, 2020 akt. Şenol, C.Yaşar, 2020: 440). Bu süreçte eğitim sistemindeki değişikliklerden en fazla etkilenen kesim özel gereksinimli çocuklar grubu içerisinde zihin yetersizliği görülen çocuklar ve aileleri olmaktadır. Salgın sonrasında geçilen eğitim sisteminde bu sınıftaki bireyler için birçok destek eğitim hizmeti sağlanmıştır (Kurt, K. Erden, 2020: 1109).

MEB bünyesinde özel gereksinimli çocuklar adına pek çok yayınlar yapılarak; kendileri, aileleri ve öğretmenleri için de mobil uygulamalarla çeşitli eğitim hizmeti sağlanmıştır. Geliştirilen bu uygulamada çocukların bilişsel yönden eğitimlerinin aksamamasına özen gösterilmiş olup, bu uygulamaya dünya genelinden ve özellikle Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ nden övgü gelmiştir (www.meb.gov.tr, 2021).

Dijital dönüşüme ayak uyduramayan özel gereksinimli çocuklar için de TRT EBA TV’de ayrı bir eğitim programı hazırlanmıştır (Kurt, K. Erden, 2020: 1109). Akabinde özel çocuklar ve

ailelerinin eğitimlerine ve psiko-sosyal açıdan sorunlarını gidermeye yönelik uzmanlar tarafından destek sağlanmıştır (www.meb.gov.tr, 2021).

ÖĞÇ sahibi ebeveynler salgın döneminde eğitim alanında zorlanmış olsalar da ülkemizde uygulanan eğitime destek hizmetleriyle birlikte çeşitli kolaylıklar yaşamışlardır. Bununla birlikte aileler, devlet kurumlarından ve özellikle öğretmenlerden almış oldukları hem psikolojik hem de çocuklarının eğitimi konusundaki danışmanlık hizmetleri ile salgın döneminde çocuklarının eğitiminde daha etkin rol almışlardır.

Koronavirüs salgını döneminde sağlık açısından özel gereksinimli bireylere ve ailelerine yönelik ayrıcalıklı olarak sağlanan haklar daha da genişletilmiştir. Bu bağlamda hak, toplumda yer alan tüm bireylerin özgürce yaşama olanağı şeklinde tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999: 194 akt. Afacan, Avcı, 2020: 3). Bu doğrultuda sosyal devlet anlayışı çerçevesinde özel bireyler ve ailelerine sağlık açısından gerekli hizmetler sağlanmıştır. . Bunun en belirgin örneği de salgın döneminde temel sağlık hizmetlerinde özel çocuklara öncelikli tedaviler yapılmasıdır. Akabinde aileleri adına salgın sırasında çocuklarının sağlığını koruyabilmeleri için devlet kurumlarınca çeşitli rehber kılavuzlar hazırlanmıştır. Bu kılavuzlarda bireylerin ruhsal sağlıkları için de çeşitli bilgiler sağlanmıştır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020: 3).

Bilinmelidir ki, özel gereksinimli çocuklar yaşlarına, engel durumlarına ve oranlarına göre farklı reaksiyonlar göstermektedir. Rehberlerde her yaş ve engel durumlarına göre özel çocuklarla ilgili ebeveynler bilinçlendirilmektedir. Bu durumla birlikte özel çocukların uzun süre kapalı ortamlarda kalmalarının fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gen. Müd. tarafından yayınlanan ek tedbirler doğrultusunda 01.01.2000 tarihinden sonra doğan özel çocukların ve gençlerin ebeveynleriyle birlikte engelli rapor vb. belgelerini yanlarına almak, fiziksel mesafe koşullarına uymak şartı ile parklara ve bahçelere çıkmalarına, il sınırından çıkmadan arabayla seyahat etmelerine izin verilerek muafiyet sağlanmıştır, engelli rapor sürelerinde esneklik tanınarak raporlarının geçerlilik süresi arttırılmıştır (A.g.e., 2020: 4).

Dünyada yaklaşık 1 milyardan fazla insan; zihinsel, fiziksel veyahut duyu açısından özel gereksinime ihtiyaç duymaktadır. Bu insanların yaklaşık 200 milyonu ise yaşamlarını devam ettirirken çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır (WHO, 2011 akt. Kara, 2020: 29). Karşılaşılan bu güçlüklerin bazı ülkelerde sağlık olanaklarına ulaşımın zorluğundan, sağlık olanaklarının mali açıdan yüksek oluşundan ya da özel gereksinimli bireylere yapılan çeşitli ayrımcılıklardan ileri geldiği bilinmektedir (United Nations, n.d.-a; Abrams, 2020 akt. Kara, 2020: 29). Özellikle herhangi bir özel gereksinime sahip olan bireylerin ekonomik açıdan yaşadığı güçlükler devletler ve çeşitli kurumlar tarafından giderilmektedir.

Koronavirüs salgını önceden görülen salgınlardan ya da dünya ekonomisinin yaşamış olduğu ekonomik krizlerin etkilerinden farklı boyutlarla değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Koronavirüs salgınının diğer salgınlar ve krizlerle karşılaştırma yapılmasını engelleyen pek çok faktör yer almaktadır. Bu faktörler salgının tüm dünyaya yayılım göstermesi, düşük ve orta düzeyde maddi olanaklara sahip olan ülkelerle birlikte ekonomi açısından en yüksek gelişmişlik endeksine sahip olan kapitalist ülkeleri de kapsamı ve ülkelerde her açıdan olumsuzluklara zemin hazırlamasıdır (Fernandes, 2020: 5 akt. Eroğlu, 2020: 218).

Ülkemizde “sosyal devlet” anlayışı çerçevesinde özel çocuklar ve ailelerine, ekonomik yönden pek çok yardım sağlanmakta, istihdam konusunda önemli destekler verilmekte ve çeşitli teşvikler de sağlanmaktadır. Dünya genelinde özel çocuklar ve aileleri için Koronavirüs salgınından kaynaklı risk oluşumları diğer etkenlerle de birleştiğinde daha önemli hâl almaktadır (Armitage, Nellums, 2020 akt. Kara, 2020: 29).

Örneğin, özel çocuklara sunulan yardım ve desteklerin aksaması, sağlık hizmetlerine ulaşımın gecikmesi ve bu nedenden dolayı bağışıklık sistemi en düşük olan bu grubun hastalığa yakalanma ihtimalinin yükselmesidir. Ülkemiz bu bağlamda salgından önce özel çocuklara uygulamış olduğu hizmet ve sunulan olanakları aksatmadan yerine getirmiştir. Devletin sağladığı destekler özel çocukların engel durumlarına göre değişiklik göstermektedir. İlk olarak engelli çocuklara resmi ve özel kurumlarda bakım hizmeti verilmekte ve bu çocukların bakımını yapan kişilere de destek olunmaktadır, gerekli olan tıbbî malzemelerin bir kısmı ya da tamamı karşılanmaktadır, zihin engeliyle birlikte ağır derecede fiziksel engeli olan çocuklara evde sağlık hizmeti sunulmaktadır, kamuda çalışan engelli çocuğu veya yakını olan ailelere, çocuğunun veya yakınının bakıma ihtiyacı olduğunu ve ilgili mevzuata göre alınmış sağlık kurulu raporunu göstermesi ile; anne ve babaya çocuğunun bakımı için gerekli izin verilmektedir (www.aile.gov.tr, 2021: 7-34).

Sürekli cihaza bağlı bir şekilde yaşayan engelli bireylere ve ailelerine aylık belirlenen miktarlarda elektrik tüketim desteği verilmektedir, akabinde kurul tarafından hazırlanan sağlık raporunda “tam bağımlı engelli birey” olduğunu gösteren ve her açıdan gelir seviyesi esas alınarak kendi evlerinde kişi başı aylık geliri, asgari ücretin 2/3’ ünden daha düşük olan engelli bireyler “Ücreti Bakanlık Tarafından Karşılanan Engelli” olarak tanımlanarak bu bireylerin bütün giderleri Bakanlık tarafından karşılanmaktadır (www.aile.gov.tr, 2021: 58-62).

Ülkemizde özellikle salgın döneminde görülmektedir ki, özel çocuklar ve ailelerine yönelik öncelikle sağlık daha sonra eğitim ve ekonomi alanlarında her zamankinden daha yoğun bir şekilde destek sağlanmaktadır.

5. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, İstanbul ili K.Çekmece ilçesinde ikamet eden ve zihin yetersizliği olan çocuk sahibi 15 anne ile birlikte yapılan yüz yüze derinlemesine görüşme tekniği sonucunda elde edilen veriler aktarılmıştır. Verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan 1. Ailelerin salgın sürecinde çocuğuyla ilgili eğitim, sağlık ve sosyal yaşamdaki zorlukları, 2.Salgın sürecinde devletin hizmetlerinden ne derecede yararlandıkları, 3. Annelerin de salgın sürecinde çocuğuyla ilgili kendilerini geliştirme olanaklarından ne derece faydalandıklarına dair konularla ilgili bulgular sunulmaktadır. Görüşme öncesinde katılımcılar genel olarak bilgi verme konusunda tedirgin olmaktadır. Lâkin bilimsel araştırmalarda katılımcıların karşılaştığı zorluklara çözüm yolu arandığı için yetkili merciler de bu araştırma kapsamında toplumsal zorluklara destek sağlayabilmektedir (Dilsiz, 2021: 9).

5.1. Zihin Yetersizliği Olan Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Eğitim, Sağlık Ve Sosyal Yaşamdaki Zorlukları

Salgın sebebiyle eğitim alanında meydana gelen değişimlere ayak uydurmakta en fazla zorlanan grup özel gereksinimli çocuklar ve aileleri olmaktadır. Eğitim alanında katılımcıların çoğunluğu evde eğitimi verimli bulmadıklarını, bir kısım anne ise bu durumun tam tersini çocuğunun evdeyken kendisinin de ona yardım etmesinden kaynaklı olarak eğitiminin daha verimli olduğunu vurgulamıştır. Zihin engeliyle birlikte fiziksel engeli olan çocukların eğitiminin ise salgın döneminde her açıdan olumsuzluğa uğradığı belirtilmektedir. Annelerin çoğu, çocuklarının eğitimi konusunda uzman kişilerin daha etkili olduğunu ve kendilerinin bu konuda yetersizliğini belirtmiştir. Bu açıdan yaşanan salgın genel olarak özel çocukların eğitiminin olumsuz yönde etkilemiştir. Lâkin alınan tedbirlerle birlikte ülkemizdeki sosyal devlet anlayışının da etkisiyle bu olumsuzluk da giderilmeye çalışılmıştır.

Sağlık alanında ise katılımcıların büyük çoğunluğu bu dönemde çocuklarının sağlık alanında hiçbir zorlukla karşılaşmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte özel çocukların bağışıklıklarının

daha düşük olmasından kaynaklı olarak, aileler de sıklıkla çocuğunun sağlık süreciyle ilgili araştırma yaptıklarını ve bu nedenle çok fazla dışarı çıkaramadıklarını vurgulamaktadırlar. Bu durumun onların ruhsal sağlıklarını olumsuz yönde etkilediğine de değinmektedirler. Özel çocuklara ve ailelerine salgın döneminde 7/24 telefon ile psikolojik destek hizmeti sağlanmıştır. Aileler bu hizmetin çok verimli olduğunu söylemektedir. Diğer yandan evde sağlık hizmeti olanakları da artırılarak çocukların dışarı çıkarak salgına yakalanma olasılığı da azaltılmıştır.

Sosyal açıdan ise özellikle hafif ve orta düzeyde zihin yetersizliği olan çocuğa sahip katılımcılar evde kapalı ortamda çok fazla zorlandıklarını ve bununla birlikte çocuğunun agresif tutumlar sergilediğini vurgulamıştır. Diğer yandan babaların genel olarak çalıştığından dolayı çocuklarıyla ilgilenmediklerini ama bu dönemde evlerde kaldıkları için çocuklarıyla çeşitli aktiviteler yaparak onların psikolojik durumlarında iyileşme sağladıklarına ve bu durumun onların sosyal yaşamında da etkili olduğunu vurgulamaktadırlar.

5.2. Zihin Yetersizliği Olan Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Devlet Hizmetlerinden Yararlanma Olanakları

Ailelerin büyük bir kısmı devletin salgın döneminde yapmış olduğu ek hizmetlerden haberdar olduklarını ve çocuğunun engel oranına göre bu hizmetlerden yararlandıklarına vurgu yapmışlardır lakin katılımcıların bir kısmı ise bu hizmetlerden haberdar olmadıklarını belirterek herhangi ek hizmetten yararlanmadıklarını vurgulamışlardır. Ülkemizde salgın döneminde özel çocuklar ve ailelerinin sağlığı konusunda her anlamda sağlık alt yapısı güçlendirilmiştir. Akabinde ailelere çocuklarının ve kendilerinin sağlığını iyileştirmeye yönelik rehber kılavuzlar hazırlanmış ve katılımcıların çoğu bu hizmetten yararlandıklarını bildirmiştir.

Psikolojik durumları açısından da özel çocukların uzun süre kapalı ortamda kalamayacakları bilinerek günün belirli saatlerinde ebeveynleri ya da bakıcıları eşliğinde engelli raporlarını yanlarına alarak sokak kısıtlamasından muaf tutulmuşlardır. Katılımcıların çoğunluğu bu hizmetten yararlandıklarını söylemişlerse de bir kısım katılımcı bu hizmetten haberleri olmadığını belirtmiştir. Ülkemizde salgın sürecinde yapılan hizmetlerin katılımcılar açısından oldukça verimli olduğu ve devletin imkânlarıyla birlikte salgın sürecinin zorluklarını daha hafif yaşadıklarını belirtmektedirler.

Diğer yandan devlet olarak özel çocuklar ve ailelerine birçok maddi destek sağlamak ve katılımcıların çoğunluğu da bu destekten yararlanmakta olduklarını dile getirmektedir. Bu bireylere istihdam konusunda da destekler verilmekte ve çeşitli teşvikler sağlanmaktadır. Ülkemizde özel çocuklar ve ailelerine yapılan destek ve hizmetlerin önemi bilinmekte ve özellikle salgın döneminde yapılan bu hizmetlerde herhangi bir aksaklık yaşanmaması adına önemli tutum sergilenmektedir. Katılımcılara göre bu yönde yapılan tutum ve sergilenen davranışlar çok değerlidir. Ülkemizde sosyal devlet anlayışıyla gerçekleştirilen bu hizmetlerden katılımcıların çoğunluğunun büyük destek sağladığı tanısına varılmaktadır.

5.3.Ebeveynlerin Zihin Yetersizliğine Sahip Çocuklarıyla İlgili Kendi Gelişimlerini Gerçekleştirme Durumları

Katılımcılar salgın döneminde çocukları için kendilerini her anlamda geliştirme eğiliminde olduklarını belirterek aslında sadece bu dönem itibariyle değil, anne karnında iken özel çocuğa sahip olacaklarını öğrendikleri andan itibaren kendilerini geliştirmek adına pek çok unsurdan yararlandıklarını vurgulamışlardır. Katılımcıların büyük bir kısmı genel olarak internet kaynaklarında olan nitelikli yazınlardan, özel gereksinimle ilgili bilimsel kitaplardan, gazete ve dergilerden edindikleri bilgiler doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu durumla birlikte katılımcı annelerin çok az bir kısmı, alanında bilgi sahibi olan uzman psikologlardan destek aldıklarını vurgulayarak daha çok çocuklarının hem okulda hem de rehabilitasyon merkezlerindeki öğretmenlerinden destek aldıklarını söylemektedirler. Bu bağlamda rehabilitasyon merkezinde çocuklarının eğitimlerini sürdürürken kendilerinin de uzman eğitimden bu konuda kendi gelişimlerine katkı sağlamak adına yarar sağladıklarını vurgulamaktadırlar.

Katılımcı annelerden bir tanesi ise çocuğunuzla ilgili kendi gelişiminizi nasıl tamamladınız sorusu karşısında “benim çocuğum benim öğretmenim oldu, ben içgüdüsel olarak ona nasıl bakacağımı öğrendim” şeklinde bir söylemde bulunmuştur.

Genel olarak, anneler ile yapılan görüşme sonucunda ülkemizde özel çocuk sahibi ebeveynlerin eğitim, sağlık ve sosyal açıdan hem resmi hem de özel kurumlarca her yönden hizmet görerek, bu hizmetlerden çocuklarının engel oranına göre yararlandıkları kanaatine varılmıştır.

Sonuç

Tarihsel süreç ekseninden bakıldığında, geçmiş dönemlerde yaşanan salgınların toplumlar üzerinde birçok yönden etki yarattığı gözlemlenmektedir. Küresel çapta yaşanan salgınlar ülke bazında çoklu ölümlere neden olmaktadır. Bu ölümlerle birlikte ülke içerisinde var olan işgücü piyasası azalma eğilimine geçerek toplumlar adına ciddi ekonomik krizlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte özellikle Veba salgını zamanlarında ülkelerde çeşitli göç hareketlerinin yaşandığı da görülmektedir. Devletler o dönemlerde bu tarz göçleri engellemek adına çeşitli destek ve hizmetler uygulamışlardır. Uygulanan bu hizmetlerden en önemlisi bireylerin göç etmesini engellemek adına vergi muafiyeti getirilmiş olmasıdır.

Tarihte yaşanan diğer salgınlarla birlikte günümüzde yaşanan Koronavirüs Salgını da toplumları sağlık, ekonomi, eğitim ve sosyal açılardan olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumlarda oluşan bu olumsuzluklara en fazla mağruz kalan grup ise özel gereksinimli çocuklar ve aileleri olmuştur. Bu bireylerin özellikle salgın döneminde herhangi bir zorlukla karşı karşıya kalmamaları adına ilk olarak “sosyal devlet” anlayışıyla devletin resmî kurumlarınca pek çok destek ve hizmetler sağlanmıştır. Özel çocuklara ve ailelerine yönelik salgın döneminde sağlık durumlarını aksatmamak adına gerekli ek tedbirler uygulanmıştır. Bu tedbirlerle birlikte ilk olarak özel çocukların temel sağlık hizmetlerindeki tedavilerine öncelik verilmiştir, hem özel çocuklara hem de ailelerine yönelik çeşitli Rehber Kılavuzlar yayınlanmıştır, bu kılavuzlarda özel çocukların engel oranlarına göre her yaş grubu için ayrı ayrı aileler bilinçlendirilmiştir.

Eğitim durumlarının aksamaması adına MEB tarafından evde uygulanacak çeşitli destek eğitimleri verilerek akranlarından geri kalmalarının önüne geçilmiştir. Bu desteklerin içerisinde ücretsiz olarak oluşturulan eğitim uygulamaları, ailelere yönelik çocuklarının gelişimlerine destek olmaları için çeşitli kılavuzlar ve aynı zamanda alanında uzman kişiler tarafından telefonla iletişim kurularak bilgi edinebilme hakkı tanınmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak adına zihin yetersizliği olan çocuk sahibi annelerle yapılan yüz yüze görüşme tekniği verilerinden elde edilen analizler doğrultusunda salgın döneminde özel çocuğu olan ailelere sağlanan hizmetlerin, bu ailelerin çeşitli olumsuzluklar karşısında güçlü olmalarına zemin hazırladığı görülmektedir. Bu süreçte özel çocukların ve ailelerinin başta sağlık olmak üzere eğitim, ekonomi ve psiko-sosyal durumlarına yönelik çeşitli olanaklar sağlanmıştır.

Sağlanan bu olanaklar neticesinde görüşmeye katılan bazı anneler salgın döneminde çocuklarının uzaktan eğitimde çok daha verim aldıklarını hatta uzmanlardan almış oldukları desteklerle de evde kendileri de çocuklarının fiziksel ve bilişsel gelişimine katkı sunduklarını

belirtmişlerdir. Bazı anneler ise bu durumun tam tersini belirterek uzaktan eğitim sürecinde çocuklarının ve kendilerinin en başta ruhsal açıdan yoksunluğa uğradıklarını belirtmiştir.

Son olarak; tüm dünyada etkili olup ülkemizde de görülen Koronavirüs salgınında toplumumuz ve burada yer alan özel gereksinimli çocuklar ve ailelerinin her açıdan zorluklarla karşılaşma olasılıkları bulundurulurken devlet tarafından alınan önlemler ve uygulanan hizmetler sayesinde bu dönemin olumsuz durumlarıyla karşı karşıya kalmalarının önüne geçilmiştir. Elbette toplumun bazı kesimi adına çeşitli olumsuzluklar barındıran bir dönem olmuştur ama gerek resmî gerekse özel kurumlar bünyesinde sağlanan olanak ve hizmetlerle birlikte bu olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Tunç, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye' de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme. *TROYACADEMY International Journal of Social Sciences*, 338.
- Ali Kurt, M. K. (2020). Koronavirüs Hastalığı 2019 Sürecinde Özel Gereksinimli Bireyler. *Milli Eğitim*, 1106.
- Bakanlığı, M. E. (2019-2020). *Milli Eğitim İstatistikleri*. Ankara: MEB.
- Diamond, J. (2010). *Tüfek, Mükrop Ve Çelik*. Ankara: Tübitak.
- Dols, M. (1979). The Second Plague Pandemic And Its Recurrences İn The Middle East: 1347-1894. *Journal Of Economic And Social History Of The Orient*, 162-189.
- Afacan, E. P. D. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 3.
- Elif Akçay, Ş. S. (2020). Pandemi Ve Özel Gereksinimi Olan/ Risk Altındaki Çocuklar. *Covid-19 Pandemisi Ve Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı*, 55.
- Emrence, C. (1999). İstanbul' da Kolera Salgını, 1893-1894. *Tarih Ve Toplum*, 46.
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19' un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 218.
- Eyice, S. (1958). Bizans Devrinde İstanbul' da Tababet, Hekimler ve Sağlık Tesisleri. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, Sayı 3, 667-668.
- İhsanoğlu, C. A. (2003). *Bilim Tarihi Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi Ve Gelişmesi*. Ankara: TÜBİTAK.
- Kara, E. (2020). Kovid-19 Pandemisindeki Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet İşgücünün İşlevi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 29.
- Kemal Özden, M. Ö. (2014). Salgın Ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa' da Sosyal, Politik Ve Ekonomik Sonuçları. *Kent Araştırmaları*, 61.

- Kılıç, O. (2020). Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar Ve Toplum Hayatına Etkileri. *Turkish Academy Of Science*, 14.
- Kızıldağı, E. (1977). Tarihte Lepra Savaşı ve Antakya' daki Miskinler Tekkesi . *Dirim*, 473.
- Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Koronavirüs Bilgilendirme Rehberi-VIII*. (tarih yok). 05 17, 2021 tarihinde Aile Ve Çalışma Sosyal Hizmet Bakanlığı:
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/46205/ozel-gereksinimli-bireylere-yonelik-koronavirus-bilgilendirme-rehberi>
- Tannahill, R. (2003). *Tarihte Cinsellik*. İstanbul: dost kitabevi.
- vd., M. G. (2010, 09). *MEB. Özel Eğitim Rehberlik Ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. 05 4, 2021 tarihinde MEB. Özel Eğitim Rehberlik Ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü: <https://orgm.meb.gov.tr/>
- “Özel” Çocuklara Özel İlgi Gösteren Mobil Uygulama, <http://www.meb.gov.tr/ozel-cocuklara-ozel-ilgi-gosteren-mobil-uygulama/haber/20785/tr> (25.05.2021)
- Dilsiz, Volkan. *Dijital Dünyada Kişisel Veri Kavramı ve KVKK / GDPR Kapsamında Bir Değerlendirme*. <http://istanbulmarka.science/dijital-dunyada-kisisel-veri-kavrami-ve-kvkk-gdpr-kapsaminda-bir-degerlendirme/> (18.06.2021)
- E-Bülten Pandemi Özel Sayı, <https://www.aile.gov.tr/media/53106/eyhgm-pandemi-ozel-sayi.pdf> (30.05.2021)

Kentleşme ve Teknolojinin Değiştirdiği Alevi Kurumları:

Musahiplik ve Dedelik

Nigar TUĞSUZ¹

ÖZ

Türkiye'de Alevilik; dini, sosyal ve siyasi bileşenleri olan bir grup kimliğidir. Türkiye Aleviliğinin dönüşümünde grup kimliğinin içsel dinamikleri Türkiye'nin yakın siyasi tarihindeki olaylar kadar etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı Aleviliğin toplumsal örgütlenmesinin iki ana kurumu olan musahiplik ve dedelik kurumlarındaki dönüşümlerin anlaşılmasıdır. Şehirleşme ve teknolojik gelişmeler karşısında bu iki kurumun geçirdiği dönüşümler, geleneksel Alevilikle modern Alevilik arasındaki varyasyonları çoğaltmakta, Alevi kimliğinin güncel çok parçalı ve dinamik yapısını ortaya koymaktadır. Bu amaçla Alevi olduğunu söyleyen ve Alevi kimliğini taşıyan bireylerle musahiplik ve dedelik kurumu ile ilgili görüşleri ve deneyimlerini anlamak üzere derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın verilerine göre² şehir yaşamı ve teknolojik dönüşümler Alevi toplumsal örgütlenmesinin iki ana kurumu olan musahiplik ve dedelik kurumlarını dönüştürmekte, böylece geleneksel Alevilikle modern Alevilik arasında çok sayıda ve değişken yeni Alevilikler ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Musahiplik, Dedelik, Alevilik, Alevi Modernleşmesi.

Social Institutions of Alevism that changed by urbanization and technology:

Musahiplik and Dedelik

ABSTRACT

Alevism in Turkey is a group identity with religious, social, and political components. In the transformation of the Alevism of Turkey, the internal dynamics of the group identity as effective as the recent political developments of Turkey. The aim of this study is to understand the transformations in the two main institutions of the social organization of Alevism, namely musahiplik and dedelik. The transformations of these two institutions have undergone in the face of urbanization and technological developments, which increases the variations between traditional Alevism and modern Alevism and shows the dynamic structure of Alevism in Turkey. For this aim, in-depth interviews were conducted with 20 Alevi people who carry a group identity to understand their views and experiences about the institution of musahiplik and dedelik. According to the findings of this study, urban life and technological developments are transforming the two main institutions of Alevi social organization, musahiplik and dedelik, thus, a large number and variable new Alevism emerge between traditional Alevism and modern Alevism.

Keywords: Musahiplik, Dedelik, Modernization of Alevism.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, nigar.tugsuz@izu.edu.tr, ORCID 0000-0003-2473-8352

²Verilerin toplanmasında emeği geçen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden öğrencim Gökhan Gök'e teşekkür ederim.

1. Giriş

Alevi toplumsal örgütlenmesinin gücü grup dışından anlaşılmaya ve tanımlanmaya uygun olmayan kapalılığından gelmektedir. Geçmişte ve kırsal yaşamda Alevi toplulukları bugün devletin yürüttüğü birçok hizmeti küçük toplumsal örgütlenmeleri içerisinde yürütmekteydi. Aleviliğin toplumsal örgütlenmesinin en önemli iki kurumu olan musahiplik ve dedelik, sosyal yapıdaki değişimleri anlamak için en önemli kurumlardır. Bu kurumlarda meydana gelen değişimler Alevi toplumsal örgütlenmesini ve Alevi öğretisini aynı anda etkilemektedir. Alevi toplumu için dedeler her zaman yola önderlik eden kişiler, musahipler ise yolda birlikte yürünen yoldaşlardır. Hem öğretinin hem de toplumsal örgütlenmenin devamı bugüne kadar bu iki kurumun etkileşimli bir şekilde işleyişi ile mümkün olmuştur. Bu çalışmada Alevi dini-sosyal örgütlenmesindeki değişimler, musahiplik ve dedelik kurumlarındaki değişimler üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu kurumların önemi, dışarıya karşı sınırları belirlemeleri ve kapalı bir sosyal yapının sürdürülmesindeki taşıyıcı misyonlarıdır (Subaşı, 2020: 113). Çalışmanın verilerine göre, kentleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile bu kurumlarda meydana gelen değişimler, modern Alevilikle geleneksel Alevilik arasındaki varyasyonları çoğaltmakta, Aleviliğe tutunmaya çalışan bireyler için Alevi kimliğini daha parçalı ve esnek hale getirmektedir.

Aleviliğin sosyal örgütlenmesinde meydana gelen değişimler Alevilik öğretisini doğrudan etkilemektedir. Bunun nedeni bu çalışma kapsamında görüşülen kişilerden birinin ifadesiyle, “Alevi inancının beyninin topluluk olmasıdır.”i Aleviliğin beyninin topluluk olarak görülmesi öğretisi ya da kimlik tartışmalarının tümünün sosyal yapıya değinmek zorunda olduğunu göstermektedir. Modern kent hayatında bu iki kurumdan uzaklaşma, musahipliğin yerini arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin dedelerin yerini ise bilgiye ulaşmanın farklı kanallarının alması ile mümkün olmaktadır. Yazılı kaynaklar ve teknoloji ile her tür bilgiye ulaşmanın kolaylığı, dini bilgide otorite kabul edilen dedelere olan ihtiyacın sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın verileri 2020 yılının Mart ayında İstanbul’un Küçükçekmece semtindeki Garip Dede Cemevine gelen Alevilerle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşme için rastgele seçilen yirmi kişi, öğretmen, öğrenci, kuaför, terzi, esnaf, ev kadını, emekli, şoför, doktor, işçi şeklinde birbirinden farklı mesleklerden ve farklı yaş gruplarından kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Bu kişiler, Sivas, Amasya, Malatya, Çorum, Erzincan, Kahramanmaraş, Adana, Tunceli, Tokat, Mersin ve Bayburt gibi Anadolu’nun çeşitli şehirlerden İstanbul’a göç etmiş Alevi bireylerdir.

2. Alevilikte Musahiplik Kurumu Ve Değişimi

Musahiplik kurumu Alevi toplumsal örgütlenmesinin en temel kurumlarından biridir. Alevi öğretisine göre her Alevi’nin bir musahibi olması gerekir. Musahipsiz olan kişilerin Cem ibadetlerine katılmadığı ve kurban lokması yiyemediği bölgeler vardır (Yaman, 2012: 21). Bir rehberin, hem dedenin hem de topluluğun önünde ikrar vermek (söz vermek) töreninden geçilmesiyle içine girilen musahiplik kurumu, dini ve sosyal kardeşliğin adıdır. Musahipliğe hayat yolunun bir gereği olarak bakıldığı ve bu yolda dayanışma amaçlandığı için yol kardeşliği de denilmektedir. Musahipliğin ölene kadar sürmesinden dolayı ve hatta daha da ileri gidilerek musahiplerin birbirine karşı ahirette de sorumlu olduklarına inandıkları için, bazı yörelerde musahiplik yerine ahiret kardeşliği de denilmektedir (Yıldız, 2003: 123). Diğer bir ifadeyle

³ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Rıza Yıldırım, “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 19/62, 2012, 135-162.

musahip olmak “hem bu dünyada hem ahirette kardeş olmak”ii olarak anlaşılmaktadır. Bundan dolayı musahiplik kurumuna adım atan erkeklere kardeş, kadınlara ise bacı denilmekte ve namus haricindeki her şey kardeş aileler arasında ortak sayılmaktadır. Musahiplik yaşam boyunca bir kere yapılmakta ve musahip olan tarafların birbirlerini yaşam boyunca ve hatta öldükten sonraki hayatlarında da destekleyeceğine inanılmaktadır. Musahip olacak kişilerin evli olması ve eşlerin onayı önemlidir (Şener, 2010: 176). Hem maddi hem de manevi sorunlarda birbirlerine destek olan ailelerin oluşturduğu bu sosyal düzen Alevi örgütlenmesinin en önemli kurumlarından biridir.

Musahiplik kurumu Alevi bireylere biyolojik kardeşlikten öte hak ve sorumluluklar vermektedir. İki ailenin musahip olması maddi ve manevi konularda birbirlerine destek olmayı gerektirmektedir. Bireylerin değil ailelerin musahip olabilmesi, Alevi toplumsal düzeninde ailenin merkezi yerini göstermektedir. Musahip olan kişiler birbirlerinin anne ve babalarını kendi anne ve babaları gibi kabul etmekte ve musahip ailenin çocukları da birbirlerini kardeş olarak görmektedirler. Yöresel değişikliklere rağmen analık ve babalık tabirlerini birbirlerinin anne-babaları için kullanmaktadırlar. İki aile arasında evlilik ilişkisi yoktur ve birbirlerinin çocukları ile maddi ve manevi anlamda ilgilenmektedirler. Görüşülen kişilerden birinin tanımlamasına göre musahiplik ilişkisi “kalın bir iple birbirine bağlı insanların ilişkisi” olarak, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri ise “ince bir iple birbirine bağlanmak”iii olarak tanımlanmaktadır. Zaman ve mekan ötesi bu dayanışmayı anlatmak için Sünnilikteki ensar-muhacirun ilişkisine atıf yapanlar olmuştur. Alevilikte musahiplikten yoksun olmak yalnız olmak anlamına gelmektedir ve bu kişiler her alanda daha fazla zorlukla karşılaşma ve hata yapma potansiyeline sahip olarak görülmektedirler. Bu kişilere dünyasını ve ahiretini kaybetme ihtimali daha fazla olan kişiler olarak bakılmaktadır. Musahiplikte bir taraf suç işlediğinde diğer tarafın da aynı cezayı alması, bu özel ilişkideki sorumluluğun hafife alınmayacağını göstermektedir. Musahiplik mekanizması ile Alevi aileler birbirlerine tutunarak Alevi toplumunun onayını almış ve toplumsal meşruiyetlerini sağlamış olurlar.

Musahiplik kurumunun Alevi birey ve ailelere sağladığı toplumsal meşruiyet dini-kültürel meşruiyetle iç içedir. Cem ayinine katılan kişilerin musahiplik mekanizmasından geçmesi çoğunlukla riayet edilen önemli bir kıstastır. Aleviliğin dini-sosyal örgütlenmesine katılım, cem ayini (ikrar cemi) yoluyla olmakta, musahiplikten yani beşeri meşruiyetten cem ayinine, ruhani meşruiyete giden bir yol takip edilmektedir. Musahipler arası ilişki gibi dede-talip-musahip ilişkisi de yüksek bir sorumluluk gerektirmektedir. Dede talibinin yol göstericisi olduğundan yaptıklarının da hesabını sorabilmektedir. Musahiplerin birbirlerine söz vermeleri, yani ikrar olayı, dedenin huzurunda gerçekleşmektedir. Musahiplik ikrarında iki aile iyi günde ve kötü günde birlikte olmaya ikrar verdikten sonra birbirlerine kan bağından öte bir bağla bağlanmakta, böylece hem Alevi inancına bağlılık hem de topluma bağlanma aynı anda gerçekleşmektedir. Musahiplik kurumu “beyni topluluk olan bir öğretiyi”iv kuran ve güçlendiren bir harç işlevi görmektedir.

Şehir hayatında mesafelerin uzak olması musahipliğin önemini ve işlevlerini zayıflatan en önemli unsurlardan biridir. Musahip olabilmek ve tüm sorumlulukları yerine getirebilmek için grup üyeleriyle bir arada ya da yakın mesafede olmak gerekmektedir. Şehir hayatında topluluk üyelerini bir araya toplayan merkezler, köy ya da mahalle hayatındaki gibi birbirinden farklı yaşam merkezleri değil, neredeyse sadece ibadet-dini ritüel birliktelikleridir. Alevi bireyleri cemevi dışında bir araya getiren yaşam alanları şehirlerde azdır ya da hiç yoktur.⁴ Grup üyelerinin birbirine zaman ayırması mesafelerin uzak olduğu koşullarda iyice zorlaşmakta, böylece musahiplik kurumunun, yardımlaşma, dayanışma, koruma, göz kulak olma gibi ana işlevleri zayıflamakta ya da tamamen ortadan kalkmaktadır.

⁴ Şehir hayatında Alevileri bir araya getiren yaşam alanlarının sınırlı olması, cemevlerinin çok amaçlı olarak-dil, müzik, yetenek kursları vs- kullanılmasına ve bu durum da Alevilerin tanınma talepleri içinde yer alan “cemevlerinin ibadethane olarak tanınması” talebinin tartışmaya açılmasına neden olmaktadır.

Şehir hayatında farklı mezheplerden insanlarla kaynaşma ve evlenme, musahipliğe bağlılığı azaltan diğer bir önemli unsurdur. Şehir hayatının kendine has doğası ve ilişkileri genç nesilden Alevi ailelerin musahibinin olamamasına neden olmaktadır. Yaşlılardan musahipliği devam ettirenler ise genellikle köylerdeki hayatlarının bir devamı olarak yeni ilişkilerini kurmakta ya da eski ilişkilerini devam ettirmektedirler. Alevi olmayan kişilerle kurulan yakın dostluklar ve yapılan evlilikler, musahiplik kurumunun gereklilikleri ile uyumlu değildir. Musahipliğin devamı için, musahip olacak kişilerin evli olması, birbirlerini sevmeleri ve saymaları, yaş olarak birbirlerine yakın olmaları, benzer koşullarda yetişmiş olmaları gibi kolaylaştırıcı koşullar aranmaktadır. Şehir hayatında grup dışından ilişkilerin grup ilişkilerinin yerine geçmesi, musahiplik kurumunu işlevsizleştirmektedir. Grup bağlarının gevşemesi ve bireyselleşme, musahip ailelerin birbirlerine karşı sorumluluklarını folklorik bir düzeye indirebilmektedir. Bir musahibin suçundan diğerinin sorumlu görülmesi, modern Aleviler tarafından “çağdaş hukuk normlarının ihlali”v olarak görülmektedir. Aynı zamanda teknolojik gelişmelerle birlikte sosyal medyanın arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin yerini alması, geleneksel bağları zayıflatmaktadır. Sosyal medyada grup kimliği üzerinden kurulan bağlar geleneksel sistemdeki gibi hak ve sorumluluk ilişkisi üzerinden kurulmamaktadır. Sosyal medyayı kullanarak bir araya gelen Alevi gençler için motivasyon birbirlerine karşı hak-sorumluluk-denetleme ilişkisi değil daha çok Alevi kimliğinin inşası ve taşıyıcısı olma yönünde olmaktadır. Musahipliğin geleneksel yapıdaki bağlayıcılığı ve denetleyiciliğinin ortadan kalkmasıyla musahiplik geleneksel özünü ve anlamını kaybetmekte, böylece Alevi toplumsal örgütlenmesinin, öğretisinin ve kimliğinin çeşitlenmesinin önü açılmaktadır.

Şehirdeki Aleviler musahiplik kurumunun toplumsal anlamda kendilerine sağladığı meşruiyete çoğu koşulda ihtiyaç duymamaktadırlar. Dini-kültürel alanda sağladığı meşruiyet ise daha çok dedelere, cemevlerine ve Alevi kimliğine bağlılık üzerinden devam ettirilmektedir. Yine de Alevi öğretisinin beyninin topluluk olduğunun kabulü, Alevi toplumsal örgütlenmesindeki değişimi inanç-kültür alanındaki değişimlerle ilişkili hale getirmektedir. Musahiplik ve dedelik karşılaştırıldığında, dedelik Alevi öğretisi açısından çok daha önemli görülmektedir. Modern şehir hayatı ile birlikte dedelerin işlevleri azalsa da hala dini bilginin en önemli taşıyıcılarıdır. Sözlü bilgi Alevilik öğretisinde hiçbir zaman önemi ortadan kalkmayacak bir bilgidir ve bu bilginin tek meşru taşıyıcısı soya bağlı dedelerdir. Bundan dolayı dedelerin sosyal alandaki işlevleri azalsa da soya bağlılığın hiçbir şekilde tartışılmadığı öğretinin taşıyıcısı olma işlevleri azalmamaktadır. Dedelik musahiplik kurumunun taşıyıcısı olmasına rağmen ondan bağımsız olarak da Alevilik öğretisinin belkemiğidir. Musahiplik toplumsal örgütlenmenin bir ara kurumu olmasına rağmen dedelik hem dini hem toplumsal örgütlenmenin ana taşıyıcısıdır.

3. Alevilikte Dedelik Kurumu Ve Değişimi

Aleviliğin sözlü kültüre bağlılığı, dedeliği sosyal yaşamda tüm zamanlar için kültürün taşıyıcısı haline getirmektedir. Soydan gelen üstünlükleri ile Alevi dedeleri Evlad-ı Resul olarak adlandırılmakta ve seyyidvi unvanı almaktadırlar. Alevilikteki ocak sistemi, geçmişten bugüne farklı bölgelerin farklı dedelerin kontrolü altında olmasını ve böylece dedelerin Alevi toplumsal örgütlenmesinin merkezinde yer almasını sağlamıştır. Bu geleneksel sistem içerisinde merkezi bir role sahip olmak, toplumsal yaşamın ekonomi, aile, hukuk, eğitim ve din gibi her alanında aynı anda söz sahibi olmak anlamına gelmektedir. Tüm bu rolleri yerine getiren dedeleri tanımlamak için bilge, lider, önder, öğretmen gibi sıfatlar kullanılmaktadır (Bozkurt, 2005: 96). Dedeler geleneksel rolleri ile toplumsal örgütlenmenin başındaki kişiler olarak Alevi toplumunun liderleri kabul edilmektedirler. Sosyal ve dini yaşamda yol gösterici olmak, dini törenleri-bayram, evlenme, sünnet, ölüm-yönetmek ve de toplumsal sorunlarda-anlaşmazlıklar, zorluklar- yol gösterici olmak anlamına gelmektedir. Dedelerin elleri her an Alevi toplumunun üzerindedir ve bunun göstergelerinden biri suç işleyenlerin dedeler tarafından düşkün ilan edilmesi, dargın olanların ise barıştırılmasıdır (Yaman, 2009:203-208). Taliplik ikrarı gerçekleştikten sonra dedeler taliplerine hayatın her alanında yol gösterme rolünü

üstlenmektedirler. Cem hizmeti yürütürken ceme gelen bölge insanların ilişkileri ile ekonomik sorunları ile de ilgilenmekte, “yoksulların tespit edilmesi ve yardım edilmesini”vii sağlamaktadırlar.

Modern şehirlerde dedelerin eski rollerinin çoğu profesyonellere devredilmekte, dedelerin yeni rolleri cemevlerindeki törenlerin yürütülmesinden ibaret hale gelmektedir. Alevi toplumu dedelerin geleneksel rollerindeki bu değişimden endişe etmekte ve yeni misyonu “Sünnilikte imamların misyonuna”viii benzetmektedir. Modern şehirlerde daha fazla sayıda ve çeşitlilikte insana hitap etmek zorunda kalan Alevi dedeleri, taliplerine her alanda donanımlı olduklarını göstermek zorundadırlar. Dedelerin kendilerini yetiştirememeleri ve taliplerine yeterli olamamaları aradaki saygı ve sevgi bağı zayıflatmaktadır. Bunun en önemli nedeni, dedelerin maaşlı din adamları olmadıklarından geçimlerini sağlamak için başka işlerde çalışmak zorunda kalmaları ve “dedelik vazifesine yeterli vakit ayıramamalarıdır”ix. Dedeler dedelik vazifesine yeterince vakit ayıramadıkları için bu alandaki yetkinlikleri azalmakta, bu durum taliplerini “pişiremedikleri”x şeklinde yorumlanmaktadır. Şehir koşullarında “dedelere danışma”xi olarak tarif edilen alışkanlıklar gittikçe zayıflamaktadır. Bu hem dedelerin yetkinliğinin sorgulanması hem de modern kurumların dedenin vazifelerinin yerini almış olmasından kaynaklanmaktadır. Dedelere danışmak yerine, özellikle gençler, teknolojik bilgi edinme yollarını tercih etmektedirler. Alevilik öğretisiyle ilgili bilgiler bile dedelerden değil, kitaplardan ve teknolojik kaynaklardan edinilmektedir. Sosyal medyada grup içinden kişilerle kurulan ilişkiler ve otantik kültürün medya üzerinden paylaşımı dedelerin lideri ve taşıyıcısı olduğu sözlü kültüre etki edebilmektedir. Dedelerin öğretiye dair anlattıkları ve hayata ilişkin tavsiyeleri medya üzerinden yazılı hale gelmekte, Alevi gençler üzerinde farklı bir kültürlenme meydana gelmektedir. Sosyal medyanın diline ve teknolojik gelişmelere dedelerin adapte olması beklenmekte ve olmadıklarında öğretiye dair sorgulamalar ortaya çıkmaktadır. Dedelerin kendilerini yetiştirmeleri, gençlerin içinde yaşadığı şartlara göre dönüşebilmeleri ve onlara hitap edebilmeleri, bilim ve teknolojinin yolunu takip etmeleri gerektiği zaruret halini almaktadır. Öğretiye ve geleneğe bağlı olanlarca dedeler her durumda danışılacak kişiler olsa da, özellikle gençler ve daha modern düşünenler için geçmişteki karar verici misyonlarını ve “Alevi toplumu üzerindeki etkilerini gittikçe yitirmektedirler”xii.

Kırsal yaşamda sadece kendi köyü ya da bölgesinden talipleri ile ilgilenen dedeler şehirlerde farklı bölgelerden ve kültürlerden gelen çok sayıda insana hitap etmek zorundadırlar. Köylerde kapı kapı dolaşıp talipleri ile yakın ilişki kuran dedeler, şehirlerde oldukları yerde taliplerini beklemekte, talipler dedeyi bulmak için uzak mesafelerdeki cemevlerine gitmek ve burada çok kişi arasında yüzeysel buluşmalar gerçekleştirmek zorundadırlar. Dedelerin taliplerini yakından tanınması mümkün olmayınca sosyal ilişkileri hakkında söz söyleme yetkisini de kaybetmektedirler. Cemevlerinde talipleriyle neredeyse sadece dini ritüelleri birlikte yerine getiren dedelerin sosyal alanlardaki işlev kaybı Alevi toplumu içinde asıl konumlarından uzaklaşmaları ve Sünnilikteki imamlara benzemeleri olarak yorumlanmaktadır. Modern kent yaşamındaki zorluklar ve değişimlerle birlikte dedelerin sosyal örgütleyici vasfı önemli oranda zayıflamaktadır. Dedeler şehirlerde toplumsal organizasyonu düzenlemede geri planda kalmakta, yaşamın birçok pratik sorunu artık doğrudan avukat, psikolog, öğretmen gibi profesyonellerce çözülmektedir. Kırsal yaşamda sosyal hayatın düzenleyicisi olan dedeler şehirlerde bu rollerini gittikçe daha fazla terk etmektedirler. Geleneksel olarak Alevi toplumunun kendi sorunlarını devlete yansıtmadan kendi içinde çözme geleneği ve pratiği neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Sosyal örgütlenmenin merkezi konumunda yer alan dedeliğin bu dönüşümü Alevi toplumunun gözünde Aleviliği Sünniliğe benzetmektedir.

Şehir yaşamı ve teknolojik gelişmelerin neden olduğu dönüşümlere rağmen dedelerin manevi liderlikxiii vasıfları güçlü bir şekilde devam etmektedir. Alevi toplumunun gözünde dedeler her koşulda sözlü kültürü hem uzak mesafelerden hem de geçmişten talibinin ayağına taşıyabilecek kimselerdir ve bu yeteneklerini soydan almaktadırlar. Bu bağlılıkta en önemli etken dedeliğin “soydan geldiğinin”xiv kabul edilmesi, böylece zamansal ve mekansal değişimlere

direnebilmesidir. Soya bağlılığın devamına ilişkin bir sorgulama olmaksızın çeşitli alanlarda modern eğitimlerin dedeler için gerekli olduğu kabul edilmektedir. Her şeyden önce Alevilerin ibadeti olan cem ayinini dede yürütmektedir ve buradaki rolü hiç değişmeyecektir. Dede-cem ve Alevilik öğretisi arasında kurulan özdeşlik dedenin ruhani yönüne bağlılıkla sonuçlanmaktadır. Geleneksel olarak toplumsal örgütlenmenin merkezinde yer alan dedeler, böylece daha çok manevi örgütlenmenin merkezinde yer almaya başlamaktadır. Dedeliğin, Alevi öğretisinin yaşaması açısından merkezi konumu domino taşına benzetilmekte, “en baştaki taş yani dede yıkılırsa bütün taşların yıkılacağına”^{xv} inanılmaktadır. Dedelerin toplumsal alandaki etkinliklerinin azalması ile hem manevi liderlik hem de politik örgütleyicilik misyonları aynı anda güçlenmektedir. Modern kent yaşamında Alevi dedeleri kimlik oluşumu ve politik örgütlenme açısından merkezi konumdadırlar. Alevi toplumu açısından bu değişim de Sünniliğe benzeme olarak yorumlanmaktadır. Sünnilikteki imamların öncelikli olarak dini alanı organize eden, gerektiğinde ise sosyal ve politik alanlara müdahale edebilen misyonlarının Alevi dedelerince de benimsendiği düşünülmektedir. Dedelerin Alevi vakıf ve derneklerinin yöneticiliğini yapmaları, politik rollerini artırmakta fakat aynı anda geleneksel rollerini karmaşık hale getirmektedir.

Geleneksel koşullarda musahiplik ve dedelik birbirini tamamlayan iki ana kurumken modern şehir yaşamında musahipliğin önemi dedeliğe kıyasla daha fazla azalmakta, dedeliğin ise toplumsal işlevleri zayıflamakta fakat dini-politik işlevleri devam etmektedir. Dedelerin geleneksel işlevlerinden birçoğu zayıflasa da Alevi birliğinin birleştiricisi olmaya devam etmektedirler. Sözlü bilginin tek taşıyıcısı olan dedelerin gezerek bu bilgiyi yaymalarının modern yaşam içinde pek bir işlevi kalmamış görünse de, sözlü bilgiye dayalı Alevi öğretisi açısından bu önem hala tartışılmazdır. Dedeler geleneğin-öğretinin taşıyıcısı olma rollerini soya bağlı olarak edindiklerinden sorgusuz bir şekilde devam ettirebilmektedirler. Buna rağmen dedelerin şehir hayatındaki rol ve misyonları gittikçe daha fazla sosyal-dini örgütlenmenin taşıyıcısı olmaktan dini-politik örgütlenmenin taşıyıcısı olmaya doğru dönüşmektedir.

4. Kentleşme ve Teknolojik Gelişmeler ile Değişen Musahiplik ve Dedelik

Kurumları

Türkiye’de 1960’lı yıllardan sonra hızlanan kırdan kente göç dalgasında Aleviler önde gelen gruplardandır. Büyük şehirlere göç eden Alevilerin sözlü kültüre dayalı toplumsal örgütlenmeleri hızlı bir dönüşüm geçirmiş, değerler sistemi de bu dönüşümden payını almıştır (Şahin, 2012: 41). Kentleşme ile birlikte bir taraftan geleneksel yaşam tarzlarını terk eden diğer taraftan kendilerini tanımlama çabası içerisine giren Alevi gruplar, geleneksel Aleviliğe bağlılık ile modern kentin değerleri arasında sıkışmışlardır (Çamuroğlu, 2000: 7). Dedelik ve musahiplik, Alevi kentleşmesi ve modernleşmesinden en çok etkilenen kurumlardır (Sağır, 2019: 32-33). Bu iki kurum Aleviler tarafından sosyal örgütlenmelerinin bel kemiği olarak görülmekte ve zayıflamalarının Alevi öğretilerinde ve grup kimliğinde değişimlere neden olacağı düşünülmektedir. Musahiplik kurumunun zayıflaması ile Alevi toplumsal örgütlenmesi zayıflamaktadır. Dedelik ve musahiplik iç içe kurumlar olduğundan ceme giden yoldaki en önemli basamak ortadan kalktığında hem toplumsal hem de dini-öğretisel kopuş aynı anda gerçekleşmektedir. Sosyal ve öğretisel alandaki etkiler birbirinden kolayca ayırt edilememekte ve bu iki etkinin birleşimi öncelikle gruba bağlılığın azalması ile neticelenmektedir. Bu bağlılık politikleşme ile yeniden kurulabilmekte ya da zaman içinde daha fazla gevşemektedir. Musahiplik kurumu Alevi toplumu içindeki bağlılığı artırmanın yanında ilişkilerin niteliğini de artırmaktadır. Sorumluluk ve bağlılık duygusu grubun birliği ve devamını sağladığından Aleviliğin devamı için kritik önemdedir. Şehir hayatında kurulan arkadaşlık ve dostlukların musahipliğin yerini tutmaması, grup içi ilişkilerin doğası ve ortak motivasyon duygusu ile ilişkilidir. Musahiplik daha iyi bir toplum, daha iyi ilişkiler ve sorumluluklar vermekle birlikte grubun devamı için ortak bir motivasyon da vermektedir. Ortadan kalktığında yerini dolduran

modern ilişkiler bireysel anlamda doyurucu olsa da Aleviliğin sosyal örgütlenmesi açısından bir anlam ifade etmemektedir. Diğer taraftan şehir hayatındaki politikleşme yeni bir motivasyon kaynağı yaratmakta, ikincil ilişkiler üzerinden Alevi sosyal örgütlenmesini yeniden kurmaktadır.

5. Sonuç

Şehirleşme ve teknolojik dönüşümler Aleviliğin toplumsal örgütlenmesinin en önemli kurumları olan musahiplik ve dedelik kurumlarında köklü değişimler yaratmaktadır. Kentleşmenin ve modernleşmenin etkisi altında çözülen ve parçalanan Alevi kimliğini anlamının yolu, “kendini sözlü iletişimle yeniden üreten kültürün” (Yıldırım, 2018) kaynağındaki değişimleri anlamaktır. Geleneksel köy yaşamından kent yaşamına geçişle ve teknolojinin insan ilişkilerinde yarattığı dönüşümlerle özellikle birincil ilişkiler ve grup içi ilişkiler kültürü belirleyici bir şekilde değiştirmektedir. Hem modern yaşam ve uzmanlaşma hem de teknolojinin günlük yaşamın bir parçası olarak kullanımı, geleneksel yapılardaki birçok kurumu etkisiz ya da yarı etkili hale getirmektedir. Kentlerde modern eğitim kurumlarından geçen ve teknoloji ile her tür bilgiye ulaşabilen Alevi gençleri, musahiplik ve dedelik kurumlarını birçok alanda işlevsiz bulmaktadır. Sözlü bilginin ve geleneğin taşıyıcısı dedelerin konumu değişmese de işlevleri değişmiş, dededen edinilen her tür bilgi pratik kaynaklardan edinilir olmuştur. Genç Alevilerin yeni koşullar altında ya Sünniliğe ya da deizm ve ateizm gibi düşünce akımlarına ilgi duydukları geleneğe bağlılarca dile getirilmektedir. Buna rağmen dedelerin soya bağlılıkla devam eden manevi liderlik misyonu zayıflamamakta, daha çok modern Alevi kimliğinin inşası açısından rol oynamaktadır. Dedelik ve musahiplik kurumlarındaki değişim Alevi siyasal kimliğinin daha görünür olmasına, modern ve geleneksel Alevilik arasındaki yorum farklarının çeşitlenmesine neden olmaktadır.

Kaynakça

- Bozkurt, F. (2005). Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik. İstanbul: Kapı Yayınları.
- (2006). Çağdaşlaşma Sürecinde Alevilik. İstanbul: Kapı Yayınları
- Bulut, H. İ. (2013). Alevi Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak "Musahiplik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65/1, 101-118.
- Coşkun, H. (2018). Alevi/Bektaşî Geleneğinden Dedelik Kurumu: Sivas Kangal Türkmen Alevileri Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 85, 43-62.
- Çamuroğlu, R. (2000). Değişen Koşullarda Alevilik. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Eröz, M. (2014). Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özdalga, E. (2014). Kimlik Denklemleri Türkiye’nin Sosyo- Kültürel Anlam Haritası Üzerine. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sağır, G. (2019). Modernleşme Ve Kentleşme Sürecinde Alevilik Ve Alevi Kimliğinin Değişimi: Aydın'da Alevi Kimliği Üzerine Bir Çalışma. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Subaşı, N. (2010). Alevi Modernleşmesi. Timaş Yayınları.
- Şahin, G. (2012). Ocaktan Cemevine Yapısal Bir Dönüşüm: İngiltere Alevi Kültür Merkezi ve Cem evi Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.
- Şener, C. (2010). Alevilik Olayı: Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi. İstanbul: Etik Yayınları.
- Yaman, A. (2009). Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: Düşkünlük. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- (2012). Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, 17-38.
- Yazıcı, M. (2014). Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği. Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi.
- Yıldırım, Rıza. (2018). Geleneksel Alevilik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2012). "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 19/62, 2012, 135-162.
- Yıldız, H. (2004). Alevilerde Dedelik Kurumu. İstanbul: Kitap Yayınevi.

ⁱ AA, Erkek, 62, emekli.

ⁱⁱ KŞ, Erkek, 64, emekli.

ⁱⁱⁱ ÖD, Erkek, 49, şoför.

^{iv} AA, Erkek, 62, emekli.

^v HŞ, Kadın, 65, emekli.

^{vi} EN, Erkek, 41, işçi.

^{vii} KŞ, Erkek, 64, emekli.

^{viii} BS, Erkek, 38, doktor.

^{ix} AA, Erkek, 62, emekli.

^x FB, Kadın, 22, öğretmen.

^{xi} BK, Erkek, 52, terzi.

^{xii} AG, Kadın, 46, kuaför.

^{xiii} AK, Erkek, 24, öğretmen.

^{xiv} MK, Kadın, 38, kuaför.

^{xv} SE, Kadın, 21, öğrenci.

-
- Mülakat yapılan kişiler
- 1-AK, 24, Erkek, öğretmen.
  - 2-FB, 22, Kadın, öğretmen
  - 3-SE, 21, Kadın, öğrenci.
  - 4-MK, 38, Kadın, kuaför.
  - 5-EM, 21, Kadın, öğrenci.
  - 6-MT, 30, Kadın, ev kadını.
  - 7-BK, 52, Erkek, terzi.
  - 8-KB, 35, Erkek, esnaf.
  - 9-HŞ, 65, Kadın, emekli.
  - 10-AG, 46, Kadın, kuaför.
  - 11-ÖD, 49, Erkek, şoför.
  - 12-BS, 38, Erkek, doktor.
  - 13-MB, 48, Erkek, terzi.
  - 14-EN, 41, Erkek, işçi.
  - 15-SÇ, 58, Erkek, esnaf.
  - 16-HA, 53, Erkek, şoför.
  - 17-AA, 62, Erkek, emekli.
  - 18-KŞ, 64, Erkek, emekli.
  - 19-DM, 37, Kadın, esnaf.
  - 20-CD, 56, Kadın, ev kadını.

Psikanalitik ve Psikodinamik Perspektiften Din ve Maneviyat

Muhammed Erdinç TÜRK¹

Mustafa BİLİCİ²

ÖZ

Bu gözden geçirme çalışmasının amacı, din ve maneviyat kavramlarını psikanalitik ve psikodinamik ekollerinde arşiv tarama yöntemini kullanarak incelemektir. Psikolojinin Tanrı, din ve maneviyat ile ilgili çalışmaları son yıllarda artarak devam etmektedir. Ebeveyn ile kurulan ilişki ve çocukluk dönemi tecrübeleri ile nevroz arasında bir bağlantı olduğunu iddia eden Freud, Tanrı ve din konularında ilkel kabilelerin ritüellerini, kurulan ilişkilerin benzerliğini örnek göstererek dini bir nevroz olarak tanımlamıştır. Bir dönem takipçisi olduğu psikanalizden ayrılan Jung ise bilinç, kişisel bilinç dışı ve kolektif bilinç dışı kavramlarını geliştirmiş, 'analitik psikoloji' adını verdiği yaklaşımla insan ve davranışlarını ele almıştır. Jung, Tanrı'nın aşkınlığı hakkında herhangi bir fikir bildirmemekle birlikte dini kolektif bilinç dışı ile ilişkilendirmiş ve bir arketip olduğunu iddia etmiştir. Jung'a göre Tanrı imgesiyle dinî ritüeller ve tecrübeler aracılığıyla karşılaşılabilir. Ayrıca din, psikolojik gerçeklik kapsamındadır. Bağlanma ve nesne ilişkileri kuramları ise din ve maneviyat fenomenlerini anne ile kurulan ilişki ve çevre perspektifinden ele almaktadır. Bu ekol ve yaklaşımların modern psikolojide popülerliğini koruduğu gibi din ve maneviyat konularında da hâlen etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Psikodinamik, Kuramlar, Din, Maneviyat.

Religion and Spirituality from the Psychoanalytic and Psychodynamic Perspective

ABSTRACT

The purpose of this review is to examine the concepts of religion and spirituality within the scope of psychoanalytic and psychodynamic methods using archive scanning method. Studies of psychology on God, religion and spirituality have been increasing in recent years. Claiming that there is a connection between the relationship with the parent and childhood experiences and neuroticism, Freud described the rituals of primitive tribes in God and religion as a religious neurosis, citing the similarity of established relationships. Leaving from psychoanalysis, which he followed for a while, Jung developed the concepts of consciousness, personal unconscious and collective unconscious, and dealt with people and their behaviors with an approach called "analytical psychology". Although Jung did not give any idea about God's transcendence, he associated religion with the collective unconscious and claimed to be an archetype. According to Jung, the image of God can be encountered through religious rituals and experiences. Also, religion is within the scope of psychological reality. Attachment and object relations theories deal with the phenomena of religion and spirituality from the perspective of the relationship established with the mother and the environment. It is seen that these methods and approaches maintain their popularity in modern psychology and are still influential in religion and spirituality issues.

Keywords: Psychoanalysis, psychodynamics, theories, religion, spirituality

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bilim Dalı, m.erdincturk@gmail.com, ORCID 0000-0002-3527-3557 (Sorumlu Yazar)

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, mustafa.bilici@izu.edu.tr ORCID 0000-0002-2393-1532

1. Giriş

Din; aşkın ve ruhsal öğelerle ilişkilendirilmiş Tanrı, inanç, görüş, ritüel, uygulama, davranış, ahlak, etik, din adamları, kutsal mekânlar gibi unsurlardan oluşan sosyokültürel bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Brent, 2013). Maneviyatın ise üzerinde mutabık kalınan tek bir tanımı yoktur (Salsman ve ark., 2005). Bazı görüşler, maneviyatı din ile ilişkili bir etmen, yön, durum olarak tanımlarken (Schlehofer ve ark., 2008), bazı görüşler ise insanların kendisinden daha büyük bir şeye bağlılık duygusuyla tecrübe ettiği öznel deneyim, gelişim, dönüşüm olarak tanımlanmaktadır (Saroglou ve ark., 2008). Disiplinler arası fikir alışverişi insanı ve davranışlarını anlama konusunda modern psikolojiye katkı sağlamaktadır. Din ve ruh sağlığı uzmanları arasında din ve maneviyatın insan üzerindeki etkisini anlamak amacıyla gerçekleştirilen fikir alışverişleri bu bağlamda önemli bir örnektir (Bloom, 2007). Din ve maneviyat konusunda Freud (1928), James (1902), Allport (1950) gibi düşünürlerin çalışmalarını 1960'lı yılların başlarından itibaren psikometrik ölçümlerin de yer aldığı çalışmalar takip etmiştir (Allport ve Ross, 1967; Gorsuch ve Venable, 1983; Batson ve ark., 1993; Genia, 1997). Din ve maneviyatın psikoloji ile ilişkisi hususunda birçok farklı kişi ve ekolün yaklaşımı öne çıkmaktadır. Varoluşçu ekole göre din, insanın tabiatında vardır, kendini gerçekleştirme ve anlam arayışı ile ilişkilidir. Önemli olan bireysel dini tecrübelerin anlamlandırılmasıdır (Ayten, 2017). Davranışçı ekole göre din ritüeller başka davranışlarda olduğu gibi bir uyarıcıyla ortaya çıkar. Ödül, taklit veya cezalandırma yöntemleriyle öğrenilir. Cennet, cehennem gibi kavramlar olumlu ya da olumsuz pekiştireç anlamını taşır (Wulff, 1991). Freud (1927), Tanrı fikrini baba imajının farklı bir versiyonu, dini ise bir tür nevroz olarak tanımlamıştır. Ayrıca otoriter dinin işlevsiz olduğunu iddia etmiştir. Jung (1938), din ve Tanrı algısını psikolojik bir rahatsızlık olarak değil, sağlıklı insanlarda önemli işlevlere sahip olan, kolektif bilinç dışının bir sonucu, bir arketip olarak açıklamıştır. Tanrı'nın aşkın ya da metafiziksel varlığı hakkında fikir bildirmemiştir. Psikodinamik yaklaşımlar ise bu fenomenlerin ilişkisini ebeveyn bakımı, bilinç dışı gerçekleşen süreçler ve çevre etkisi bakımından değerlendirmektedir.

Psikanalitik ve psikodinamik yaklaşımların takipçi ve uygulayıcı sayısı ortaya çıktığı tarihlerden beri giderek artmakta ve bu durum popülerliklerinin devam etmesini sağlamaktadır. Bu ekoller, insanı ve davranışlarını anlama sürecinde bireyin geçmiş dönem tecrübelerinin önemli olduğunu savunmaktadır. Din ve maneviyatta yaşamın her alanında etki gösteren fenomenler olduğu için bu ekollerin inceleme alanında yer bulmuştur ve bulmaya devam etmektedir. Bu gözden geçirme çalışmasının amacı psikanalitik ve psikodinamik ekollerinin din ve maneviyat hakkında fikirlerini incelemek, bu yaklaşımlara gelen destek ve eleştiriler hakkında bilgi vermektir. Çalışmada ilk olarak Freud ve Jung'un psikoloji teorilerine değinilmiş ardından bu kişilerin din ve maneviyat ile ilgili fikirlerine yer verilmiştir. Daha sonra psikodinamik ekolün bağlanma ve nesne ilişkileri kuramlarına göre din ve maneviyatı ele alış biçimleri hakkında bilgi verilmiştir.

2. Sigmund Freud ve Psikanaliz

Psikanaliz, Sigmund Freud'un fikirleri ve çalışmaları temel alınarak gelişen bir psikoloji teorisidir. Bu teoriye göre bireyin zihinsel süreçleri ve bilinç dışı etmenler arasında bağlantılar mevcuttur. Bireyin yaşamını etkileyen olumsuz durumların kaynağının bu bağlantılar olduğunu öne sürmektedir (Güleç, 2016).

Freud'un bilime özellikle Darwin ve Yunan mitolojisine olan ilgisi onu tıp kariyeri başlığı altında uzun bir yolculuğa çıkarmıştır. İlk çalışmalarını beyin anatomisi üzerine gerçekleştirmeye başlamış fakat yönünü sinirsel hastalıklara doğru çevirmiştir. Hipnoz tekniği ile tanıştıktan sonra uzun bir süre bu yöntemini kullanmıştır. Freud'un karşılaştığı vaka çeşitliliği arttıkça bu durum onu yeni denemelere sevk etmiş ve bu denemeler onu kendi tekniğini oluşturabilecek bir düzlemin içine getirmiştir (Freud, 1923).

Freud, zihinsel süreçler ve psikolojiye dair çalışmalarında bazı dönemsel terimler ve modeller kullanmıştır. *Topografik Model* bunlardan ilki olarak literatürdeki yerini almıştır.

2.1 Topografik Model

Freud, histerik semptomların temelini erken dönemde yaşanan cinsel taciz olduğu ve sonrasında yaşanan anıların kasten unutulduğu, böylelikle hipnoz sayesinde hatırlanabildiği yönünde fikirlere sahipti. Bu fikirleri dayanak noktası ise hipnoz altındaki histerik hastaların sorunlarını dile getirdiğinde duygusal boşalma (katharsis) yaşamalarıydı. Freud'a (1914: 40) göre nevrozik çatışmanın temelini kasten unutulmuş çocukluk travmaları oluşturuyordu ve ilk nevroz kuramını bu düzlemde oluşturdu. Freud'un bu değerlendirmeleri literatürde topografik model olarak yerini almıştır.

Topografik modele göre zihin Bilinç dışı, Önbilinç ve Bilinç katmanlarından oluşmaktadır. Zemininde bilinç dışı yer almaktadır. Sadece düşünme gücüyle kolaylıkla erişime açılmayacak bir yerdir burası ve Freud' a göre de zihnin doğuştan gelen katmanıdır. Zemin katın hemen üzerinde Önbilinç yer almaktadır ve burada da muhafaza edilen bilgiler düşünüldüğünde veya çağrıldığında bilince ulaşabilmektedir. En yukarıda ise bilinçli farkındalık katmanı yer almaktadır. İnsan davranışının temeli Freud'a göre görünmeyen etkenlerin yani bilinç dışı ve dürtülerin tatmin şekline ve tatminine bağlıdır (Gençtan, 2002:25) Topografik model bazı psikiyatrik bozuklukların sebebinin anlama konusunda yeterli olsa da birey davranışlarını açıklama konusunda yeterli değildi, böylelikle Freud, topografik modeli terk ederek *Yapısal Model* adını verdiği yeni bir model inşa etmeye çalışmıştır.

2.2 Yapısal Model

Yapısal model id, ego, süperegö üçgeninden meydana gelmektedir. İd, cinsellik ve saldırganlık olmak üzere iki etkenden oluşmaktadır. İnsanoğlunun doğumdan hemen sonra, sahip olduğu davranışlar, Freud'un haz ilkesi dediği, hemen doyuma ulaşma isteğine dayanıyordu. Freud'a (Freud, 1923:11) göre id sadece ve sadece kendi isteklerinin tatmine ulaşmasından başka bir şeyi umursamaz fakat doyum ya da tatmin her koşulda mümkün değildir. Tatmine ulaşamamanın çökkünlüğünü aza indirmek ve uyum derecesine yardım sağlamak amacıyla ego gelişimi gerçekleşmektedir

Ego, neden sonuç analizini gerçekleştirmeli, davranış sonrası olası durumların ön değerlendirmesini yapabilmeli, gerek görüldüğü durumda alternatif yönler ve yöntemler belirleyebilmelidir. Ego'nun işlevsellik içerisinde belirlediği yön ve yöntemler kesin doğruluk içermemektedir. Dolayısıyla temelini bakım verenin normatik değerlerinin içe atılmasıyla süperegö ortaya çıkmaktadır. Freud (1920:19), süperegönün vicdan ve ego ideali olmak üzere iki bölümden oluştuğunu öne sürmüştür. Vicdan kısmı, doğru ve yanlış davranışlarla ego ideali ise özgün potansiyelin gerçekleştirilebilmesiyle ilgilidir. Suçluluk, vicdana aykırı davranışların; kıvanç duygusu ise ego idealine paralel davranışların sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Freud, bu teorilerin insan psikolojisine dair birçok kavramı açıklamaya yettiğini dolayısıyla farklı bağlamlarda da psikanalitik modellerin geçerliliğini katı bir şekilde savunmuştur. Yaşamının son yıllarında da din ve maneviyat bağlamına dair fikirlerini, oluşturmaya çalıştığı psikoloji teorilerini temel alarak açıklamaya çalışmıştır.

2.3 Freud'un Din ve Maneviyat Görüşleri

Yukarıda sade bir şekilde Freud'un psikanaliz kuramının doğuşu ve yolculuğuna değinilmiştir. Buradaki amaç daha sonra Freud'un din ve maneviyat üzerine olan fikirlerini de yine psikanaliz temelinde açıklamaya çalışmaktır. Bu bağlamda Freud'un yaşamına ve geliştirdiği fikirlerin kısmi temellerinin nereye dayandığına dair bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Freud, psikanaliz kuramının dünyada gelişimi ve anlaşılabilirliği arttıkça sadece ruhsal hastalıklar için kullanılan bir yapıdan daha çok insanı, toplumu anlamlandıran ve birçok farklı alanda yenilikçi fikirler barından bir yapıya dönüştürmeye çalışmıştır (Güleç, 2016). Freud'un *Die Zukunft einer Illusion* (Bir Yanılsamanın Geleceği, 1927) adlı eseri, bireysel ve toplumsal bazda

kültürel ilişkilerin ve dinin kökenlerinin psikanalitik bir bakış açısıyla yorumlanmasını içermektedir. Freud'a göre din, yaşadığımız mutsuzluk ve çaresizlik hislerinden kurtulmak için zihnimizi yönlendirebildiğimiz aktif alanlardan biridir. Fakat bu duygulardan kurtulmak için dinin yeterli olmadığını savunur. Din kavramına sığınarak bu düşüncelerden kurtulmak isteyip kurtulamayan insan sayısı arttıkça dini çözümlerin gerçekleşeceğini iddia eder (Freud, 1927;195). Aynı eserinde Freud, uygarlığın mutluluk getirmediğini fakat birlik içinde yaşayabilme kapasitesini artırdığını ve bu durumun dinle değil bilimle mümkün olduğu görüşünü savunmuştur.

Freud' a göre insanın temel duygusu mutsuzluktur. Kültürün ve doğal felaketlerin etkileri insanı çaresiz bırakmıştır ve uygarlık, aslında tabu ve yasaklarla ayakta kalabilmiştir. Bu süreçte toplumsal normların içselleştirilme sürecinde anne baba ilişkilerinde sınır ve cezanın önemine değinmiştir. Freud'un bu görüşlerinde mensubu olduğu dinin etkisi de olduğu düşünülmektedir. Yahudilikte işlenen günahların karşılığı olarak cezalandırma ve karşılığında bedel ödeyerek bağışlanma ritüelleri mevcuttur.

Freud, *Totem und Tabu* (Totem ve Tabu, 1913) eserinde insanoğlunun tarihsel yolculuğunun farklı sistemlere sahip üç farklı dönemden geçtiğini ileri sürmüştür. Bu dönemler mitolojik, dinsel ve bilimsel olarak isimlendirilmiştir. Mitolojik dönem olarak adlandırdığı periyotta ortada henüz bir dinin olmadığını fakat insanlığın sahip olduğu dinlerin tabanının bu dönemde oluştuğunu savunmuştur. Freud'a (1913:13-39) göre mitolojide insanlar gaddar bir erkeğin hükmü altında sürüler hâlinde yaşamışlardır. Bu gaddar erkek, kendi oğulları da olsa sürüdeki kadınlarla birlikte olmak isteyen ya da herhangi bir hata yapan genç erkekleri yok eden bir hüküm şekline sahipmiş. Bu hüküm ise erkek oğulların el birliğiyle babalarını öldürmesiyle bitmiştir. Bu gaddar babanın ortadan kalkması da onu öldüren erkek kardeşler arasında bir tür bağın gelişmesini sağlamıştır. Farklı farklı kabilelerden evlenmenin yasal olduğu bir süreci beraberinde getirerek toplulukların birleşmesini sağlamıştır. Babanın yokluğunda kabile erkeklerinin yaşadığı baba arayışı sonucunda totemik bir sistem gelişerek babanın yerini bir 'hayvan' almıştır. Bu hayvan, simgesel olarak kabilenin sahibi ve koruyucusu olarak görülmüş, zarar verilmesi ve yok edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Fakat yılın belirli bir zamanında kabilenin kardeş erkekleri, baba temsili bu hayvanı öldürüp yedikleri şölenler düzenlemişlerdir.

Freud, *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (Musa ve Tektanrıcılık, 1939), eserinde tek tanrılı dinlerin doğuşunu mitolojik dönem olarak adlandırır ve bu görüşlerini Darwin'in yaklaşımlarıyla yoğurur. *'Totem ve Tabu'* eserinde ise bu düşüncelerini Yahudilik inancı ve Musa üzerinde yoğunlaştırarak, Yahudilikle mitolojik dönem arasında birçok benzerliğin olduğunu öne sürer. Freud; yukarıda bahsedilen şölendeki ritüeli, primal babayı öldürme olarak isimlendirmiş ve Musa nezdinde yeniden tekrarlandığını öne sürmüştür. *'Musa ve Tektanrıcılık'* ta Freud' un ortaya koyduğu tezler hem tarihsel bakımdan hem de oluşan ritüellerin temelini anlama açısından dini öğretilere göre radikal farklılıklar içermektedir (Freud, 1939). Dolayısıyla bu farklılıkları anlamak adına bu eserindeki tezlerine yer vermek, Freud'un 'din ve inanç' konusunda fikirlerini ve dayanaklarını anlama adına yardımcı olacaktır.

Freud, mitolojik araştırmalar ve psikanalize dayandırarak açıkladığı tek tanrıcılık görüşüyle Yahudilik ve Musa hakkında birçok tez ortaya koymuştur. Bu görüşlerden biri, Musa'nın, Yahudi değil Mısırlı olduğu şeklindedir. Bu tezini bir adım daha ileriye götürerek Musa'nın sunduğu dinin, Mısır firavunu IV. Amenophis'in 'Aton' isimli dini olduğunu ve bu dinin ilk monoteist din olabileceğini savunmuştur. Erkeklerin sünnet olma şartı da yine Musa tarafından Mısırdan getirilmiştir (Freud, 1939:11). Freud'un bu konuda ortaya koyduğu oldukça iddialı

tezlerinden birisi de tarihte Mısırlı ve Medyenli olmak üzere iki Musa'nın olduğunu ve bu iki kişinin karıştırıldığını savunmasıdır. Mısırlı Musa'nın Yahudilerce öldürüldüğünü, Medyenli Musa'nın onun yerine geçirilmeye çalışıldığını savunmaktadır. Freud'a göre Mısırlı Musa'nın öldürülmesi, halkın pişman olmasını ve yukarıdaki ritüelde belirtildiği gibi yerine yeni bir Musa koyma isteğini aktive etmiştir (Freud, 1939:71). Ayrıca Musa'nın Yahudi değil Mısırlı olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşü 'Musa' isminin bir Mısır ismi olduğunu ve 'çocuk' anlamına geldiğini söyleyerek savunmuştur. Ayrıca Musa, görece sosyolojik açıdan aşağı bir sınıftan gelmektedir ve bu niteliğe sahip birinin farklı sınıftan olan kişilere liderlik etmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir.

Musa'nın Mısırlı olduğuna dair bir başka kanıt olarak 'sünnet' ritüelini göstermiştir. Musa'nın sünnetli olduğunu ileri sürerek o yıllarda sadece Mısır ve çevresinde sünnet ritüelinin uygulandığını savunmuştur. Kanıt olarak mumya ve mezarları göstermiş ve o dönemde başka hiçbir bölgede böyle bir ritüelin olmadığını öne sürmüştür.

'Totem ve Tabu'daki mitolojik baba figürü; tüm güçlü, gaddar, saldırgan ve otoriter bir kişiliği temsil etmektedir ve bu kişi, cinsel doyum taleplerini reddettiği için oğulları tarafından öldürülmüştür. Musa'nın öldürülmesini Freud bu duruma benzemeyen noktalarla ilişkilendirmiştir. Freud, Musa'nın en güçlü primal baba simgesi olmaktan çok, düşüncelerini halka kabul ettirme huşuna binaen öldürüldüğünü savunmaktadır. Fakat bu durumdan ortak bir çıkarım yaparak farklı sebeplerden olsa bile öldürülen figürlerden sonra pişmanlık duygusunun ağır bastığını ve farklı dönemlerde tekerrür eden aynı olay örüntüleri olduğunu belirtmektedir. İlkel baba figürünün de kendi oğullarını iğdiş ettiğini ve bunun Musa'nın sünnet ritüeli ile benzer amaçlar taşıdığını savunmuştur. Freud'un din ve inanç hakkındaki yorumları sadece 'baba' simgesi üzerine oluştuğunu öne sürdüğü Musevilik inancını kapsamamaktadır. Freud, Hristiyanlık inancını da bir 'oğul' dini olarak tanımlamaktadır ve sünnet edilmeyi babanın tüm güçlü yapısını ve normatik kurallarını kabul etmek olarak yorumlamıştır (Köse, 1998).

Freud'a göre Yahudilerin Tanrının emirlerine itaat etmedikleri düşüncesinin hâkim olması Tanrı'ya güveni sorgulamalarının da önünü almıştır. Toplumun yaşadığı hoşnutsuzluk ve mutsuzluk primal babayı öldürmemiz sonucu ortaya çıkmıştır. Hristiyan inancına göre İsa da bu suçluluk duygusundan kurtulmanın kefareti olarak kendini feda etmiştir. Musa'nın öldürülmesinden dolayı ortaya çıkan pişmanlık bir 'mesih' mitinin gelişmesini sağlamış olabilir. Fakat ilk mesih Musa olarak yer almışsa da İsa onun varisi olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla İsa, bu sosyo-psikolojik denklemde dirilen Musa anlamına gelebilmektedir. Yani yeniden dirilmesi ümit edilen primal babadır (Freud, 1939:97). Yahudi kültüründeki ilk ve en önemli travma Musa'nın öldürülüşü olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Freud, toplumda ortaya çıkan nevrozu, oluşan bu travmaya karşı geliştirilen savunmalara ve bastırılan öğelere bağlamıştır. İd-ego denklemi üzerinde bu durumu açıklamaya çalışan Freud'a göre geçmişteki travmalar bastırılır fakat bir hatırlatıcı olsun ya da olmasın idde bastırılan travmalar ego duvarını aşma ve bilince çıkma eğilimindedir. İdde yer alan dürtü ve travmalar sadece bireyin yaşadığı deneyimler sonucunda oluşmaz, bireyin doğuştan getirdiği tarihsel aktarımlar sonucu da oluşabilir.

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında Freud'a göre din, bir çocuğun babasının otoriter tavırlarından korkması ve aynı anda ona hayran olması sonucu, kendi kapasitesinden şüphe duyarak temellendirdiği güvensizlik duygusunun başka bir versiyonudur. Kendi yeterliliğinden şüphe duyan çocuğun, gerek baba figürünün davranışlarıyla içselleştirdiği süperego ile gerekse dürtüsel çatışmalarla başa çıkmak için yeterli çareler üretememesi, çocuğun aciz hissetmesi sonucunda dış gerçek dünya içinde çözüm bulamayıp ruhsal bir dünyada çözüm bulmasıyla sonuçlanır (Fromm, 1950:21). Tüm bu açıklamaları nedeniyle insan, din ve maneviyat kavramları ile ilgilenen birçok kişi, Freud'u din düşmanı olarak nitelendirir. Fakat Fromm için bu durum görece daha farklıdır.

Fromm; Freud'un bu görüşlerini, yaşamda zorluklar yaşayan bireylerin kendilerini yeterli hissetmedikleri anlarda yaşadıkları kaygı durumunu gidermek için başvurdukları ruhsal güçlere

ihtiyaç olarak yorumlar. Fromm, Freud'un "din bir yanılsamadır" derken kastettiği şeyin sadece dinî ritüelleri içermediğini, aynı zamanda dinin bir yanılsama şablonu yarattığını ve dini sorgulayıcı bir yapıda olmamasından dolayı eleştirdiğini aktarır. Ayrıca, Freud'un geçmişten gelen ve sorgulanmayan bazı dinî fikirleri, insanın gelişiminin önündeki engel olarak nitelendirmesinde doğruluk payı olduğunu savunur. Dinin, kıstaslar içerisinde sıkışıp kalmış kapalı anlayışını, mantıksal çerçevede temellendirmek ve eklektik bir biçimde ele almak akılcı ve özgür bir yapıyı sağlayabilir. Bireyleşme süreci kendi duyularına olan güven ihtiyacını fark etmesiyle paraleldir. Otoritenin baskısından kurtulmuş özgür ve yetkin bir birey olabilmenin yolu, kendini keşfedebilmekten, aklını kullanabilmekten ve başka bir şeye sığınmadan düşünme cesareti göstermekten geçer (Fromm, 1950:35).

Psikanalitik psikolojinin bir diğer önemli ismi olan Jung, Freud'un fikirlerine karşı yoğun ilgi duymuş, kendisi ile çalışma fırsatı yakalamıştır. Fakat süreç, Jung'u Freud'un hem bazı psikanalitik hem de Tanrı, din, maneviyat konularında fikirlerini tartıştığı hatta reddettiği bir noktaya getirmiştir. Bu bağlamda Jung'un psikanalitik teorisini, din ve maneviyat hakkındaki görüşlerini incelemek yerinde olacaktır.

3. C.G. Jung ve Analitik Psikoloji

Jung, dönemin popüler isimlerinden olan Freud'un fikirlerinden yararlanmaya başlamıştır. Freud ile mektuplaşmaya başlamış ve 1913 yılında ilk kez Freud ile yüz yüze görüşme fırsatı yakalamıştır. Freud'un kuramından oldukça etkilenmiş olan Jung, zamanla psikanaliz savunucusu hâline gelmiş ve Freud ile iş birliği içerisinde, psikanalizin işlevi ve yayılması konusunda çalışmalarda bulunmuştur. Freud ve Jung arasındaki bu sıkı dostluk ve bilimsel bağlantı, Jung'un Freud'un libido kavramını eleştirerek kendisi ve Freud'un teorik uyumsuzluğunu anlattığı '*Wandlungen und der Libido*' isimli eserin 1926 yılında yayınlanmasıyla bitmiştir. İlerleyen süreçte kendi terminolojisini oluşturan Jung, insan ve kültüre dair birçok kıymetli eser yazmıştır.

3.1 Arketipler ve Kolektif Bilinç Dışı

Jung, bireyin içinde yaşadığı çevrenin ve edindiği tecrübelerin, zihin işleyişinde tek başına söz sahibi olmadığını, insanoğlunun atlattığı badirelerin, hayatta kalmak için ürettiği stratejilerin, yaşadığı buhranların, yok olma korkusunun, güven ve rahatlık hissinin kolektif bir şekilde kodlandığını ve nesilden nesile aktarıldığını ifade eder. Kolektif bilinç dışının etkisindeki birey, bilinç dışında var olan içeriklerin nereden geldiğini bilmesede de ortaya çıkan davranış örüntülerinin tüm insanlığa ait olduğunu idrak edebilir (Jung, 1953:109).

Jung'un teorisine göre bireyin bir durum karşısında geliştirdiği davranışlar, çok daha önce yaşamış bireylerden aktarılan davranışlara benzer ve bu durumu 'arketip' olarak isimlendirir. Arketipler, kalıtım yoluyla aktarılmıştır ve bireysel tecrübelerle aktive olurlar. Jung'a göre arketipler ikiye ayrılır. Birincisi bilinç dışında ve gizil nitelik taşıyan arketipler, ikincisi ise bilinç düzeyine gelebilmiş arketiplerdir. Her iki durum için de bireyin deneyimlediği sürece göre arketiplerin aktive olma biçimleri söz konusudur. Bir etnik kökene ve dünya üzerinde belirli bölgelere ait olmayan bu arketipler, tüm insanlığın ortak değerleridir ve bu çıkarım Jung'un dünyanın birçok yerinde yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Yani kolektif bilinç dışının temeli arketiplerdir (Jung, 1976:17).

Teorisini dayandırabileceği noktalar arayışında olan Jung, mitolojik birçok araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmalar sonucunda, arketiplerin çok uzun bir süre önce gerçekleşen ve tekrar eden yaşantılarla oluşan duygusal ve imgesel yapılar olduğu sonucuna varmıştır. Arketiplerin sahip olduğu belirli güçler vardır. Üretkenlik, inanç ve kültür arketiplerin gücüyle paralellik göstermektedir. "Gölge", "persona", "anima", "animus" ve "kendilik" Jung'un ele aldığı ve en çok yer verdiği arketip şekilleri olarak bilinmektedir.

Gölge, bireyin bilinç dışında muhafaza ettiği hem iyiyi hem de kötüyü içeren, bilinçle çatışma hâlindeki yapıdır. **Persona**, bireyin kendisinin o olmamasına rağmen, başka bireylerin ve

kendisinin kendisine yüklediği yapılanmadır. *Anima*, kadının bilinç dışında var olan ve ruhsal süreçlerini tamamlayıcı nitelikte olan bir erkek figürünü temsil etmektedir. *Animus*, erkeğin bilinç dışında var olan ve ruhsal süreçlerini tamamlayıcı nitelikte olan bir kadın figürünü temsil etmektedir. *Kendilik*, tüm arketiplerin kaynağıdır. Bireyleşme sürecinin temelini oluşturur (Jung, 1964:14)

3.2 Jung'un Din ve Maneviyat Görüşleri

Carl Gustav Jung 1875 yılında Kesswil'de dünyaya gelmiştir. Babası Arapça ve İbraniceye meraklı olan, insanlar tarafından sevilen bir köy papazı, annesi ise otoriter ve kibirli olarak nitelendirilen bir ev hanımı idi. Annesinin babası Basel kilisesinde başrahiplik yapmış bir din adamıdır. Jung, çok küçük yaşlarda din ve dinî ritüeller ile tanışmıştır. Annesi ve babasının ailelerinden olan toplam dokuz kişi rahiptir (Babaoğlu, 2002). Jung'un din ve maneviyat algısında aile geçmişinin önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Jung, din ve psikolojiye olan ilgisindeki artışın dönemin önemli isimleri olan Kant ve Hartmann'ı okumaya başlamasıyla artar (Shultz vd., 2002).

Jung'un hem insan psikolojisi hem tanrı hem de din üzerine olan fikirleri ve yorumları birçok farklı bölgede ve toplumda gerçekleştirdiği gözlemlere dayanmaktadır. Bu yönüyle Freud ile metod yönünden temel bir farklılık göstermektedir. Tanrı ve din konusundaki görüşlerini ortaya koyarken, yaptığı gözlemleri kullanmaya çalışsa da kültüre bağlı bazı soyut kavramları anlamlandırmak için genelleme yolunu seçmiştir. Jung, yaptığı gözlemler sonucunda dini "doğal psişik olaylar" olarak nitelendirmiş ve bu yüzden Freud ile fikir ayrılığı yaşamıştır. Jung'a göre Tanrı bireysel yaşantılar sonucunda, kişinin zihninde oluşturduğu bir varlıktır (Jung, 1961:195).

Yukarıda Jung'un arketip terimlerini tanımlarken bilinçte olan ve olmayan arketipler şeklinde bir ayrıma gittiğine değinmiştik. Din ve Tanrı, algılanan bir yapıda olduğu için bilinçte yer alan arketiplerdendir. Tanrı, imgesel bazda bir gerçektir fakat öznel bir fenomendir. Jung'un çözümlenmeleri arasında kolektif bilinç dışı terimini din için genelleştirdiği de görülür. Arketipler her bireyin sahip olduğu psişik gerçekliklerdir ve bu gerçeklikler belli başlı sembollerle dışsallaştırabilir.

Dinî ritüeller, Tanrı imgesini bilince getirmeye yardımcı olan arketiplerdir (Ayten, 2017). Birçok farklı toplum ve inanç sisteminde, işleyiş ve ritüel temelli benzerlikler de arketiplerle bağlantılandırılmıştır. Bu arketiplerin insanın çok üstünde bir yapıyla bağlantı kurabilmek ve bağlantıyı devam ettirmek gibi birtakım amaçları vardır. Kolektif bilinç dışında bulunan din, çocukluk arzularından ya da bireysel ihtiyaçlardan temel almaz, aksine bilincin de ötesinde yer alan tüm insanlığa ait birikimlerden temel alır. Bu temel, en eski ve en derinde olan imanla değil, inanç sistemiyle ilişkilidir. Jung'a göre iman sadece dinin içeriğinde olan bir başlık değildir aynı zamanda sosyolojik bir içerik de taşımaktadır. Örneğin kiliselerin belli zamanlarda koyduğu kuralların ya da yaptırımların insanları dinin özünden uzaklaştırdığını savunmuştur. Tanrıyı temsil eden kilise, kimi zaman yıkıcı bir güç haline gelerek insanın iman noktasını daha farklı kanallara aktarabileceğini öne sürmüştür. Ne kadar imanlı olursa olsun bir birey, yaşadığı yıkımlara kendi ruhsal dünyası içinde insanüstü bir yapı olmadan karşılık veremez. Yani sosyolojik unsurlar Jung için dinî tecrübelerle bağlantı içerisindedir (Jung, 1961:141).

Dini ele alış konusunda ampirik ve fenomenolojik bir yaklaşıma sahip olduğunu aktaran Jung, 'bakire doğum' örneğiyle bu yaklaşımını açıklar. Ona göre psikoloji, bilim olarak bu yaklaşımın doğru ya da yanlış olmasıyla ilgilenmez, böyle bir yaklaşımın var olmasıyla ilgilenir (Jung, 1938:23). Dini, 'isteğe bağlı olarak dinamik bir varlığa uymak' şeklinde tanımlar. Fazla terim kullanması konusunda eleştirilse de Jung, din ve maneviyat konusunda farklı terimler kullanmayı sürdürmüştür. 'Numinosum' bu farklı terimlerden birine örnek olarak verilebilir. Numinosum, sebebine bakılmaksızın bireyin kontrolünde veya iradesinde olmayan durumlardır ve bilinçte değişikliklere yol açar (Jung, 1960).

Jung, Tanrıyı sadece bir mit olarak nitelendirmez, bireyin içindeki tanrısallığın ortaya çıkışı olarak da ele alır ve psişede ortaya çıktığını savunur. Yalnızca Tanrı tezahürünü değil, dini ritüelleri, mitleri, şeytan, melek, kurban vs. dogmalarını da yine psişe içerisinde konumlandırır. Bu imge ve dogmalardan da öte aşkın varlıkların mevcudiyetiyle alakalı bir yargıya ulaşmaz. Sonuç olarak Tanrı arketipi psişedeki bir sembolizasyondur. Bu psişik sembol de daha öznel ve aşkın bir yapıdadır (Ayten, 2017).

Jung, din algısının bireyin bireyselleşmesine ve kişilik yapısının pekişmesine yardımcı olduğunu da öne sürmektedir. Dolayısıyla, dinleri dünyadaki en geniş kapsamlı psikoterapi sistemleri olarak da görmektedir. Freud'un fikirlerinin tersine Jung, din olgusunu bir psikopatoloji olarak ele almaz aksine nevrotikliğe çözüm sunan, sağlıklı bir yaşamın işareti olarak kabul eder (Jung, 1998: 43).

Tanrı arketipi ve kendilik arketipinin ortak noktası, bireyin bireyleşme sürecine katkı sağlamasıdır (Palmer, 1997). İnsanoğlunun sahip olduğu dürtülerin etkisi, bireyleşme kapsamında nasıl yadsınamaz bir yapıdaysa arketiplerin ve kolektif bilinç dışına ait unsurların etkisi de inkâr edilemez. Bu inkâr edilemez durum, bireyin sadece bireyleşme yolunda kendini bulmasını sağlamaz, ayrıca inancının belirlediği hedeflere ulaşmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla hem Tanrı hem de kendilik arketipleri psişik bütünlüğü simgeler (Ayten, 2017).

Birey tanımlayamadığı, bilmediği bir sembolü araştırırken bilinç dışı bir süreç yaşar. Kendi aklının anlayabileceğinin de ötesine, tam olarak kavrayıp tanımlayamadığı kavramlar için de simgeler ve semboller kullanır. Jung (1964), Tanrı arketipinin ancak semboller yardımıyla anlaşılır hale gelebileceğini savunmaktadır.

Fromm'a (1950) göre Jung'un doğruluk kavramı kendi içinde tutarsız bir yapıdadır. Jung'un 'doğru bir gerçektir, bir yargı değildir' şeklindeki ifadesi için Fromm, analitik düzlemde düşünce var ise doğrudur görüşünü eleştirmektedir. Devamla düşüncenin içeriği sağlam temellere dayanmadan, gerçeklik bağlantısı sınırlanmadan, sadece "varlığı" düşünceyi doğru olarak nitelememizi sağlamaz. Bir düşüncenin doğruluğu, toplum tarafından kabul edilmesine de bağlı değildir.

Jung'a göre din bilinçaltının birey üzerindeki etkisiyle ilişkilidir. Bu yaklaşıma göre ruh sağlığı yerinde olmayan bir bireyin sahip olduğu psikopatolojik belirtiler ve ruhsal yapılanma din ile açıklığa kavuşturulabilir. Bu yargıya da karşı çıkan Fromm, dinin psikanalitik bir olguya indirgenerek dünya üzerinde var olan birçok din ve inanç sistemi üzerinde genelleme yapılmasını eleştirir. Jung'un, birbirine ters düşebilecek ritüelleri aynı boyutta görme yanlılığına düştüğünü savunur ve bu durumun bir değersizleştirme sürecine karşılık geldiğini ifade eder. Devamında, bilinçaltının dinsel bir olgudan fazlası olduğunu ve sadece bazı durumlarda dinsel olgularla ilişki içerisinde yer alabileceğini aktarır (Fromm, 1950:31).

Freud ve Jung'un fikirlerine ek olarak bireyin kişilik yapılanması dünyayı algılayış şekli ve davranışlarını anne bakımı ve çocukluk çağı tecrübeleri ile ele alan psikodinamik yaklaşım din ve maneviyata dair görüşlerini de yine bu bağlamda ortaya koymaktadır.

4. Bağlanma Kuramı ve Din

Bebğin ilk aylarında ihtiyaçlarını karşılayan kişi, yani "öteki", zamanla onun duygusal ve biyolojik ihtiyaçlarını da karşılamasıyla 'anne' olur. Bellek kazanımı yardımıyla çocuğun daha sonraki ihtiyaçlarının da karşılanması için başvuracağı kişi annedir. Kurulan bu ilişkinin sınırları, eksiklikleri ve yapısı yeni doğan bireyin bundan sonraki yaşantısında oluşacak kimlik ve kişilik yapılanmasında son derece önem taşıyacaktır (Bowlby, 1969).

Bebekler, bakım veren kişiye bağlanırlar fakat bu bağlanma ilişkisi içerisinde her bebek ve bakım veren kişi arasında kurulan ilişkide bireysel farklılıklar vardır. Bebeklerin bakım veren kişiye ihtiyaç duyması motivasyonel ve davranışsal bir sistem içerisinde yer almaktadır. Bebekler, ihtiyaç belirtmek istediklerinde ya da kaygı hissettiklerinde desteklenmek, güvende hissetmek ve korunmak amacıyla daha önceden belleklerinde yer edinmiş olan bir bakıcıyla yakınlık kurmak

isterler (Landa ve Duschinsky, 2013). Fark eden, duyarlı ve ihtiyaçları giderebilen bir bakıcının varlığında bebek, bakıcısını güvenli bir üs olarak kullanmaktadır (Howe ve David, 2011).

Kaufman (akt; Kirkpatrick, 2006), anne baba figürüyle özdeşleşme sonucu gerçekleşen bağlanmanın yapısı ve Tanrı figürü ile bağlanma arasında benzerlik olduğunu söyler. Çünkü Tanrı; ihtiyaç anında güvende hissettiren, koruyan, kollayan bir anne figürüne benzetilebilir. Yani, dinsel perspektiften bağlanma, o dini benimseyenler için kendilerini güvende hissettikleri bir alanın varlığına işaret eder. Dini ritüelleri gerçekleştiren bireyin motivasyon kaynakları arasında, güvenlik ihtiyacını karşılayan, huşu kaynağı olan, aşmakta zorlandığı sıkıntılara çözüm olabilecek bir Tanrı algısı vardır. Yapılan bir çalışmada, bireyin sahip olduğu Tanrı imajı ve aile arasındaki ilişki incelenmiş ve Tanrı'nın babadan çok anne figürüne benzediği ifade edilmiştir (Godin & Hallez, 1965 akt; Kirkpatrick). Yahudilikte Tanrı imajının daha çok baba figürü ile bağdaştığı bilinmektedir. Bu örnekler, bağlanılan anne-baba figürlerine göre değişen bir Tanrı imajının varlığına işaret etmektedir.

Bireyin bağlanma figürü ve bağlanma stili, edindiği tecrübeler dâhilinde gerçekleşir ve ihtiyaçlarını giderme ve başa çıkma yöntemlerini belirlemesini etkiler. Bireyin Tanrı ve din inancı da bu tecrübelerden etkilenebilir. Yapılan bazı araştırmalar, kişinin bağlanma stili güvensiz olsa bile dinsel inançlarla kendini güvende hissedebileceği bir alan oluşturabileceğini göstermektedir. 213 yetişkin katılımcıyla gerçekleştirilen bir çalışmada, yetişkin dindarlığının belirli yönleri ile (özellikle de bireyin Tanrı ile kişisel ilişkisi), çocukluktaki bağlanma tarzları ve ebeveyn dindarlığı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre “kaçıngan bağlanma” stiline sahip bireylerin “güvenli” ve “kaygılı bağlanma” stiline sahip bireylerden daha çok dini ritüellere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ikircikli bağlanma stiline sahip bireylerin, ebeveyn dindarlığına bakılmaksızın hem ergenlik hem de yetişkinlik döneminde ani dini dönüşüm oranlarının önemli ölçüde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, Tanrı ve dinin, kaçınma bağlanma öyküsü olan insanlar için telafi edici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Özetle Tanrının yedek bir bağlanma figürü olarak algılanabileceği gösterilmiştir (Kirkpatrick ve Shaver, 1990).

Granqvist ve Kirkpatrick (2013) yaptıkları çalışma ile din ve maneviyat üzerine yapılan araştırmalar için, “bağlanma” perspektifine göre beş merkezî teorik önerme sunmuşlardır. İlk olarak, din ve maneviyat algısının bağlanma sisteminin işleyişinden yararlandığını ve inananların Tanrı ile ilişkilerinin sembolik bağlanma ilişkileri olarak nitelendirilebileceğini savunmuşlardır. İkincisi, bağlanma ile ilgili zihinsel temsillerin genelleştirilmesinin din ve maneviyat bağlamında ifade edilebileceğini aktarmışlardır. Üçüncü önerileri ise bakım verenin niteliklerinin ve bağlanma stiline dinî ritüellere olan duyarlılığı etkilediği şeklinde olmuştur. Dördüncüsü, yetersiz ya da duyarsız bakım vermenin sonucu olarak gelişen güvensiz bağlanma stilleri sonrasında, kişinin kendini güvende hissedebilmesi için Tanrı figürünün yeni bir bağlanma modelinin gelişmesine yardımcı olabileceği şeklindedir. Beşinci olarak, Tanrı'ya bağlanmadaki bireysel farklılıkların, psikososyal uyum çerçevesinde değerlendirilebileceğinden bahsedilmiştir.

Psikodinamik ve psikanalitik yaklaşımlarda olduğu gibi bağlanma kuramı da insana dair birçok alanda farklı yönlerden ele alınabilecek bilgiler sunmaktadır. Bu farklı içeriklerin din ve maneviyat başlığında da birçok kavramsal çerçeve oluşturduğunu ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır. Önceki kuramlara göre bağlanma kuramının daha bilimsel bir yapıya sahip olmasının, din, Tanrı ve maneviyat üzerine yapılan araştırmaların daha tutarlı sonuçlar vermesine katkı sağladığı söylenebilir.

5. Nesne İlişkileri Kuramına göre Din ve Maneviyat

Nesne ilişkileri kuramcılarının göre bireyin kişilik gelişimi sadece Freud'un Oedipus, dürtü ve içgüdü kavramlarıyla açıklanamaz. Freud bu kavramları açıklarken bireyin sahip olduğu yapılanmayı, yüksek oranda ebeveyn bakımıyla ilişkilendirmiştir. Klein, Winnicott, Fairbairn, Kohut ve Mahler gibi kuramcılar, kişilik ve kendilik gelişiminde, ebeveyn dışında, birçok nesne ile olan ilişkiye ve ayrılma-bireyleşme sürecinin önemine vurgu yapmışlardır.

Winnicott 'geçiş nesnesi' kavramını, bebeğin ben ve öteki ile ilişkisini anlamlandırma ve fark etme sürecini kolaylaştırmak için kullandığı bir nesne olarak tanımlamıştır (Winnicott, 1971:111). Geçiş nesnesi, bebeğin anlamlandırma sürecini kolaylaştırmakla kalmaz; kaotik süreçlerle baş etmesini, öznel ve yaratıcılık kavramların keşfetmesini de sağlar. Freud, bebeklerde 'illüzyon' kavramını, bebeğin sahip olduğu arzu nitelikli düşünceler olarak ele alırken, Winnicott ise illüzyonun bebeğin uyum sürecini artırıcı bir işlevselliği olduğunu savunmuştur (Heimbrock, 1991). Bu bağlamda geçiş nesnesi, Tanrı temsilini oluşturmada temel etkindir (Rizzuto, 2007). Tanrı algısı, bireyin kendini güvende hissettiği kişiler arası ilişkilerin prototipini elde etmesini sağlayan bir geçiş nesnesi niteliğindedir (LaMothe, 2010).

Kişiliğin gelişiminde ve bir netlik kazanmasında, bakım verenin tutumu ve çocuğun ihtiyaçlarını karşılama şekli son derece önemlidir (Kernberg, 2006). Çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda, tatmin duygusunu yaşaması da ebeveynle kurduğu ilişkinin niteliğini belirleyebilmektedir. Zekâ gelişimi ve çevrenin etkisiyle çocuğun zihninde, ebeveynlerin sahip olduğu değerleri anlama ve yorumlamasına yönelik oluşacak şablonların, çocuğun bakım verenle kurduğu ilişkiye paralellik göstermesi söz konusu olacaktır. Omnipotan bir baba figürünü de aşan bir yapının olduğu düşüncesi ve ebeveynlerin manevi değerlerini öğretme şekli, çocuğun zihninde, inanca, dine ve Tanrı'ya dair belli başlı şemaların oluşmasına katkı sağlayabilir.

6. Sonuç ve Tartışma

Bu gözden geçirme çalışmasında psikanalitik yaklaşımın en önemli temsilcileri olarak kabul edilen Freud ve Jung'un psikolojik teorileri ve Tanrı, din, maneviyat konularındaki görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra psikodinamik yaklaşımın bağlanma ve nesne ilişkileri kuramlarına değinilmiş Tanrı, din ve maneviyat konularını ele alış biçimleri incelenmiştir.

Freud'un eserlerine baktığımızda, fikirlerini dayandığı birçok noktanın Yahudi kültürüne ait olduğu ve dolayısıyla bunun ne denli genellenebilir olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır (Koç, 2001; Şentürk, 2004). Benzer şekilde Freud, bir taraftan toplumların dinsel yaşantılarını travma ile ilişkilendirirken diğer taraftan bu travmalar nedeniyle toplumların inanç sistemlerinde sürekli bir değişikliğin olmadığını da ifade eder. İnsanların psikolojik gelişimi konusunda fikirleri ileri süren Freud'un 'din ve inanç' bağlamında ortaya koyduğu düşünceleri uzun uğraşlar sonucu netleşmiştir. Fakat Freud, görüşlerini temellendirirken hiçbir dinî kaynağı referans olarak kullanmamış ve fikirlerini desteklemeyen kaynaklara pek az yer vermiştir (Ayten, 2017; Köse, 2016). Bireylerin inanç yapısı ve ritüellerini kendi kişilik yapılanmalarına göre farklı boyutlarda şekillendirdikleri görülebilmektedir. Dürtüsel davranan bireylerin, mensubu oldukları dinin kurallarını dürtü tatmini amacıyla yadsıdıkları ve farklılaştırmaya çalıştıkları aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarını gidermek için bir gereç olarak kullandıkları nevrotik bir yapıdan söz edilmektedir. Bu durum toplumsal kimliğin oluşmasında da etkin bir rol oynamaktadır (Düzgüner, 2008).

Jung, arketip ve kolektif bilinç dışı kavramlarını geliştirmiştir. İnsan ve dinin temelini kolektif bilinç dışında yer alan arketipler olarak nitelendirmiştir. Dinî inançları da bu arketiplere ulaşmak için kullanılan araçlar olarak betimlemiştir. Jung'un dinin kaynağını kolektif bilinç dışına bağlaması ile ilgili şu sorular sorulabilir: Dinsel olarak bireyin hissettiği huşu, rahatlık ve tatmin metafizik bir yapıdan çıkmış olamaz mı? Analitik kuramda, insanın bireyleşme olgusunu birçok metafizik kanıtı bağlayan Jung'un dinin bireyleşmeye katkısı konusundaki fikirlerinde bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir (Spiegelman ve ark., 1997). Jung'un, gözlemlerine dayanarak din ve Tanrı konusundaki fikirlerini genelleştirdiği söylenebilir. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde gerçekleşen birçok dinî ritüel ve inanç sistemindeki farklılıkları açıklama konusunda da aynı tutarsızlığın devam ettiği düşünülebilir. Jung'a yöneltilen temel eleştirilerin başında terimsel bir yapı kullanması gelmektedir. Din ve psikoloji bağlamında birçok terim kullandığı ve bu durumun anlamdaki netliği sağlayamadığı birçok eleştirilen tarafından dillendirilmiştir. Tanrı sembolizasyonunun bireysel anlamda psişede simgeleştirilmesi de eleştirilmesi gereken başka bir durumdu (Fromm, 1950:31). Jung için arketiplerin

anlaşılmasında kullanılan sembollerin anlamı, tüm insanlık tarihi için aynı kullanım amacını taşımakta mıdır? Kültürel ve manevi gerçeklik kavramlarının, Tanrı ve din olgusu içerisinde fakat analitik bir sembolün dışında da görevleri olduğu söylenebilir.

J. Bowlby, anne ile kurulan ilişkinin önemine bir kuram geliştirerek bilimsel bir şekilde ortaya koymuştur. Bireyin sahip olduğu bağlanma stiline hayatın birçok alanında etken rol oynadığını savunmuştur. Tanrı-din- maneviyat fenomenleri ve bağlanma arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koyan en popüler ve kapsamlı çalışmalardan birisi Kirkpatrick'in *Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi* çalışmasıdır. İnsanın kişilik gelişimini inceleyen önemli yaklaşımlardan birisi de nesne ilişkileri kuramıdır. Kuramın önde gelen isimlerinden Winnicot (1971), geçiş nesnesinin Tanrı temsilini oluşturmada etken rol oynadığını öne sürmüştür. Nesne ilişkilerine göre Tanrı algısı, bireyin kendini güvende hissettiği kişiler arası ilişkilerin prototipini elde etmesini sağlayan bir geçiş nesnesi niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kişilik ve kimlik yapılanmalarında dünya genelinde popüler olan bu kuramların din ve maneviyatın kişilik ve kimlik üzerindeki etkilerini araştırma ve ortaya koyma konusunda görece daha az çalışma gerçekleştirilmesi de bir eksiklik olarak anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Allport, G.W. & J. Michael Ross (1967). *Personal Religious Orientation and Prejudice*. Journal of Personality and Social Psychology. 5 (4): 432–443. doi:10.1037/h0021212.
- Ayten, A. (2017). Psikoloji ve Din. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Babaoğlu, A. (2002). Psikiyatri Tarihi. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Batson, C.D., Schoenrade, P. & Ventis, L. (1993). Religion and the Individual. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-506208-3.
- Bloom, P. (2007). Religion is natural. Developmental Science. 10 (1):147–151. doi:10.1111/j.1467-7687.2007.00577.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Volume 1 Attachment. New York: Basic Books
- Brent, N. (2013). Before Religion: A History of a Modern Concept. Yale University Press
- Düzgüner, S. (2008). Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Freud, S. (1913). Totem ve Tabu. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2012 : Say Yayınları.
- (1914). Psikanalize Giriş; Nevrozların Genel Kuramı. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2014: Say Yayınları.
- (1920). Haz İlkesinin Ötesinde: Ben ve İd. Çev. Saffet Murat Tuna. İstanbul, 2001: Metis Yayınları.
- (1923). Metapsikoloji Haz İlkesinin Ötesinde: Ego ve İd ve Diğer Çalışmaları. Çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın. İstanbul, 2002: Payel Yayınları.
- (1925). Yaşamım ve psikanaliz. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2005: Say Yayınları.
- (1927). Bir Yanılsamanın Geleceği. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2010: Say Yayınları.
- (1939). Musa ve Tektarıncılık. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2015: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1950). Psikanaliz ve Din. Çev. Elif Erten. İstanbul, 2019: Say Yayınları.
- Gençtan., E (2002). Psikanaliz ve Sonrası. İstanbul: Metis Yayınları.

- Genia, V. (1997). The Spiritual Experience Index: Revision and Reformulation. *Review of Religious Research*, 38 (4): 344–361. doi:10.2307/3512195.
- Gorsuch, R. & Venable (1983). Development of an Age-Universal I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2): 181–187. doi:10.2307/1385677.
- Granqvist, P., & Kirkpatrick, L. A. (2013). Religion, spirituality, and attachment. In K. I. APA handbook of psychology, religion, and spirituality (Vol. 1):
- Güleç, C. (2016). Freud. İstanbul: Say Yayınları.
- Heimborck, H. (1991). Psychoanalytic Understanding of Religion. *The International Journal for the Psychology of Religion*.
- Howe, David (2011). Attachment across the lifecourse: A brief introduction. London:
- Jones, E. (1981). The Life and Work of Sigmund Freud, New York.
- Jung, C., G (1926). Wandlungen und Symbole der Libido. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens. Franz Deuticke. Berlin.
- (1933). Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi. Çev. Engin Büyükinal. İstanbul, 2013: Say Yayınları.
- (1935). Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri. Çev. Kamuran Şipal. İzmir, 2000: Cem Yayınevi.
- (1938). Psikoloji ve Din. Çev. Raziye Karabey. İstanbul, 1998: Okyan Us Yayınları.
- (1953). Analitik Psikoloji Üzerine İki Deneme. Çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul, 2016: Pinhan Yayınları.
- (1960), "The Structure and Dynamics of the Psyche," CW 8. Princeton: Princeton University Press.
- (1961). Anılar, Düşler Düşünceler. Çev. İris Kantemir. İstanbul, 2001: Can Yayınları.
- (1964). İnsan ve Sembolleri. Çev. Ali Nahit Babaoğlu. İstanbul, 2007: Okuyan Us Yayınları.
- (1976). Dört Arketip. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul, 2000: Metis Yayınları.
- Kernberg, O. (2006). Sınır durumlar ve patolojik narsisizm. Çev. Mustafa Akay. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kirkpatrick, L. & Shaver, P., (1998). Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion Author Source: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, No. 3.
- Kirkpatrick, L.A. (2006). Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi. Çev. Mustafa Koç. *Bilimname dergisi*.
- Koç, M. (2001). Din Psikolojisi Açısından Psikanaliz ve Din Bağlamında S. Freud'un 'Totem ve Tabu' Adlı Eseri Üzerine Bazı Tespitler. *Marife* 1, Sayı 3, S. 67-84
- Köse, A. (1998). Musa ve Tek Tanrıcılık: Bir Tarih Psikanalizin Açmazları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*.
- (2016). Freud ve Din. İstanbul: İz Yayıncılık.
- LaMothe, R. (2010). God representations as transitional subjects. *Psychoanalytic Review*, 97(3), 425-49.
- Landa, S; Duschinsky, R (2013). Crittenden's dynamic-maturational model of attachment and adaptation, *Review of General Psychology*, 17 (3): 326–338,

- Palmer, M. (1997). Freud and Jung On Religion, Routledge, New York Press.
- Rizzuto, A. M. (2007). Psychoanalytic considerations about spiritually oriented psychotherapy. Washington, DC: American Psychological Association.
- Salsman, J.M., Brown, T.L.; Brechting, E.H, Carlson, C.R. (2005). The link between religion and spirituality and psychological adjustment: The mediating role of optimism and social support. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 31 (4): 522–35
- Saroglou, V., Buxant, C., Tilquin, J. (2008). Positive emotions as leading to religion and spirituality. *Journal of Positive Psychology*. 3(3): 165–73. doi:10.1080/17439760801998737.
- Schlehofer M. M.; Omoto A. M.; Adelman J. R. (2008). How Do "Religion" and "Spirituality" Differ? Lay Definitions Among Older Adults. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 47 (3): 411–425. doi:10.1111/j.1468-5906.2008.00418.x.
- Schultz, Duane P., Ellen S., (2002). Modern Psikoloji Tarihi. Çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Spiegelman, J., M., Han, P., V., İ., Fernandez T. (1997). Jung Psikolojisi ve Tasavvuf. Çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu. İstanbul: İnsan Yayınları
- Stevens, A. (1999). Jung. Kaknüs Yayınları. İstanbul.
- Şentürk, H. (2004). Freud' un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Dinî Araştırmalar*, 7 (19)
- Winnicott., W., D. (1971). Oyun ve Gerçeklik. Çev: Tuncay Birkan. İstanbul, 2014, Metis Yayınları.
- Wulff, D. M. (1991). Psychology of religion: Classic and contemporary views. John Wiley & Sons

Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi: Priene Antik Kenti Örneği¹

Sezin Gizem IŞIKLI²

ÖZ

İnsan dünyada var olmaya başladığından günümüze değin çeşitli yaşam formları içinde doğayla etkileşim halinde olmuştur. Göçebe yaşam tarzının ardından yerleşik yaşam düzenine geçilmiş; antik dönemde kurulan kentler ile insanlar kent formu içinde yaşamlarını sürdürmüştür. Yerleşik düzene geçilmeden önce barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlar için ilişkilendirilen doğanın etkisi kent yaşamında süregelen temel ihtiyaçların yanı sıra ekonomi ve ulaşımın gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. Türkiye’de Aydın ilinin Söke ilçesinin Güllübahçe kasabasında bulunan Priene Antik Kenti Menderes Irmağı Vadisi’nde, Samsun Dağı’nın güney yamacında konumlanmıştır. Menderes Nehri’nin taşıdığı alüvyonlar sebebiyle denizden uzaklaşan kent iki kez kurulmuş, kentin kurulan her iki formunda da yaşam doğal kaynakların çevresinde ilerlemiştir. Bu çalışmada literatür taraması yöntemiyle kent ve doğa etkileşimi kavramsal çerçevede ve tarihsel arka plan üzerinden ele alınmaktadır ve konu; içeriği, boyutları ve hususiyetleri ile antik dönemde Priene Antik Kenti örneği üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmada Priene Antik Kenti’nin doğayla ilişkisinin kent ve doğa etkileşimi çerçevesinde ortaya konulması ve bu doğrultuda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Doğa, Priene Antik Kenti

City And Nature Interactions in Ancient Period: Example Of Priene Ancient City

ABSTRACT

Since humans started to exist in the world, they have been interacting with nature in various life forms until today. Following the nomadic lifestyle, the settled life order was initiated; cities and people established in the ancient period continued their lives in the city form. The effect of nature, associated with basic needs such as shelter and nutrition before moving to the established order, played an important role in the development of economy and transportation as well as the ongoing basic needs in urban life. Turkey Menderes River Valley in the ancient city of Priene by Güllübahçe located in the town of Söke district of Aydın province, is located on the southern slopes of Mount Samsun. The city, which has moved away from the sea due to the alluviums carried by the Menderes River, has been established twice, and life has progressed around natural resources in both forms of the city. In this study, the interaction of city and nature is handled within the conceptual framework and historical background by using the literature review method. The content, dimensions and characteristics of the city-nature interactive relationship and the ancient city of Priene will be evaluated in the ancient period. In the study, it is expected that Priene Ancient City's relationship with nature will be revealed within the framework of city and nature interaction and will contribute to the literature.

Keywords: City, Nature, Priene Ancient City

¹ Bu çalışma, Sezin Gizem Işıklı’nın Doç. Dr. Aynur Atmaca Can danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. ² Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Bölümü, sezinisikli2@gmail.com, ORCID 0000-0002-6940-2214

Giriş

Tarih öncesi dönemden günümüze dek insan doğa ile etkileşimini sürdürdüğü bir yaşam formu içerisinde. Konar göçer şekilde yaşayan insan toplulukları zaman periyotları süresince çeşitli kademelerden geçerek kent düzeninde yerleşimler oluşturmaya başlamıştır. İnsanın başlarda göçebe düzende yaşayışını, başka yerleşim alanlarına ne zaman taşınacağını belirleyen doğadır. Toprağın verimsizleşmesi sonucu gerekli besinlerin elde edilemeyişi yaşayanları besinlerini daha rahat sağlayabilecekleri verimli topraklara doğru hareket etmeye yönlendirmiştir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Tarih öncesi dönemde hayvanları evcilleştiren, bitkilerden besin sağlayan, çeşitli barınaklar inşa eden, madenleri işleyen, basit ulaşım araçları icat eden topluluklar ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimleri ile kent yaşamına zemin hazırlamıştır (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Kentlerin kurulacağı alanlar belirlenirken bölgenin doğal yapısı, ticari imkanları ve stratejik durumu göz önünde bulundurulmuştur (Wycherley, 2011).

Dor işgali sebebiyle Yunan topraklarından Batı Anadolu'ya göç etmek durumunda kalan İyonlar, göç ettikleri bölgelerde kendi kentlerini kurmaya başlamışlardır (Bozkurt, 2002). Büyük Menderes Vadisi antik limanlara sahip kentlere ev sahipliği yapmıştır (Brückner, 2019). Menderes Irmağı'nın yanında bulunan, tahmini olarak dört bin kişilik bir nüfusa sahip Priene bir tepenin kenarındaki teraslar üzerine inşa edilmiş, önemli bir liman kentidir (Al-Sabbagh & Gorgees, 2019). Kentin ilk yerleşim merkezi tam olarak saptanamasa da Panainion Birliği'ne üye olan on iki İyon kentinden biri olduğu bilinmektedir (Strutz, 2013). Tarihi belgeler iki defa kurulan yerleşimin ikinci kez milattan sonra 350 yılında kurulduğuna işaret etmektedir. İlk kuruluşundan itibaren doğa ile önemli ölçüde etkileşimde olan, tarihinde çeşitli devletlerin egemenliği altına giren Priene'nin konumu sebebiyle zamanla siltasyona uğrayan limanları önemini kaybetmiş ve ekonomik faaliyetlerinin durması sonucu yerleşim terk edilmiştir (Brückner, 2019). Bu çalışmada antik dönemde kent ve doğa etkileşimi konusu Priene Antik Kenti örneği üzerinden kentin varlığını sürdürdüğü dönem içerisinde tarihi, sosyal, ekonomik, mimari, kültürel, bilimsel açılarından ele alınacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada literatür taraması yöntemine başvurulmuş kent ve doğa kavramları arasındaki ilişki, kent ve doğa arasında kurulan etkileşim tarihsel boyutlar ve kavramsal yapılar üzerinden incelenmiştir. Çalışma antik dönem kentlerinin doğa ile ilişki formları temelinde olup çalışmada Priene Antik Kenti örneği üzerinden değerlendirme ve analizler yapılmıştır.

Bulgular

Tarih öncesi dönemlerden itibaren insan doğa ile ilişki içinde olmuştur. Kentlerin kurulmasından önce konar göçer bir yaşam süren insanların yaşam şartlarını belirleyen de doğa olmuştur (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000). Yerleşimler ve bu bölgelerde ortaya çıkan kültürler; doğal kaynaklar, toprak yapısı, iklim ve çevre şartları, su kaynakları, bölgede yetiştirilebilen ürünler gibi doğa temelli niteliklerle uyum içerisinde (Childe, Toplumsal evrim, 1994). İnsanın gelişimi ve yaşayış tarzındaki değişimler sonucunda İlk Çağ'da kentlerde yaşamlar artmıştır; bu dönemden sonra insan ve doğa ilişkisi kent çerçevesinde çeşitli boyutlarda incelenebilmektedir. Antik dönemde kurulmuş olan Priene'nin gelişimi, sosyal durumu, mimarisi, ekonomisi, kültürü, savunma sistemi ve yerleşim alanı işlevini yitirmesi süreci bulunduğu coğrafya ve doğa şartları ile doğrudan etkileşim içerisinde.

Antik Dönemde Kent ve Doğa Etkileşimi

Dünyada yaşamaya başlayan ilk insan toplulukları doğanın sunduğu doğal sığınaklar olan mağaralarda yaşamaya başlamıştır. Gündelik hayat hakkında bir pratiğe sahip olmayan bu insanlar doğadan elde ettikleri taşlar sayesinde basit aletler yaparak bazı ihtiyaçlarına çözüm

bulmuşlardır (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003). Arkeolojik buluntular ışığında, yazılı kaynaklar ve yapısal kalıntıların bulunmadığı dönemlerde insanların yiyecek ve içecek elde edebilecekleri bereketli su kaynaklarının, korunaklı dağ yamaçlarının çevresinde konakladığı görülmektedir (Mumford, 2007). Türkiye'nin İstanbul şehrinde Başakşehir'e bağlı bulunan Yarımburgaz Mağarası ilk insanların doğa ile etkileşimine örnek oluşturmaktadır. Mağarada hayvan kemiklerinden yapılmış alet bulgularına rastlanmış, güneşin mağaranın arka bölümlerine dahi girebildiği tespit edilmiştir (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000). Günümüzde Türkiye'nin Konya şehrinde bulunan Çatalhöyük'te antik dönem öncesinde yaşayan insanlar tarım ve hayvancılığın yanı sıra maden kaynaklarını kullanmış ve doğal camın ticaretini yaparak ekonomilerini güçlendirmiştir (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000). Gordon Childe ateşin bulunmasını insan ve doğa etkileşimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak açıklar. Childe'a göre insanın ateşin keşfi ile ısınma ve aydınlanma gereksinimi büyük ölçüde giderilirken; ateşin kullanılmasıyla yanabilen doğal unsurların gözlemlenmesi doğa üzerinde kontrol kurulabileceği algısının başlamasına sebep olmuştur (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Bir diğer yandan ateşin bulunmasının yine doğa temelli olduğu, bir doğal olay sonucu ortaya çıkan alevlerin farkına varılmasının ardından geliştirildiği düşünülmektedir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). İlerleyen zamanda doğadan elde edilen madenlerin işlenmesi ve kullanımı geliştirilmiş, bu gelişimin yarattığı büyük değişimler döneme Tunç Çağı adının verilmesine sebep olmuştur (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000). Neolitik Çağ'da ise bitkiler ve hayvanlar üretim düzeyinde insan kontrolüne geçmeye başlamıştır (Gates, 2015). Erken Neolitik dönemde doğada bulunan kilin şekillendirilmesi ile kullanışlı mutfak aletleri yapılmaya başlanmıştır (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003). İlk Tunç Çağı'nda bölgelerin kültürel nitelikleri doğal sınırlar çerçevesinde belirlenmiş; Demir Çağı'nda ülkelerin sınırlarını oluşturan doğal yüzey şekilleri olmuştur (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003). İnsanların göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçişi doğanın şartlarına göre kendilerine uygun geçici yaşam alanı aramaları yerine doğa üzerinde kontrol sağlamaya başlamaları sürecinin bir sonucudur. Barınma, beslenme ve korunma ihtiyaçlarının karşılanması için sürekli yer değiştirme eylemi tarım ve hayvancılığın gelişmesi ile yerini düzenli yerleşimlere bırakmıştır. Köylerin kurulması ile insan gereksinimlerini kendinin karşılayabileceği üretici bir konuma gelmiştir (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003). Kente geçiş aşaması sayılan köy düzenlerinin verimli tarlalar ve bahçeler yakınında kurulduğu belirlenmiştir (Mumford, 2007). Besin yelpazesinin çeşitlenmesi, belirli yörelerdeki ağaçların ve toprağın lezzetli yiyecekler sunması sonucu bu yörelerde yaşayan insanlar kalıcı bir düzene geçmişlerdir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Tarih boyunca yerleşim alanlarının bulunduğu bölgelerin topoğrafik özellikleri savunma sistemlerini etkilemiştir. Örneğin Hattuşa'da savunma sistemlerinin içine doğal engeller dahil edilmiş, kent dönemin en iyi savunma düzenlerinden birine sahip olmuştur (Tuna, Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2000). Antik Mısır'da kentlerin hem dağ hem deniz hem de çölle çevrili bir yapıya sahip olması bölgeye doğal bir savunma sistemi avantajı yaratmıştır (Mumford, 2007). Günümüzde Yunanistan'da bulunan Andros Adası'ndaki Zagora kasabası antik dönemde suya erişimi zorlu bir noktada olsa da doğal bir savunma sisteminin bulunması sebebiyle Ege'nin yüksek bir noktasında kurulmuş; fakat sonrasında toprağın tarıma imkan sağlamaması sebebiyle terk edilmiştir (Gates, 2015).

Su, kentlerin tabiat ile ilişkisini pek çok boyutta açıklamamıza yarayan önemli öğelerden biridir. Antik Yakınoğu'da bulunan Ceriko yerleşimindeki araştırmalar buranın ilk düzenli konaklama alanlarında biri olduğunun delillerini sunmaktadır; insanları bu bölgeye yerleşmeye iten faktörün bir pınar olduğu düşünülmektedir (Gates, 2015). Pınarlar zengin bir su kaynağı sayılmaktadır. Bir diğer Yakın Doğu kenti olan Uruk'ta da su üzerinden ulaşımın sağlanacağı kanalların mevcut oluşu ekonomiyi güçlendirmiştir (Gates, 2015). Antik Çağ'da karşılaşılan su bulma güçlüğü sebebiyle kentlerde sarnıçlar inşa edilmiştir (Fidan, 2016). Bazı bölgelerde su kıtlığının yaşanması insanların sağlıklarını etkilenmiş ve ortaya çıkan hastalıklar ölümlere sebep olmuştur.

Temiz suya erişim için düzenlenen su taşıma yolları insanların daha sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesini ve ölüm oranlarının düşüşünü sağlamıştır (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Antik dönemde kent mekanındaki yapıların doğal kaynakların kullanımını kolaylaştırma yönünde geliştirilmesi insan yaşamını kolaylaştırmış ve insan ömrünü etkilemiştir. Diğer bir yandan hijyen dışında antik dönemde şifa bulmak için de suların kullanıldığı görülmektedir. Doğal kaynak suları, insanların sağlıklı kalma ihtiyaçlarına bir çözüm olmuş; bu çerçevede doğal suların kullanıldığı hamamlar ve kaplıcalar hizmet vermeye başlamıştır (Mumford, 2007). Yeraltından çıkan suların insan vücudunu şifalandığına olan inanç, bu kaynaklara sahip kentlerin antik dönemde ön plana çıkmasına ve bu mekanlarda turizmin gelişmesine de olanak sağlamıştır. Doğanın bir bileşeni olan su, antik dönem insanları için çok önemli ve saygın bir yere sahip bir unsurdur. Örneğin; Hellas kentinde suyun sınırlı olması ve temel ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir yere sahip olması sebebiyle çeşme ve pınarlara büyük bir saygı duyulmuştur (Wycherley, 2011). Kentlerde suyla ilişkilendirilen tanrıların tapınım alanlarının bulunması, pek çok su kaynağının yerel, mitolojik tanrıların olması da antik dönem kentlerinde suyun önemini örnekler niteliktedir. Doğal su kaynakları çevresinde süregelen yaşantılar bu kaynakların daha uzak bölgelere ulaşım sağlamak için kullanılabilmesi fikrini doğurmuştur. Uygarlıklar için hayati öneme sahip su, sosyal yaşamı da etkilemiştir. Su kanalları gibi doğanın insan eliyle üretilen bir sisteme dahil olduğu alanların sürdürülebilir olması ve temizliğinin sağlanması için ilerleyen dönemlerde çeşitli işler çıkmış; bu işlerin yerine getirilmesi için memuriyet alanları düzenlenmiştir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001).

Toprak, insanın yaşamını sürdürebilmesi için her zaman çok mühim bir unsur olmuştur. İlk dönemlerde insan toprağa ait bir varlık olarak görülürken; doğa üzerinde denetimin kurulması ile aslında insanın kendini toprağın sahibi olarak görmesi durumu baş göstermiş ve bunun sonucunda mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır (Mumford, 2007). Mezopotamya bölgesindeki verimli topraklar ve tarım arazileri çevresinde birbirlerinden ayrı toplulukların yaşamaları sonucu doğal kaynakların kullanımı üzerine anlaşmazlıklar ve bu kaynaklar üzerinde hak talep etme konusunda tartışmalar süregelmiştir; değerli topraklar üzerinde kurulmuş topluluklar diğer toplumların ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda bu topraklardan elde edilen değerli malların üretimini arttırmış ve ticaretlerine başlamıştır (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Hellen kentlerinde her zaman toprak yaşamın çok önemli bir parçası olmuş, verimli arazilerde üretilen ürünler zamanla zenginleşmiştir (Wycherley, 2011). Bir kentteki toprağın verimsizliği kentin ekonomisini de kötü etkilemiştir. Örneğin; Atina'da ihtiyaç duyulan tahılın yarısından fazlası kendi topraklarında üretilemediği için başka kentlerden alınmak durumunda kalmıştır (Sennett, 2018). Bu durum, kentin doğal koşullarının bölgenin siyasi ve sosyal konumlarını da etkilediğini göstermektedir; çünkü ekonomik ilişkiler doğrudan diğer bölgelerle kurulan siyasi ve sosyal ilişkilerin de boyutlarını belirlemektedir.

İklim ve yeryüzü şekilleri kentlere etki eden diğer doğal faktörler arasındadır. Ege Bölgesi'nin engebeli yapısı sebebiyle ulaşımında güçlükler yaşanmış, değişen iklim şartları deniz üzerinden ulaşımı da olumsuz etkilemiştir (Mumford, 2007). Bölgedeki dağlık yapılar denizden uzak kurulan yaşam alanları ile ticaretin yapılacağı limanlar arasındaki etkileşimi güçleştirmiştir. Dönemin teknolojik şartları da göz önüne alındığında zahmetli ve uzun sürede gerçekleştirilen ulaşım faaliyetleri kent yaşamında ticareti olumsuz yönden etkilemiştir. Bir diğer yandan, Ege'deki kentler bölgenin engebeli arazisi ve dağların ulaşımı güçleştiren konumu sebebiyle komşuluk ilişkisi kuramamıştır (Wycherley, 2011). Deniz ticaretinin artmaya başlaması ile içlerde kalan ve limana sahip olmayan kentlerin ekonomilerinin genişlemesi için kıyıya yakın konumlara gereksinimleri olmuş ve liman kentleri kurulmuştur (Wycherley, 2011).

İnsanlar zamanla doğal mekan olarak adlandırılan, doğada yaşama pratiklerini içeren alanlardan uzaklaşarak çeşitli malzemeler ile oluşturdukları, sınırları bulunan mimari mekan olarak tanımladığımız alanlarda yaşamaya başlamıştır (Can, 2003). Doğanın insan yaşamına etkileri mimari alanını etkilemiştir. İnsan, bulunduğu mekanları kendi gereksinimleri doğrultusunda

değiştirmekte ve kendine uygun hale getirmektedir (Can, 2003). Kentlerin yalçın noktalarında yağmur sularının rahatça akabilmesi için taş döşenmesi gerekmiştir (Wycherley, 2011). Bir diğer yandan, mekan tasarımları yapılırken hava şartlarının göz önüne alındığı antik dönem kentlerinden sıklıkla görülmektedir. Örneğin; Yunan kentlerinde stoa isimli mimari yapılar inşa edilmiştir. Ön tarafında sütunlar, arka tarafında duvar bulunan bu çatıya sahip mekan (Gates, 2015) sıcak havalarda insanların güneşten kaçmalarını ve kötü hava şartlarında sığınmalarını sağlamıştır (Wycherley, 2011). Doğa olaylarına müdahale edemeyen insan, kent yapılarını doğaya uyumlu hale getirerek kendini koruma yolları geliştirmeye çalışmıştır.

Priene Kutsal Stoa (Wycherley, 2011)

İnsan hayatında tabiatın tesirlerinin tespit edilmesi bilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin; Nil Nehri bölgesinde taşkınlar belli zamanlarda yaşanmaktadır. Burada yaşayan topluluklar çeşitli hesaplamalar ile tarım için kritik zamanları belirlemiş, hava durumuna göre mevsim olarak adlandırılan yıllık zaman periyotları fark etmiştir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Antik dönem kentlilerinin doğayı takibiyle ulaştığı bu bilgi, binlerce yıllık yolculuğuyla günümüze dek ulaşmıştır. Mısır'da yaşayan halk Nil'in yıllık taşkınlarına bir kutsallık atfetmiştir (Gates, 2015). Antik dönem kentlilerinin doğayla ilişkisinin getirdiği bilimsel araştırmalar Mezopotamya gibi Ege'de de sıklıkla görülmektedir. Atina'da köy yerleşimlerinde yaşanırken düzenlenen şenliklerin vakti mevsim değişimleri gibi doğal olaylarla bağlantılı olmuştur (Sennett, 2018). Bununla birlikte Adonia adı verilen şenliklerde tarım ile alakalı çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir (Sennett, 2018). Tarih öncesi ve antik dönemde yaşayanlardan günümüze ulaşan resimler bu dönemlerde doğaya ne ölçüde saygı duyulduğunu insan doğa etkileşiminin hayatın bir parçası olduğunu bizlere göstermektedir. Tapınaklarda ve çeşitli binaların duvarlarında bulunan resimlerde genelde o dönemde önemli olan hayvan ve bitkilerin figürlerine rastlanmaktadır (Gates, 2015).

Priene Antik Kenti

(Tuna, Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2002)

Kentin isminin bazı kaynaklarca Luwi – Pelasgos dilinde hisar sözcüğü anlamına gelen Pura - Pria ile yöresi anlamında olan wana – ana eklentisinden meydana gelerek “Hisar Yurdu” manasına geldiği belirtilmektedir (İbci, 2017). Bir diğer varsayım Girit adaları olan Priansos ve Prisos’un Priene ismi ile bağlantılı olduğudur (Yaldız, 2002). İzmir’in antik adı olan Symrna gibi kentin isminin bir kraliçeye ait olduğu tahmini de yapılmaktadır (Yaldız, 2002). Priene kentine bazı kaynaklar tarafından “Anadolu’nun Pompeisi” tanımlanmasında bulunulmuştur (Yaldız, 2002). İyi muhafaza edilmiş arkeolojik kalıntılara sahip Priene Küçük Asya’da bulunan ufak bir Hellen kenti özelliğindedir (Lampros, 1969).

Anadolu’da kurulan medeniyetler bölgenin doğal yapısının bir neticesi olarak çeşitlenmiştir (Sevin, Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi, 2003). Priene arkeolojik alanında kazılar on dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlasa da kentin 1673 yılında İngiliz bir tüccar tarafından bulunduğu bilinmektedir (Kleopatra, 2016). Ege’de gerçekleşen göç dalgasında İyonlar günümüzdeki Aydın ve İzmir çevresinde konumlanan yerleşimler oluşturarak 12 İyon kentini kurmuşlardır, bu on iki kentten biri de Priene’dir (Akurgal, 2005). Hellenlerin kurduğu İyon kentlerinin önemli bir özelliği denize yakın olmaları ve bazılarının birden fazla limana sahip olmasıdır; kentlerde hem denizciliğin hem de karadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı savunma sistemlerinin geliştiği görülmektedir (Akurgal, 2005). İyonya bölgesindeki Priene kenti Didyma, Ephesos, Magnesia, Miletos ve Symrna kentleri ile Antik Çağ’da yakın ilişki içerisinde olmuştur (aktaran Seyhan, 2010, Tablo 1). İzmir şehrine 130 kilometre uzaklıkta bulunan Priene’nin lokasyonu Mycale (Samsun) dağları çevresinde bulunmaktadır (Strutz, 2013) ve Büyük Menderes Nehri’nin kıyısında bulunan kent Ege Denizi’ne komşu durumdadır (Gates, 2015). Kent iki defa kurulmuştur; fakat ilk Priene’de yaşayan kentlilere ve kentin yapısına dair günümüze gelen kaynaklar çok kısıtlıdır (Yaldız, 2002).

Milattan önce 350 yılında dönemin önemli komutanı Büyük İskender’in de yaptığı bağış ile tekrar kurulan kentin ekonomisinde tarım büyük ölçüde önemlidir (Lampros, 1969). Büyük İskender’den sonra Demetrios Poliorketes, Lisimahos, Seleukos İmparatorluğu ve Ptolemaios Krallığı’nın egemenliği altına giren kentin sınırları çevresinde birçok mücadele olmuş, kentin yapıları da bu dönemlerde hasar almıştır. Coğrafya biliminde yapılan çalışmalar Büyük İskender’in kente gelişinin ardından daha parlak bir hale gelmiştir. Milattan önce binlerde olgunlaşma sürecine giren Hellen kentleri milattan sonra 500’lerde yükselmeye devam etmiş hem siyasi hem de kültürel yönden zenginleşmiştir (Wycheley, 2011). Milattan önce 650 ile 545 yılları arasında Hellen kentlerindeki bu gelişmeler Ege bölgesinde bulunan Priene hem kültür hem de sanat bakımından önemli bir merkez haline gelmiştir (Akurgal, 2005).

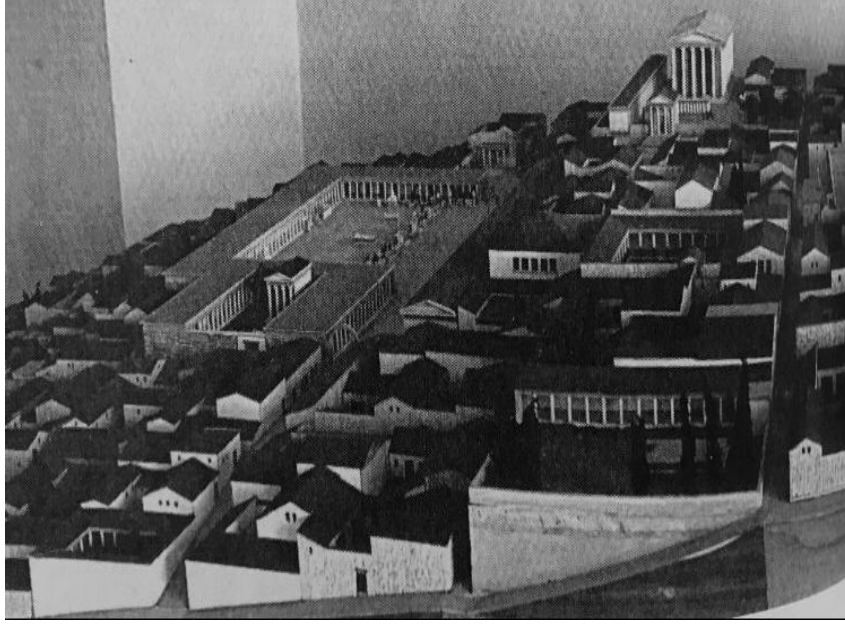
Ege Bölgesi’ndeki kentler Roma Dönemi’nde Roma İmparatorluğu’nun egemenliğinde yaşamaya başlamıştır (Akurgal, 2005). Milattan önce ikinci yüzyılda Roma İmparatorluğu’nun yönetimi altına giren kent, milattan önce 129 itibarıyla yeni kurulan Roma eyaleti olan Asya’ya bağlanmıştır (Kleopatra, 2016). Milattan sonra 900lerde Priene’nin tekrar önem kazandığı ve Sampson ismi ile anıldığı bildirilmektedir (Kleopatra, 2016). Roma İmparatorluğu’nun egemenliğine dek demokrasi ile yönetilen bir kent olduğu, milattan sonra üçüncü yüzyıla dek kendine ait paraları bastığı ifade edilmektedir (aktaran Aslan, 2019). Roma İmparatorluğu’nun kentin kalkınmasına verdiği desteğin kentin doğal konumunun önemi kaybetmesi ile bir avantaja dönüşemediği düşünülmektedir (Yaldız, 2002). Milattan önce yüz elli yılında Roma hakimiyetine giren kent, milattan sonra dört yüzlerde Bizans’ın egemenliği altına alınmıştır (Bozkurt, 2002). Bizansa bağlı olduğu dönemde Priene’nin bir psikoposluk noktası olduğu aktarılmaktadır (aktaran Bozkurt, 2002). Milattan önce birinci yüzyılda meydana gelen Mithridatis Savaşları şehrin ekonomik olarak çökmesinde etkili bir faktör olurken, Menderes Nehri’nin getirdiği alüvyonlar sebebiyle limanların da önemini kaybetmesiyle şehir küçülmüş ve milattan sonra yedinci yüzyılda Arap istilaları sebebiyle değeri giderek azalmıştır (Kleopatra, 2016). Kentte on üçüncü yüzyıldan sonra yeni bir yapı inşa edilmemiştir, suya erişimin kısıtları sebebiyle kentteki yaşamın son bulunduğu düşünülmektedir (İbci, 2017).

Priene’de çeşme (Tuna, Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri, 2002)

Priene Antik Kenti’nin mimari yapısını agora, stoalar, Athena Tapınağı, Zeus Tapınağı, Demeter Tapınağı, Tiyatro, Bouletarion, Prytaneion, Stadyum, evler, (Bozkurt, 2002) yukarı ve aşağı Gymnasion, Asklepios Tapınağı, Mısır Tanrıları Tapınağı, Büyük İskender’in evi ve Bizans döneminden kalan Piskoposluk kilisesi oluşturmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). Antik dönemde yaşayan Miletoslu Hippodamos’un ilk kent plancısı olduğu varsayılmaktadır ve Priene’nin yakınındaki Miletos kentinin planını yapmıştır (Fidan, 2016). Priene Antik Kenti’nin planlanması da Hippodamos tarafından ızgara planı denen teknikle yapılmıştır (Wycherley, 2011). Akropol veya akropolis Yunan dilinde yüksekte konumlanmış kent manasına gelmektedir (Gates, 2015). Akropoller tepelerde bulunduğu için saldırılara karşı kolayca gözlem yapılabilmekte ve yükseklikleri sebebiyle düşmanların erişimi engellenebilmekteydi; bu sebeple savunma açısından stratejik bir öneme sahiptir (Wycherley, 2011). Bununla birlikte akropol kentin savunulmasını sağlayan bir kale olarak da tanımlanmakta ve içerisinde saray ve tapınaklar bulunmaktadır (Fidan, 2016). Kenti bulunduğu tepenin güneyinde yerleşimler oluşurken kuzeyindeki bölgenin dikliği sayesinde bir akropol meydana gelmiştir (Wycherley, 2011). 1885 ile 1889 yılları arasında Priene bölgesinde C. Humann, Th. Wiegand ve H. Schrader’in gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar sonucunda “gıda pazarı” olarak isimlendirilen bir alan bulunmuştur (aktaran Mert, Priene’deki gıda pazarı, 2016). Bu pazarda kentin konumunda dolayı gelişen balıkçılığın etkisiyle deniz mahsulleri ön plana çıkmaktadır (Mert, Priene’deki gıda pazarı, 2016). Priene’nin konumlandığı coğrafyanın iklim yapısı ekonomi gibi mimariyi ve halkın yaşamını da etkilemiştir; evlerin yapımında güneşten faydalanabilme durumu göz önüne alınmıştır (Bozkurt, 2002). Priene Antik kentinin tiyatrosu ise günümüze en iyi şekilde ulaşmış antik tiyatrolardan biridir (Al-Sabbagh & Gorgees, 2019). Prienelilerin suyun kullanımı için tasarladıkları altyapıların çok gelişmiş olduğu söylenmektedir (Bozkurt, 2002). Priene Stadyumu’nda düzenlenen yarışmalar kentin antik dönemde gezginler için önemli bir uğrak noktası olmasını sağlamıştır (Seyhan, 2010).

Güneydoğudan şehrin merkezi (Wycherley, 2011)

Priene Antik Kenti'nin Doğa ile Etkileşimi

İklim, antik kentlerin kurulduğu bazı bölgelerde benzer koşullar gösterirken; Ege'de tabiat, kaynaklar ve iklim koşulları çok kısa mesafeler içerisinde değişmekte, her alanda üretilen besin çeşitlerinde farklılıklar görülmektedir (Mumford, 2007). Büyük Menderes Priene ve çevresini besleyen önemli su kaynaklarından biridir; nehrin ışıltılı görünümü sebebiyle geçmiş dönemlerde nehre ay tanrısı "Artemis'in Aynası" benzetmesi yapılmıştır (İmir, 2011).

Antik Çağ'ın büyük gezginlerinden biri olan Strabon, kitabında Menderes'in kıvrılarak akarak yönünün değişme eğiliminde olduğundan bahsetmiştir ve bunun sebebinin bölgedeki toprağın cinsi olabileceğini ileri sürmektedir. Alüvyon toplanmasıyla birlikte sellerin de denize toprak taşınmasıyla Priene'nin deniz kenarında bir kentten içte kalan bir kente dönüştüğünü söylemektedir (Strabon, 2000). Araştırmalar ışığında kent, Büyük Menderes'in getirdiği alüvyonlar sebebiyle ilk kurulduğu alandaki iki limanını da kaybetmiş (İmir, 2011) ve doğanın imkanlarından yararlanabileceği şu anki konumuna yerleşmiştir. Yeniden inşa edilen şehir Samsun (Mykale) dağlarının arasında oluşuyla olası saldırılara karşı daha güvenli bir yer olmuştur (Bozkurt, 2002). Yüksekteki yerleşimin savunmayı güçlendirmesinin yanı sıra bu konumlanma Priene halkını bataklıktan gelebilecek sivrisineklere ve taşınabilecek hastalıklara karşı da korumuştur (aktaran İbci, 2017).

Mimari ve doğa ilişkisini ele almada Priene evleri bir örnektir. Göçebe yaşam tarzında soğuk mevsimlerde mağara ve kovuklara sığınarak soğuktan korunmaya çalışan insan, kentlere yerleşip evlerde yaşamaya başlayınca ısınma ihtiyacını karşılamak için güneş ışınlarından faydalanmıştır. Priene'deki evlerin de konumlanması güneş ışınlarını iyi ölçüde alacak ve kış aylarında içinde yaşayanların ısınmasını sağlayacak şekilde organize edilmiştir (İbci, 2017). Eğimli bir bölgede kurulmuş olan Priene'de eğim sebebiyle bazı sokaklara ulaşım merdivenle sağlanmaktadır (İmir, 2011). Kentte gelişen imkanlar ile kentin içinde yaşayan kişiler artmaya başlamış; buna karşılık yeni evler yapılarak doğaya müdahale etmek yerine vatandaşları göçe yönlendirme seçeneği tercih edilmiştir (Kulözü & Özden, 2006).

Kentlerde tarım ürünlerinin gelişmesi ve ticaretinin yapılabilmesi tarımsal alanlar ve coğrafi şartlarla ilişkilidir. Priene kenti deniz ticaretinin geliştiği; bunun yanı sıra balıkçılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu bir yerleşim olsa da tarımın gelişebileceği olanaklar mevcut olmadığı için belli tarım ürünleri ile ön plana çıkamamıştır (Bozkurt, 2002).

Antik dönemde suyun kullanımı hem günlük yaşam hem de ticaret için önem arz etmektedir. Suyun en iyi şekilde kullanılması, kirli ve temiz suyun yönetilmesi için teknikler geliştirilmesi gerekmiştir (Mert & Kuru, Priene nekropollerini, 2019). Hellen kentlerindeki mühendisler doğayı gözlemleyerek su teknolojilerini geliştirmek üzerine çalışmışlar ve kentlerin temizlik ve sağlık gibi ihtiyaçları yeterli suya erişimle karşılanabilmiştir (Ortloff & Crouch, 1998). Kentlere dağlardan su taşınması için çeşitli taşıma sistemleri kurulmaya başlanmıştır; Priene'deki arkeolojik bulgulara göre bölgede drenaj sistemleri kullanılmıştır (Ortloff & Crouch, 1998). Günümüzde Güllübağçe kasabasında bulunan Priene'nin çevresindeki dağlar aracılığı ile karstik kaynaklardan beslenen yapısı bölgeyi yerleşime elverişli bir hale getirmiştir; kurulan sistemlerle su, kentlilerin yaşadığı hanelere ve kamu binalarına aktarılmıştır (Ortloff & Crouch, 1998). Antik dönemde kalabalıklaşan bölgelerin temel ihtiyaçlar için suya talepleri de artmıştır, bu doğrultuda su temini için çeşitli teknolojiler geliştirilmiştir. Prieneliler sudan en iyi şekilde faydalanmaya çalışmıştır. Kurdukları depolama sistemi sayesinde suya erişime engel olacak bir durumda yedekte bir su deposuna sahip olmuşlardır. Tiyatronun üst kısmında kullanıldığı belirlenen arıtma sistemi ile doğal kaynak suları kullanıma hazır, temiz hale getirilmiştir (İbci, 2017). Kentin suya erişimini sağlayan sistemlerin dönemin teknolojisine göre çok iyi biçimde yapıldığı görülmektedir (İmir, 2011).

Depremler, kentleri önemli ölçüde etkileyen doğal afetlerden biridir. Tarihte iki kez kurulan Priene Antik Kenti'nin ikinci yerleşimindeki kamu binalarında yapılan tadilatlar göz önüne alındığında milattan önce 350 ile milattan sonra 12. yüzyıl arasındaki depremlerden etkilendiği söylenmektedir (Altunel, 1998). Priene'nin konumlandığı bölgede bulunan Büyük Menderes grabenin batısındaki depremler şehri etkilemiştir; milattan sonra on ikinci yüzyılda ve sonrasında süregelen bu depremler şehirdeki yapıların bir kısmının çökmesi ve kırılmasına neden olmuş; fakat şehir o dönemde önemini yitirmiş olduğu için bu yapılar onarılmamıştır (Altunel, 1998). Priene'de meydana gelen iki tip büyük depremin önemli hasarlara sebep olduğu ortaya konulmaktadır; Athena Tapınağı'nın sütunları sarsıntılar nedeniyle zarar görmüştür (Altunel, 1998). Geçmiş depremlerle ilgili araştırmaları arkeolojik alanların analiziyle yapan arkeosismoloji bilimi Priene'de meydana gelen depremlerin yıkılan duvarlar, kırılmış sütunlar gibi hasar verici etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Altunel, 1998).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İnsan, dünya üzerinde tarih süresince farklı yaşam koşulları ile karşılaşmış; bu koşullara uyum sağlayabilmek için çözüm arayışına girmiş, çözümleri yine doğada bulmuştur. Doğaya adaptasyon süreçlerinde doğadan bir modelleme yapıldığı görülmektedir. Örneğin insanın yeryüzünde yaşayan hayvanlar gibi soğuktan korunmak için kalın bir kürkü yoktur; bu sebeple gerekli ısıyı sağlamak için hayvanların kürkleri kullanılmıştır. Bir diğer örnek ise evlerin yapılış biçimleridir. Yaşanacak yapılar hayvanların toprağa kazdıkları tüneller gibi toprakta temellerin kazılması ile oluşturulmuştur (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Bereketli topraklar ve zengin pınarlar, ırmaklar, denizler insan topluluklarının ilgisini çekmiştir. Su kaynakları çevresinde şekillenen kültürler tarım ve sulamayı ilerletmek için büyük çabalar harcamış, doğal kaynakların yenilendiğini ve hayatta kalmalarını sağladıklarını gözlemledikten sonra yeni bir yerleşime taşınmak yerine olağan yerlerinde konaklamaya devam etmişlerdir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Araştırmalar, antik kentlerin genellikle doğaya karşı mücadele edemedikleri durumlarda yok olduğunu işaret etmektedir. Doğa insanın var oluşundan itibaren mekansal etkileşimlerinde belirleyici etmen olmuştur. Tarihleri boyunca salgın hastalıklar, su

kaynaklarından uzaklaşma, zararlı böceklerin istilaları, konum itibarıyla saldırılara açık olma, doğal afetler gibi durumlarla karşılaşan kentler bunlarla baş etme sürecinde yetersiz olduklarında çoğunlukla terk edilmişlerdir (Gates, 2015). İnsanlar yaşadığı yerleşim bölgelerini kendilerine uygun biçimde dönüştürmüşlerdir, kentlerde yaşamaya başlanması ile kent mekanına müdahalelerde bulunularak kentsel mekanlara özgü bir kentsel kimlik ortaya çıkarılmıştır (Can, 2003). Her bir kent kimliği birbirinden farklı, doğanın etkileri gözlemlenebilir biçimde var olmuştur. Priene kenti, antik dönemde önemli bir kentsel kimliğe sahip bir yerleşimdir. Nüfusu yoğun olmayan Priene, en sağlam şekilde kalmış (Swan, 2016) Geç Klasik Hellenistik kentlerdendir. Erozyon sebebiyle ırmaktan gelen toprakların birikimiyle kent batıya doğru kaymıştır (Gates, 2015). Priene tarihte iki kez kurulmuştur, 1800lü yılların sonunda başlayan kazılardan elde edilen bulgular ilk kurulan kentin tarihi hakkında kesin bilgiler sunamamaktadır (Kleopatra, 2016). İlk kentin taşınması ve sonrasında ikinci kentin de önemini yitirmesi hakkında genel görüş; Menderes'in getirdiği siltler sebebiyle şehrin kıyıda uzaklaşarak antik limanını kaybetmesi, ikinci kurulduğu bölgede de aynı sorunla karşılaşarak zaman içinde terk edilmiş olmasıdır. Pek çok araştırmada kentin tarih içinde var oluş süreci Menderes Nehri ile ilişkilendirilse de bu konuda farklı varsayımlar da ortaya konulmuştur. Bazı kaynaklara göre şehrin batıya doğru kurulmasının sebebinin milattan önce 350'lerde meydana gelen büyük bir depremin Priene'nin ilk kurulduğu bölgeyi tamamen yıkmış olması olduğu düşünülmektedir. Tarih boyunca Türkiye coğrafyasındaki pek çok önemli kent, doğal afetler yüzünden hasar görekerek terk edilmiştir (aktaran Altunel, 1998). Kentin deprem veya sel baskınları sonucu taşınmak zorunda kaldığı bilgileri yaygın olsa da kentin yerinin hiç değişmediği yönünde de görüşler vardır (Kleopatra, 2016). Başka bir görüşe göre ise ilk Priene'nin milattan önce 500'lerde sahilde olduğu ve yüz elli yıllık zaman dilimi içerisinde sekiz kilometre kıyıda uzaklaşmanın mümkün olmadığıdır (aktaran Altunel, 1998). Tüm araştırmaların ışığında, Priene'nin doğanın getirdiği olumlu ve olumsuz durumlar çevresinde bir kimlik kazandığı ve geleceğinin şekillendiği yaygın bir yorumdur.

Antik dönem kentlerinin, tüm gelişim aşamalarında doğayla etkileşim içinde olduğu aşikardır. Priene Antik kenti bu etkileşimin çeşitli boyutlarda analiz edilebildiği bir örnektir. Doğada bulunan suyun kullanımı iyi bir şekilde organize edilmiş ve halkın yaşamı kolaylaşmıştır. Kentte uzun yıllardır yönetilen kazılar sonucunda doğal su kaynaklarının çevresinde bulunan yerleşim alanında geliştirilmiş su sistemlerine rastlanmıştır (Orloff & Crouch, 1998). Kentin arkasını yaslacağı sıradağlar doğal bir savunma sistemini meydana getirmiştir. Antik dönemde Ege'de kara yoluyla ulaşım zor olduğundan ötürü deniz taşımacılığı ve deniz ticareti ön planda olmuştur (Bozkurt, 2002). Kentin denize yakınlığı sayesinde çevre kentlerle yaptığı ticaret artmış, ekonomi iyi bir duruma gelmiştir. Yaşadığımız dönemden yüzlerce yıl öncesinde ulaşım imkanlarının çok kısıtlı olması sebebiyle Antik dönemlerde kurulan liman kentleri ile iç bölgeler arasında ulaşımın kolay gerçekleştirilebiliyorsa bu, kenti daha avantajlı bir konuma getirmiştir (Fidan, 2016).

Antik kentlerdeki yerleşimler son bulsa da bu alanlar geçmiş bugüne taşıyarak canlı kalmaya devam etmektedir. Doğanın kentler üzerindeki etkisi ise sadece antik periyotta kalmayarak günümüzde de devam etmektedir. Priene'nin 2015 kazı raporlarına göre arkeolojik alanda bulunan elliye yakın ağaç antik mekan üzerinde tahribatlara sebep olmaktadır (Mert & İslam Akat, 2015 yılı Priene kazıları, 2016). Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ'da kurulan kentlerin konumlarında, gelişme faktörlerinde ve insan yaşamında doğa önemli bir rol oynamaktadır. Kent, doğa ve insan ilişkisinin mimarideki bir örneği on sekizinci yüzyılda yaşayan mimar Étienne-Louis Boullée tarafından 1793 yılında tasarlanan doğa ve akıl tapınağı projesidir. Bu projede kişi yarısında aklın yarısında ise doğanın tasvir edildiği bir kürede yer alacak, kürenin doğa kısmı toprağın kazılması ile elde edilecektir; bu proje kağıt üzerinde kalmış olsa bile doğanın Yakın Çağ mimarisine ilham verdiği görülmektedir (Sennett, 2018). Günümüzde ise ulaşım araçları kentin içinde ve kentler arasında antik dönemlerde kullanılan ulaşım araçlarına göre çok daha hızlı bir mekânsal hareketlilik sağlamaktadır (Sennett, 2018). Bununla birlikte antik çağda

doğanın sağladığı imkanlar ile icat edilen basit araçların insan eliyle binlerce yıl içinde geliştirilmesiyle bugünün şartlarına ulaşılmıştır.

Bilimin ilerleyişiyle birlikte insan doğaya hükmeder konuma gelmiştir; örneğin doğada karşılaşılan hayvanların evcilleştirilmesinin ardından bazı hayvanların insanın taşıyabildiğinden daha fazla yük taşıyabildiği fark edilmiş ve durumdan faydalanılarak işler daha hızlı, daha az enerji harcayarak yapılmaya başlanmıştır; fakat bu durumun sınırlarının olmayışı pek çok sorunu beraberinde getirmiştir (Childe, Kendini yaratan insan, 2001). Zengin doğal kaynakların verimsiz kullanılması, kentleşmenin ve sanayileşmenin yoğunlaşmasıyla doğaya verilen zarar artarken bu zararın insan hayatına etkileri görülmeye başlanmış ve kentlerin doğayla uyum ekseninde sürdürülebilir bir konuma gelmesi için çeşitli çalışmalara adım atılmıştır. Priene 1600'lü yıllardan günümüze değin hakkında araştırmaların ve çalışmaların devam ettiği bir arkeolojik miras niteliğindedir (Mert & Kuru, Priene nekropollerini, 2019). Kent üzerine yapılan araştırmalar antik çağdaki kent ve doğa etkileşimini bilimsel açıdan destekleyecek verilere ve yorumlamalara ışık tutmaktadır. Çalışmada; kentin siyasi, ekonomik, kültürel, mimari özelliklerini belirleyen faktörlerin doğayla pek çok yönden bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışma sayesinde antik kentler üzerine yapılacak analizler doğa faktörü göz önüne alarak geliştirilebilir; Priene Antik Kenti'nin yapısı, kent ve doğa etkileşimi değerlendirmeleri ışığında detaylı bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: Tübitak.
- Al-Sabbagh, H., & Gorgees, M. (2019). The spatial organization of Ancient Greece cities, case study: Priene City from Hellenistic period (third century BC). *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 5, s. içinde 1-10. IOP Publishing. doi:10.1088/1757-899X/603/5/052011
- Altunel, E. (1998). Evidence for damaging historical earthquakes at Priene, Western Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 25-35.
- Aslan, N. (2019). Roma dönemi konut mimarisinde avlu kullanımı ve kültürel kimlik ilişkisi: Ephesos, Priene, Aphrodisias, Kremna, Sia, Zeugma örnekleri ışığında. *Yüksek lisans tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Bozkurt, G. (2002). Antik Priene Kenti konut mimarisinde açık ve kapalı mekan ilişkilerinin özellikleri. *Yüksek lisans tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Brückner, H. (2019). Rapid delta growth in historical times at Ephesus and Miletus—the examples of the Küçük and the Büyük Menderes Rivers. C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, & N. Kazancı (Dü) içinde, *Landscapes and landforms of Turkey* (s. 293-306). Springer.
- Can, A. (2003). Antik kent ile bu mekanı üreten toplumun değerler sistemi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve Atina Örneği. *Doktora tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Childe, G. (1994). *Toplumsal evrim*. (C. Balcı, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- (2001). *Kendini yaratan insan*. (F. Ofluoğlu, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

- Fidan, A. (2016). Antik liman kentlerindeki sosyal ve düşünsel yaşam üzerinde deniz ticaretinin etkisi, Tieion / Teion Antik Kenti üzerine bir inceleme Karadeniz'in Efes'i Teion! *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 84-101.
- Gates, C. (2015). *Antik kentler: Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da kentsel yaşamın arkeolojisi*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- İbci, R. O. (2017). *Priene Antik Kenti*. Arkeopolis: <http://arkeopolis.com/priene-antik-kenti/> adresinden alındı
- İmir, Ç. (2011). Belgeselcinin gözüyle, denizi özleyen iki kent: Priene ve Milet. *Bütün Dünya*, 111-118.
- Kleopatra, F. (2016). *Priene (Antiquity)*. Encyclopaedia of the Hellenic World, Asia Minor: <http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmald=9512> adresinden alındı
- Kulözü, N., & Özden, M. A. (2006). Transformation of house-typology in the Ancient Priene City . *Çanakkale Kentsel Yeşil Alanların Geliştirilmesine Yönelik Eylem Planı Projesi; içinde*, (s. 643-653).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018). *Priene Arkeolojik Alanı Aydın* . Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-210803/priene-arkeolojik-alani-aydin-2018.html> adresinden alındı
- Lampros, S. (1969). *Greece - The Hellenistic Age*. Ohio: Lorenz Educational Press.
- Mert, İ. H. (2016). Priene'deki gıda pazarı. *OLBA Dergisi*, s. 365-418.
- Mert, İ. H., & İslam Akat, H. (2016). 2015 yılı Priene kazıları. *38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu içinde* (s. 99-120). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı; Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Mert, İ. H., & Kuru, B. (2019). Priene nekropollerini. *Nekropol ve peyzaj: uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler çalışmayı içinde* (s. 145-164). Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Mumford, L. (2007). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. (G. Koca, & T. Tosun, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ortloff, C. R., & Crouch, D. P. (1998). Hydraulic analysis of a self-cleaning drainage outlet at the hellenistic city of Priene. *Journal of Archaeological Science*(25), 1211-1220.
- Sennett, R. (2018). *Ten ve taş: batı uygarlığında beden ve şehir*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası 1. cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- (2003). *Başlangıçtan Perslere kadar Anadolu arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Seyhan, B. (2010). Antik Çağda Küçük Asya'da festivaller ve panayırılar. *I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi içinde*, (s. 90-104). Nevşehir.

- Strabon. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (Kitap: XII, XIII, XIV)*. (A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strutz, R. J. (2013). Turkey Aegean Coast - Priene, Miletus and Didyma.
- Swan, S. (2016). *Eyewitness travel Turkey*. London: Dorling Kindersley.
- Tuna, C. (2000). *Mağaradan kente Anadolu'nun eski yerleşim yerleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2002). *Kentten imparatorluğa: Anadolu'nun eski yerleşim yerleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağda kentler nasıl kuruldu?*. (N. Nirven, & N. Başgelen, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yaldız, M. (2002). Güneşin ve suların ülkesi Milet Didim Priene. Milet Yayınları.
<https://books.google.com.tr/books?id=v9eVDwAAQBAJ&hl=tr> adresinden alındı

Crisis of Liberal Hegemony and the US

Aqeel Abbas KAZMÎ¹

Zeeshan FİDA²

ABSTRACT

In the contemporary complex world, strain on the world order led by liberal hegemonic state of the United States seems obvious. In the Post-Cold war era, being swayed by the demise of the Soviet empire and the American exceptionalism, the United States pursued ideals of progressive liberalism which favored promotion of democracy, free market capitalism, international institutions and protection of human rights around the globe. Progressive liberal values were upheld and propagated by the United States in the unipolar world. The US policy makers desired that their domestic political and economic ideals should be emulated by the entire world. Because progressive liberals believed that compatibility between the US domestic political and economic structures and international system will lead towards sustainable peace in the world. Thus, in the absence of peer competitors, the US pursued the policy of global domination being favored by progressive liberals. However, the US policy of global domination backfired when the US used force unilaterally during its campaign on War on Terror and had little appreciation of the use of force in Afghanistan and Iraq. Moreover, the unilateral policy initiatives of the US President Donald Trump such as withdrawal from the Paris Climate agreement, Iran Nuclear deal and the Trump Peace plan for the Middle East have also undermined liberal world order based on the global norm of multilateralism. On the other hand, the rise of China as a great power and the Russian resurrection pose severe challenges to the US dominance in world affairs.

Keywords: Liberalism, United States, Hegemony, Global Politics, World Order

Liberal Hegemony Krizi ve A.B.D.

ÖZ

Çağdaş karmaşık dünyada, Amerika Birleşik Devletleri'nin liberal hegemonik devletinin önderlik ettiği dünya düzeni üzerindeki baskı bariz görünüyor. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyet imparatorluğunun çöküşü ve Amerikan istisnacılığının etkisinde kalan Amerika Birleşik Devletleri, dünya çapında demokrasi, serbest piyasa kapitalizmi, uluslararası kurumlar ve insan haklarının korunmasını destekleyen ilerici liberalizm ideallerini takip etti. İlerici liberal değerler, tek kutuplu dünyada Birleşik Devletler tarafından desteklendi ve yayıldı. ABD'li politika yapımcılar, kendi iç siyasi ve ekonomik ideallerinin tüm dünya tarafından örnek alınmasını istediler. Çünkü ilerici liberaller, ABD'nin iç siyasi ve ekonomik yapıları ile uluslararası sistem arasındaki uyumluluğun dünyada sürdürülebilir barışa yol açacağına inanıyorlardı. Böylece, emsal rakiplerinin yokluğunda ABD, ilerici liberaller tarafından tercih edilen küresel egemenlik politikasını izledi. Bununla birlikte, ABD Teröre Karşı Savaş kampanyası sırasında tek taraflı olarak güç kullandığında ve Afganistan ve Irak'ta güç kullanımını çok az takdir ettiğinde, ABD'nin küresel egemenlik politikası geri tepti. Ayrıca ABD Başkanı Donald Trump'ın Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmesi, İran Nükleer Anlaşması ve Trump'ın Ortadoğu için Barış Planı gibi tek taraflı politika girişimleri de küresel çok taraflılık normuna dayalı liberal dünya düzenini baltaladı. Öte yandan, Çin'in büyük bir güç olarak yükselişi ve Rusya'nın yeniden dirilişi, ABD'nin dünya meselelerindeki egemenliğine ciddi meydan okumalar getiriyor.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, A.B.D, Hegemonya, Küresel Politika

¹ Aqeel Abbas Kazmi ,Lecturer Istanbul Sabahattin Zaim University ,School of Foreign Languages, ORCID 0000-0002-5044-4182 (Sorumlu Yazar)

² Zeeshan Fida , Lecturer Fatima Jinnah University Rawalpindi , Pakistan , Department of International Relations, ORCID 0000-0001-2345-6789

Modus Vivendi Liberalism

The first part of the paper deals with the ideas of classical liberalism. Classical liberalism as an ideology is individualistic at its core. It gives priority to individual rights over collective rights. Classical liberal thinkers such as John Locke, Adam Smith and Fredrick Hayek were champions of individual rights.

Modus vivendi liberals reject the classical realist views about human nature. Thomas Hobbes in the Leviathan argued that humans are fallible creatures and by nature unruly, aggressive, and violent. In the Hobbesian state of nature, there is an absence of higher authority, rules and regulations; egoistic and narcissist individuals are competing over limited resources and everyone is free to do anything to protect one's life. Such a state of affairs results in a war of all against all in which life of a man is short, nasty, and brutish (Hobbes, 1996). John Locke rejected these postulates and argued that man by nature is 'Casa Blanca'. He is neither good nor bad. It is his social institutions which nurture his personality. Furthermore, he opined that man is a rational actor and reasonable creature (Locke, 1988).

Lockean conception of state of nature is quite different from the Hobbesian one. According to John Locke, state of nature is that condition that exists prior to the creation of government or political society. However, in the Lockean state of nature, there is abundance of resources. Human beings are engaged in commerce and trade and there is no fierce rivalry among people. But in the state of nature, there are certain inconveniences because of which humans need to create an impartial authority, a state. The question is what are those inconveniences? Locke answered that in a state of nature, one is one's own judge and executive. And in a state of nature, everyone is free and equal and possesses inalienable rights. These inalienable rights are life, liberty and property. All these natural rights are there even in a state of nature. These fundamental rights cannot be transferred. Thus, in a state of nature, everyone is one's own judge and holds executive power as well. But problems arise in a state of nature, when individuals cannot reach universal agreement over the first principles (which means what constitutes a good life?) and when judicial and executive power is abused which can lead towards a cycle of revenge and retaliation. For example, in the 'Thirty Year War' (1618-1648), Catholics and Protestant fought against each other over the first principle. Both held that their views represent truth and reality. This led to chaos and caused bloodshed in the Western Europe in the Seventeenth century. Hence, to create rapprochement over the first principle and to overcome inconveniences of state of nature, Locke and other enlightenment philosophers suggested solutions for these problems.

Liberal Solution to the Problems of State of Nature

Political liberalism has two variants: modus vivendi liberalism and progressive liberalism. They share a common view of human nature and stress the importance of inalienable rights (rights that cannot be taken away or voluntarily given up), tolerance, and the need for a state to maintain public order (Mearsheimer, 2018, p.45) (Learn Liberty, 2011).

First, they talk about norms of tolerance (Mearsheimer, 2018). They all agree that agreement over the first principle is not possible, thus, humans need to tolerate each other's views over the first principle. It is almost impossible to resolve differences between Catholic and Protestants. As in the contemporary world, it is difficult to end differences between Shia and Sunni Muslims. Thus,

individuals need to tolerate each other's views even if they do not agree with the views of others. French liberal intellectual Voltaire stated “I disapprove of what you say, but I will defend to the death your right to say it”. Hence, classical liberal thinkers propagated for individual rights, norms of tolerance and freedom of expression.

Second, John Locke favored a social contract for the creation of a political agency, a state. He argued that human beings need to create an impartial authority by their mutual consent. People could choose a few among themselves as their representatives and these representatives as trustees of people then in return protect fundamental rights of people (World Library Foundation, 2020). Liberal scholars favored a limited form of government, a minimalistic state (Locke, 1988) (Learn Liberty, 2011).

The Nature of Liberal Social Contract

John Locke is a quintessential Modus Vivendi liberal, as are Adam Smith and Friedrich Hayek. Modus Vivendi liberals argued that the state should not be involved in social engineering rather state should provide just a friendly environment to people to engage in trade and commerce. (Mearsheimer, 2018, p. 45). And if any problem arises then the state should intervene and solve that problem (Mearsheimer, 2018, p. 55-56).

Adam Smith was the champion of free market mechanism and in favor of the limited role of the state in the market affairs. He argued that market mechanisms (invisible hands of market) allocate scarce resources in a more effective and efficient manner. He argued that in the long run, market forces lead towards progress and peace (Smith, 1776).

Liberal thinkers favored separation of power among state institutions. French thinker Montesquieu favored separation of power between legislature, executive and judiciary (Montesquieu, 1989). However, earlier Locke also favored separation of power among state institutions (World Library Foundation, 2020). Classical liberals talk about rule of law (Learn Liberty, 2011). No one can be superior before law. And law should express the General Will of the people (Rousseau). Law should promote maximum happiness for the maximum number of people (Mill, 1863). The government policies and laws should increase individual liberties and promote peace and prosperity (Learn Liberty, 2011).

Immanuel Kant argued that if states are republican in nature and are constitutional in character then such free liberal republican states can promote peace and prosperity. He believed that people should elect their representatives who in turn protect fundamental rights of people and promote peace and prosperity (Kant, 1970). Moreover, liberal republican states should engage in friendly relations among each other and exchange goods and services among themselves. This would increase prosperity among liberal states (Mingst, Arreguin-Toft, 2018, p.84). Thus, Kant in his essay, ‘Perpetual Peace’ favored a loose coalition of liberal republican states who favor friendly relations among each other and exchange goods and services. Hence, in today's parlance, he favored democracy, trade, and international organisations. Furthermore, he argued that free trade, international organisations and democracy promote peace and prosperity in the world.

Locke and Rousseau argued for popular sovereignty and that if a state does not protect interests of people then people can resist against the existing state. These ideas shaped the entire history of Western Europe. Thus, ordinary people revolted against their monarchs and demanded their fundamental rights. Two revolutions ushered in the eighteenth century— the American Revolution (1773–1785) against British rule and the French Revolution (1789) against absolutist rule. Both revolutions were the product of Enlightenment thinking as well as social-contract theory.

Enlightenment thinkers saw individuals as rational, capable of understanding the laws governing them and capable of working to improve their condition in society (Mingst, Arreguin-Toft, 2018, p.26).

What is Liberal Hegemony?

The second part of the paper discusses the idea of liberal hegemony. The genesis of liberal hegemony arises from individualism and alienable rights when these individual natural rights become universal rights (Mearsheimer, 2018). When liberals argue that fundamental individual rights are not confined to a particular state rather these individual rights should be promoted and protected in the entire world then liberalism becomes a very imperialist ideology. When states are not only concerned with their own national interests rather become champions of individual rights in the world then liberalism becomes liberal hegemony, when states try to impose their values and ideals on other states.

By the beginning of the last decade of the twentieth century, Wilsonianism seemed triumphant. President Bush proclaimed his hope for a new world order in classically Wilsonian terms: “We have a vision of a new partnership of nations that transcends the Cold War. A partnership based on consultation, cooperation, and collective action, especially through international and regional organizations. A partnership united by principles and the rule of law and supported by an equitable sharing of both cost and commitment. A partnership whose goals are to increase democracy, increase prosperity, increase peace, and reduce arms (Bush, 1990, p.152).

Bush’s Democratic successor, President Bill Clinton, expressed America’s goals in very similar terms, expounding on the theme of “enlarging democracy”: In a new era of peril and opportunity, our overriding purpose must be to expand and strengthen the world’s community of market-based democracies. During the Cold War, we sought to contain a threat to survival of free institutions. Now we seek to enlarge the circle of nations that live under those free institutions, for our dream is of a day when the opinions and energies of every person in the world will be given full expression in a world of thriving democracies that cooperate with each other and live in peace (Clinton, 1993, p.650).

Since the outbreak of riots in Hong Kong, the US is defending and speaking in favor of individual rights of the people of Hong Kong. Even the US House of Representative passed H.Res.543-116th Congress (2019-2020): “Recognizing Hong Kong's bilateral relationship with the United States, condemning the People's Republic of China for violating their obligations to the people of Hong Kong, and supporting the people of Hong Kong's right to freedom of assembly and peaceful protest.”

Moreover, the United States has powerful incentives to make Taiwan an important player in its anti-China balancing coalition. First, as noted, Taiwan has significant economic and military resources and it is effectively a giant aircraft carrier that can be used to help control the waters close to China’s all-important eastern coast. The United States will surely want Taiwan’s assets on its side of the strategic balance, not on China’s side. Second, America’s commitment to Taiwan is inextricably bound up with U.S. credibility in the region, which matters greatly to policy makers in Washington (Mearsheimer, 2014, p. 35-36).

Furthermore, the US casus belli for intervention in Iraq is emancipation of Iraqi nation from the authoritarian regime of Saddam Hussein, promotion of democracy and universal fundamental rights in Iraq (Mearsheimer, 2011). Similarly, during the Obama administration, the US alongside NATO led coalitions intervened in Libya in March 2011 under the UNSC Resolution of 1973. It was proclaimed that the US is going to protect the Libyans from the ethnic cleansing and genocide of Muammar Gaddafi (Daladier, 2012). In addition, during the Trump administration, the US airstrikes in Syria in April 2017 also highlighted these same arguments that the US is going to protect the Syrian

from the brutal regime of Bashar al Assad. And it was alleged that Syrian government is using chemical weapons against its own people. Thus, to protect the innocent people, the US conducted a military operation in Syria.

In the Eastern Europe, the United States sponsored and instigated a revolt against the Ukrainian government of Viktor Yanukovich in 2013-2014. When the Ukrainian government said no to the European Union and the NATO deal, widespread protests started in November 2013. In response to demonstrations, Russian forces intervened in Ukraine and annexed Crimea in between February and March 2014 and started separatist movement in the Eastern Ukraine (Mearsheimer, 2014). The West's final tool for peeling Kiev away from Moscow has been its efforts to spread Western values and promote democracy in Ukraine and other Post-Soviet states, a plan that often entails funding pro-Western individuals and organizations. Victoria Nuland, the U.S. assistant secretary of state for European and Eurasian affairs, estimated in December 2013 that the United States had invested more than \$5 billion since 1991 to help Ukraine achieve "the future it deserves" (Mearsheimer, 2014, p. 3-4). Thus, these are a few illustrations of how the US became champion of progressive liberal ideals of individual universal rights, promotion of democracy and free international institutions.

The second development that led towards liberal hegemony is the triumph of progressive liberals over classical liberals at domestic level in the US during the interwar years and at international level during the Post-Cold War era. In the Pre-Second World War era, the liberal US government got involved in social engineering. Under the Franklin Roosevelt administration, the state expanded its power and provided more services to people. State led public expenditures grew rapidly and created job opportunities for the Americans (Mearsheimer, 2018, p.69-74). Moreover, progressive liberals succeeded because of the rise of popular democracy and the mass media; the government assumed the role of welfare state. Secondly, ideas of John Maynard Keynes got priority over classical economic theorists. Keynes idea of state market intervention substituted ideas of Adam Smith. Hence, the government began to intervene in market affairs to regulate it and increased public spending to avoid economic depression. However, in the Post WWII era, progressive liberal ideas ambivalently remained confined at domestic level in the US. These liberal hegemonic ideals could not be translated at international level because of bipolar order (Mearsheimer, 2018, p.130). But their opportunity to pursue these hegemonic ideas would come later on, when the Soviet empire disintegrated in late 1980s.

Why the US pursued Liberal hegemony in the Post-Cold War Era

The third part of the paper addresses the question of why the US pursued liberal hegemony. This section deals with calibrating the US policy of global domination in the Post-Cold war era. First, global power configuration changed in the international system. The world became a unipolar world led by the United States (Mearsheimer, 1990). In the first two decades of the Millennium, there was absence of peer competitors that could confront US primacy (Nye, 1992). The Soviet empire crumbled and became embroiled in internal conflicts. China was still an emerging power. Besides, Japan was not a military power and it allied with the United States after WWII. Hence, the unipolar world order provided the United States opportunity to ignore the balance of power politics, *raison d'être* and pursue a liberal foreign policy. Thus, the US in the unipolar world favored global domination instead of off-shore balancing, containment policy or isolationism (Mearsheimer, 2011).

American foreign policy was guided by the two bigger ideas of the early 1990s. First idea was endorsed by Francis Fukayama. He argued in his book, "The End of History and Last Man", about the triumph of liberal democracy and capitalism. Moreover, he stated that Nazism and fascism had

been defeated in the First half of the Twentieth century whereas communism has been defeated in the Second half of the Twentieth century (Fukuyama, 1989). Thus, there is no other alternative ideology which could compete with liberalism. Hence, it is the end of history in terms of ideological rivalries. Every state with the passage of time would adopt democracy and capitalism as their political and economic form of systems.

Another idea that would shape the US foreign policy would be ideas presented by Charles Krauthammer. He argued in his seminal article, “Unipolar Moment”, that the US is not only just a strong economic power in the globe but also the strongest military power in the world (Krauthammer, 1990). Thus, the US should promote its ideas and interests in the entire world even with the use of force. Besides, ideas of Francis Fukayama and Krauthammer would be wedded together and these ideas would then shape US foreign policy in the Post-Cold war era. Be it Liberal Democrat or Neo-Conservative Republican, both major political parties of the US would pursue liberal hegemony in their foreign policy. Hence, in the Post-Cold war era, the US would dominate the entire globe and sponsor human rights, democracy, capitalism and international organizations as their ideals to promote progress and peace in the world.

Goals of Liberal Hegemony

The fourth section of the paper deals with goals of liberal hegemony. In the Post-Cold war era, the US attempted to remake the world in its own image (Mearsheimer, 2018, p.120). The US desired other countries to adopt liberal ideas. Thus, in order to pursue such goals, the US executed a three pronged strategy (Mearsheimer, 2018, p. 130).

First, the US promoted liberal democratic values in the entire world. After the demise of the Soviet empire, the US would help the Eastern European states to adopt democracy as their political form of government. Moreover, the US used force in Iraq in 2003 and justified their unilateral intervention by arguing that the US wanted to liberate Iraq from the authoritarian regime of Saddam Hussain and bring a democratically elected government in Iraq (Mingst and Arreguin-Toft, 2018, p.76). Similarly, under the Obama administration, the US intervened in Libya in 2011 and justified their intervention on the basis of humanitarian intervention (Daladier, Stavridis, 2012, p.2-3). The American officials contended that purpose of military intervention is to protect the Libyan from genocide and the protection of the Libyans human rights and establishment of democratically elected government in Libya (Jacobs, 2015, p.2-4, 5). A 42-page report released recently by China’s Ministry of Foreign Affairs singled out the National Endowment for Democracy, the congressionally funded organization founded in 1983 to support the spread of democracy and human rights around the world, accusing it of underwriting a revolution in Hong Kong (Myers, 2020).

Second, the US desired states to integrate with international institutions. The liberal logic behind such an approach is that international organisations promote peace and stability. Peeve House and Bruce Russet claim that international organisations promote peace and stability through multilateralism. International organisations settle disputes particularly those organisations that are of homogenous nature. Moreover, international organisations provide a platform for negotiations to overcome trust deficit among states and mitigate fear of cheating (Pevehouse, Russet 2006, p.969-1000). Furthermore, international organisations ensure states comply with rules and regulations of the international system, reduce transaction cost of exchange, and socialize states to cooperate with each other at international level (Ruggie, 1992). Thus, the US pursued such an approach in the immediate aftermath of the Cold war. Various Eastern European states integrated into the NATO and European Union. And this wave of NATO and EU expansion from Central Europe to the Eastern Europe

continued without interruption (Mearsheimer, 2011). However, finally, these expansions stopped when Russian President Putin drew red lines over Ukraine and Georgia. The Putin administration communicated to the US that Russia would wreck Ukraine but would not let it become part of NATO and European Union and this eastward expansion of these two organisations led towards Ukrainian crisis (Mearsheimer, 2014). Moreover, the US maneuvered international organizations to pursue its vested interests in the world. For example, in the Gulf War of 1991, the US through the platform of the United Nations Security Council got an endorsement to intervene in Kuwait to liberate her from Iraqi occupation. Similarly, the US intervention in Yugoslavia and Somalia also came under the banner of the UNSC and NATO. US intervention in Afghanistan also came while utilizing the UNSC forum. Under the UNSC Resolution 1386 (2001) American invaded Afghanistan. Moreover, the norm of multilateralism was exploited by the US, when the US intervened in Libya. Thus, to wind up the argument, the US wanted more states to become part of a global network of international organizations (Kissinger, 1994, p.805).

The third goal of liberal hegemony is to promote global capitalism (Mearsheimer, 2018). The US as a leader of the capitalist world promoted free trade, multinational corporations, and forces of globalization (Kissinger, 2014, p. 364,368,369) (Kissinger, 1994, p.804, 805). The driving forces of globalization are trade, finance, technology, and communication. According to Liberal economists, the end product of these forces of globalization is prosperity and peace in the world. Global capitalism favors forces of globalisation. As a result, there is more interconnectedness among states. Global trade has increased many folds. Moreover, because of the availability of finance, more states are relying on global financial institutions such as the International Monetary Fund and the World Bank. Furthermore, due to technology, economic institutions have been transformed. Now, states as well as non-state actors can easily interact with one another. Time and space have been shrunk and squeezed (Baylis, 2020). As a result of all these processes, the world has become a global village. Globalization promotes complex interdependence among states and which eventually reduces likelihood of wars among states. Thus, the US pursued liberal ideas of global capitalism and wanted more and more countries to embed with global economic institutions in order to promote prosperity and peace in the world.

The assumed benefits of pursuing liberal hegemony were to eliminate human rights violations in the entire globe. However, the US justification for intervention in Somalia, Iraq, Libya, Syria and Ukraine to protect universal human rights was liberal delusion rather the US intervention in these states created a power vacuum that resulted in intense rivalries among various factions which ensued in bloodshed and anarchy (Hamasaed, Nada, 2020, p.1) (Boke, 2016).

The second purpose to pursue liberal hegemony was to ensure peace in the international system, to halt proliferation of nuclear weapons and to eliminate terrorism. The US and the international community, to some extent, have been successful in checking the spread of nuclear weapons and ensuring compliance to the Nuclear Non-Proliferation Regime. But the menace of terrorism has become a major global security problem. The Middle Eastern region is engulfed in the scourge of terrorism (Mearsheimer, 2014). And the World has become far more dangerous be it the Middle East, the Eastern Europe and Southeast Asia.

The hegemonic Bush doctrine has led towards catastrophe in the already tumultuous West Asian region. After the war in Afghanistan, the Bush administration invaded Iraq in 2003 (Mingst and Arreguin-Toft, 2018, p.74). Without the United Nations Security Council Resolution, the US intervened in Iraq. The purpose behind the Iraq war was to change the government of Saddam Hussain. And regime change policy was pursued through unilateralism and preemptive strikes were conducted to destroy the Weapons of Mass Destruction which were not found in Iraq. In 2004, the

UN Secretary General at the time, Kofi Annan, said the invasion was illegal. Bush doctrine of regime change destroyed Iraq (Hirsch, 2010). The US illegal intervention and flawed policies in Iraq led towards creation of the IS in Iraq which brought havoc in the Middle East (Al Jazeera English, 2015). Moreover, the US invasion of Libya has destroyed its entire landscape. Two separate governments are controlling the Eastern and Western parts of Libya. The Libyan National Army of Khalifa Haftar and the United Nations recognized Government of the National Accord is competing for power. Libya is in chaos and the US is very much responsible for the mess it left in Libya. Despite several other factors that triggered the Syrian Civil War in 2011, US policy of regime change in Syria aggravated the Syrian crisis. Thus, liberal hegemonic designs in the Middle East have destroyed the entire region.

Moreover, the US liberal dream to bring Ukraine into NATO and the European Union has brought havoc in Ukraine. The Eastern Ukrainians have launched the Eastern separatist movement. Moreover, Russia has annexed Crimea. Hence, again the indispensable nation has been unable to achieve her end goals in Ukraine and humiliated by the Russians (Nuruzzaman, 2014).

Furthermore, the Sino-US rapprochement seems to be withering away. However, it was the US that accommodated China to become part of global institutions (Mearsheimer, 2018). And it was assessed by the US administrations that Chinese assimilation into global institutions would promote US interests. However, such US liberal delusion has short lived. With the rise of China, her behaviour has become more assertive and aggressive. China claims sovereign rights over the entire South China Sea. Moreover, Chinese are becoming more aggressive in their relations with the other Southeast Asian Nations over their territorial claims in the South China Sea (Vox. 2017) (Al Jazeera English, 2020). Recently, China is also creating various man made artificial islands in the South China Sea to assert her territorial claims in the water which is a violation of international law of seas (Vox.2017) (Al Jazeera English. 2020). The US policy of liberal hegemony has resulted in shattering the aura of the US invincibility (Nasr. 2014).

Why Liberal Hegemony in a Crisis Phase

The last section of the paper deals with why liberal hegemony is in a crisis phase (Mearsheimer, 2018). First, if there is a competition between nationalism and liberalism, nationalism would always win. Almost all states are nation states but a very few states are liberal states which show the power of nationalism. In international relations, nationalism precedes liberalism. States choose nationalism over liberalism. States are concerned about their sovereignty and national interests. State sovereignty means that nation states do not allow other states to interfere in their internal matters. In the Post-Cold war era, the US pursued liberal hegemony and underestimated the power of nationalism which resulted in retreat of the US foreign policy. As a consequence, liberal hegemony is in a crisis phase.

Second, in the anarchic world, states are primarily concerned about their survival (Waltz 1990). To ensure their survival, states are engaged in power competition. Each state tries to maximize its power. While competing for power, states do not trust the intentions of other states. Thus, states rely on self-help mechanisms. In order to attain security, states possess some kind of offensive/defensive military capabilities. However, when states interests are at stake, they use force to protect her interests (Mearsheimer, 2007, p. 73-75). Nonetheless, these realists' assumptions were not well understood by the liberal American administrations. When Putin used force in Ukraine, the US officials' paints were down and they could not understand what was happening in Ukraine. Thus, Ukrainian crisis shows why US liberal foreign policy is in a crisis phase and the power of realism.

Third, the overselling of individual rights also led towards failure of US foreign policy. To emphasize, in international relations, states are more concerned about their national interests, individual rights

take a back seat when it comes to state survival and security consideration. The Russian behavior in Ukraine, the Syrian regime policies in the Syrian civil war, and the Chinese government behaviour in Hong Kong illustrate this point.

Moreover, the coming of Donald Trump into power as anti-liberal President further pushed liberal ideas into the abyss. Donald Trump fought against the rhetoric of globalisation. He is a nationalist President who favored America First Approach which means American nation comes first rather than the liberal idea of cosmopolitanism. He is against free trade principles. He opposed free trade agreements vis-a-vis China and started a trade war against China by imposing tariffs on Chinese goods. He renegotiated the North American Free Trade Agreement with Canada and Mexico. He withdrew from the Paris Climate Change agreement. He is against multilateral institutions like the World Bank, NATO, and International Criminal Court. He said NATO is an obsolete organisation. He stated that the WTO is against the US interests. He threatened the ICC prosecutors if they initiated cases against the US war crimes in Afghanistan and Iraq. He unilaterally favored Israel's claim over the West Bank, recognized the East Jerusalem as the undivided capital of Israel and shifted the US embassy, recognised Israel claims over the Golan Heights of Syria. Even President Trump allowed the killing of Iranian General Qasim Sulemani in the drone strikes in Iraq. Furthermore, he turned blind eye towards authoritarian regimes. He backed Saudi Arabia and their campaign in Yemen. He is against migration and announced construction of a boundary wall between US-Mexico. Thus, he is against liberal ideas and such US foreign policy behavior has led towards a crisis in liberal hegemony. To conclude, the rise of China and resurrection of Russian power on the one hand, decline in the US power on the other hand, has resulted in power diffusion in the global power configuration which has resulted in the Post-American World.

References

- Al Jazeera English. (26-10-2015). Enemy of Enemies: The Rise of ISIL. <https://www.youtube.com/watch?v=4yX6pK0d19Q>
- Al Jazeera English. (22-11-2020). what's behind the South China Sea dispute? <https://www.youtube.com/watch?v=f00V9MOBhg8>.
- Baylis, J. (2010). *The globalization of world politics: An introduction to international relations*. Oxford University Press.
- Daalder, I. H., & James G. S. (2012). NATO's victory in Libya: the right way to run an intervention. *Foreign Affairs*, 2-7.
- Daladier, I. H., & Stavridis, J. G. (2012). NATO's victory in Libya: the right way to run an intervention. *Foreign Affairs*, 2-7.
- De Montesquieu, C. (1989). *Montesquieu: The spirit of the laws*. Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history? *The National Interest*, 16, 3-18.
- Hamasaeed Sarhang, Nada Garrett. (2020). *United States Institute of Peace*. <https://www.usip.org/iraq-timeline-2003-war#textonly>

- Hirsch Afua. (2010). 'Iraq invasion violated international law, Dutch inquiry finds'. *The Guardian*. 12-01-2010. <https://www.theguardian.com/world/2010/jan/12/iraq-invasion-violated-interational-law-dutch-inquiry-finds>. (Accessed: 05-05-2021)
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan*. (Ed. R. Tuck) Cambridge: Cambridge University Press.
- H.Res.543-116th Congress (2019-2020):Recognizing Hong Kong's bilateral relationship with the United States, condemning the People's Republic of China for violating their obligations to the people of Hong Kong, and supporting the people of Hong Kong's right to freedom of assembly and peaceful protest. <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/543>.
- Jacobs, R. T. (2015). A History of Conflict and International Intervention in Libya. *Global Security Studies*, 6(1).
- Jordan S. (2020). World Library Foundation. "Two Treatises of Government by John Locke. <https://www.youtube.com/watch?v=IVYBRhqT3Qs&t=1s>.
- Kant, I. (1970). *Perpetual peace: A philosophical sketch*. Cambridge University Press.
- Kissinger, H. (2014). *World order*. Penguin Books.
- (1994). *Diplomacy*. Simon and Schuster.
- Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs*. 70, 23.
- Locke, J. (1988). *Two treatises on government*. (ed. P. Laslett). Cambridge University Press.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Why we will soon miss the Cold war. *The Atlantic Monthly*, 266(2), 35-50.
- (2011). Imperial by design. *The National Interest*, 11, 16-34.
- (2014). America unhinged. *The National Interest*, 129, 9-30.
- (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: The liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93, 77.
- (2018). *Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press.
- (2007). Structural realism. *International relations theories: Discipline and diversity*, 83, 77-94. https://www.comackschools.org/Downloads/8_mearsheimer-structural_realism.pdf
- (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: the liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs*. 93, 77. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/fora93&div=111&id=&page=>
- (2014). Taiwan's dire straits. *The National Interest*, (130), 29-39.
- (2018). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press.

- Mill, J.S. (2008). *Utilitarianism* in J. Gray (ed.) *On Liberty and other essays*. Oxford: Oxford University Press. [ISBN 9780199535736].
- Mingst, K. A., McKibben, H. E., & Arreguin-Toft, I. M. (2018). *Essentials of international relations*. (7th Edition). WW Norton & Company.
- Myers Lee Steven. (2020). 'In Hong Kong Protests, China Angrily Connects Dots Back to U.S.'. *The New York Times*. 30-11-2020. <https://www.nytimes.com/2019/09/05/world/asia/china-hong-kong-protests.html>. (Accessed: 04-05-2021)
- Nuruzzaman, M. (2014). The dispensable nation: American foreign policy in retreat. *Global Change, Peace & Security*, 26(3), 337-339.
- Nigel Ashford. Learn Liberty. (2011). "What is Classical Liberalism?" https://www.youtube.com/watch?v=iU-8Uz_nMaQ.
- Nye, J. S. (1992). What new world order? *Foreign Affairs*, 71(2), 83-96.
- Pevehouse, J., & Russett, B. (2006). Democratic international governmental organizations promote peace. *International organization*, 969-1000.
- President George Bush, "The U.N: World Parliament of Peace," address to the U.N, General Assembly, New York, and October 1, 1990.
- President Bill Clinton, "Confronting the Challenges of a Broader World," address to the U.N. General Assembly, New York, September 27, 1993.
- Rousseau, J. (n.d.). *Discourse and the Social Contract*, in Cahn, S. M. (2010). *Political Philosophy: The Essential Texts* (2nd ed). Oxford University Press. [ISBN 9780195396614].
- Ruggie, J. G. (1992). Multilateralism: The Anatomy of an Institution. *International organization*, 46 (3), 561-598.
- Smith, A. (1937). *The wealth of nations* [1776].
- Vox. (17-02-2017). Why China is building islands in the South China Sea. <https://www.youtube.com/watch?v=luTPMHC7zHY>.
- Waltz, K. N. (1990). Realist thought and neorealist theory. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21-37.

KİTAP TANITIM

Carlton JH Hayes, Milliyetçilik: Bir Din Batı Siyasal Düşüncesinde Ulusçuluk Tasavvuru, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, 208 s.

Değerlendirmesini yapacağımız “Milliyetçilik Bir Din” eserinin yazarı olan Carlton J.H. Hayes; ömrünü ve akademik kariyerini milliyetçilik çalışmalarına adanmış bir tarihçi, araştırmacı-yazar ve akademisyendir. 1888 yılında ABD’nin New York kentinde Baptist bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, daha sonra kendi rızasıyla Katolik olmuştur. Katolik tarihini tanıtmak üzere Amerikan Katolik Tarih Derneği’nin kuruluşunda rol oynamış ve bu derneğin başkanı seçilmiştir. Ayrıca Hayes, Ulusal Hıristiyanlar ve Yahudiler Konferansı’nın ilk Roma-Katolik eşbaşkanı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan Askeri İstihbaratı’nda görev almıştır. Kariyeri boyunca çeşitli akademik kurumlarda akademisyenlik yapan Hayes, 1964 yılında hayata veda etmiştir. Milliyetçilik üzerine pek çok çalışması olan yazarın en temel ve dikkatleri en fazla cezbeden eseri olarak “Milliyetçilik Bir Din” gösterilebilir. Bu kitabında Hayes; milliyetçiliği tarihsel süreç bağlamında, salt kronolojik bilgi vermeden, başarılı bir biçimde yorumlamıştır. Yazarın amacı modern dönemde milliyetçiliğin bir din olarak işlev gördüğü tezi etrafında bu konudaki bilgi birikimini özet bir biçimde sunmaktır.

Milliyetçilik, modern dönemde ulusa atfedilen önem ile gelişim göstermiş ve bir ideolojiye dönüşmüştür. Kapitalist-modern toplumda insanlar ulusal kimlik ile kendilerini tanımlar hale gelmiştir. Devletin kendine yarattığı bir ulus ile ulus-devlet halini alması milliyetçilik ideolojisi ile kendini meşru bir zemine oturtması yine bu dönemde görülmüştür. Bütün bu sebeplerden ötürü milliyetçilik; sosyoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi alanlarda akademik çevrelerce çokça ilgi görmüş bir konu olagelmıştır. Değerlendirmesini yapacağımız “Milliyetçilik Bir Din” isimli kitabı da bu minvalde yazılmış bir eserdir.

Yalnızca kendi gözlemlerini paylaşması sebebiyle şahsi bir özürle başlamış olan kitap toplamda on iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın birinci bölümünde yazar, “Milliyetçilik Nedir?” başlığı altında millet ve milliyet; milliyetçilik ve vatan sevgisi kavramları arasında ayırım yapmak suretiyle milliyetçiliğin ne olup ne olmadığını etkileyici bir biçimde okuyucuya aktarmıştır. Buna göre cihanşümul bir olgu olarak tanıttığı milliyetçiliğin; bir coğrafya ile sınırlı tutulamayacağını söyleyen Hayes, bir milliyetten söz ederken ortak bir dil ve tarihsel geleneklerden bahsetmemiz gerektiği görüşünde olmuştur. Kitabın ikinci bölümünde din duygusunun milliyetçilik ve komünizmdeki tezahürlerine dikkat çekilmiş; ayrıca doğası gereği

milliyetçiliğin, komünizmin aksine din ile daha fazla etkileşim halinde olabileceğini savunulmuştur. Çünkü yazara göre milliyetçilik ideolojisi, insanların ekmekten fazlasına ihtiyaçları olduğunun farkındadır. Dinin bir medeniyet içindeki en asli unsur olduğu gerçeğine A. Toynbee üzerinden anlatmıştır. Kabileciliği ilkel bir milliyetçilik tipolojisi altında değerlendirdiği üçüncü bölümde Asya ve özellikle Afrika üzerinden Batılı olmayan toplumlar özelinde milliyetçiliği ele almıştır. Dördüncü bölümde modern milliyetçiliğin beşiği olarak saydığı İngiltere’de ve genel anlamda Hıristiyan dünyasında milliyetçiliğin kökenlerini aramaktadır. Milliyetçiliğin devrim Fransa’sında bir din haline getirildiğini savunduğu beşinci bölümün ardından altıncı bölümde milliyetçiliğin Avrupa’da hızla yayılışından bahsetmiştir. Kitabın yedinci bölümünde ise ulus devletlerin sahip oldukları milliyet bilinci sayesinde hızla sanayileşip güçlenmeyi istedikleri konusu işlenmiştir. Bu anlamda sanayileşme ve milliyetçilik arasındaki birbirini besleyen karşılıklı ilişki başarılı biçimde anlatılmıştır. Milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisinde hoşgörüsüzlük, tahammülsüzlük ve ötekileştirmeye evrildiğine de değinilmiştir. “Üstün millet” anlayışı ile milliyetçiliğin, sömürgecilik faaliyetlerinin ortaya çıkış ve gelişimi üzerindeki etkisi sekizinci bölümde ele alınmıştır. Dokuzuncu bölümde yazar, milliyetçilik ideolojisinin tüm dünyayı sarması suretiyle Birinci Dünya Savaşı’nın patlak verdiğini söylemiştir. Dahası bir dünya savaşının sebebi olan milliyetçiliği ulus devlete temel oluşturduğu için bu dünya savaşının sonucu olarak da değerlendirmiştir. Bir sonraki bölümde İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeci güçlerin yönetimindeki milletlerin, kazandıkları ulus bilinciyle isyan edip nasıl bağımsızlıklarını kazandıkları işlenmiştir. Kitabın “Milliyetçilik Dini Üzerine Düşünceler” başlıklı son bölümünde ise yazar, milliyetçiliğin bir din olarak modern insanın hayatındaki yerini incelemiştir. Semavi dinlerin yerine milliyetçiliğin ikame edildiği bu zamanda fazlasıyla tahripkar ve tehlikeli olagelmiş milliyetçiliğin Hıristiyanlık dini ile bir nevi yumuşatılması gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Şimdiye değin kitabın içeriğine dair yapmış olduğumuz çıkarımların ardından kitabın biçimi ve yazarın üslubuna dair değerlendirmede bulunacağız . Bu bağlamda yazarın üslubunun kitabın sonuna değin başarılı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Yazar belli bir bağlam içerisinde ilerlemek yerine sık sık bağlamdan kopmuştur. Bilgilerin bir yığın halinde verildiği eserden akıcı bir anlatım beklenmemelidir. Bu anlamda okuyucunun, kitabı tamamiyle anlayıp özümsemesi ilk etapta mümkün görünmemektedir. Okuyucunun dikkate alınmaması, okuyucunun tarih ve milliyetçilik alanındaki bilgisinin göz önünde bulundurulmaması yazarın üslubunda da görülmektedir. Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ten pek çok yerde Mustafa Kemal, hatta Mustafa diye bahsettiği görülmüştür. Dahası,

Arnold Toynbee'nin medeniyet ve din ile ilgili fikirlerinde kendine dayanak arayan yazar, Toynbee'den yalnızca bir cümle ile söz etmiş ve okuyucunun Toynbee'yi önceden bilmiş olması beklenmiştir. Bu, yazarın genel amacı için bir sorun teşkil etmese de kitabın anlaşılır oluşunu olumsuz yönde etkiler nitelikte olmuştur. Bunun dışında tercümenin yeterince iyi olmayışı ve bünyesinde eksiklikler barındırması kitabın anlaşılabilirliğine fazlasıyla engel olmaktadır.

Sonuç olarak, Carlton J. H. Hayes, akademik hayatını milliyetçilik çalışmalarına adanmış önemli bir tarihçi olmasıyla kendisinden sonra gelen akademik çevreleri etkisi altına almıştır. Ancak kitabındaki üslubun anlaşılır olmaktan uzak olması kitabın eksik yanıdır. Milliyetçiliğin din olarak sunulduğu çağdaş zamanlarda dinin tamamıyla yok sayılmasının yanlış olduğunu belirten yazar, milliyetçiliğin Hıristiyanlık ile harmanlanması gerektiğini belirtmiştir. Aslında diğer dinlerin burada hiçe sayılması ve Hıristiyanlık'a atıfta bulunulması, kitapta eleştirdiği emperyalizmin devamı niteliğinde bir davranış biçimi olarak görülebilir. Bu anlamda Toynbee'yi hamasi olmakla suçlayan yazar da bir nevi hamaset yapmaktadır. Bunun dışında milliyetçiliği yalnızca ulus devletin kuruluşunda meşruiyet sağlayan bir düşünce sistemi olarak görmeyip onu bir din olarak sunması, Hayes'in perspektifini genel bir şekilde anlamamız için yeterli olacaktır.

Simge Şabanfakı, İLEM 2. Kademe Öğrencisi

Joseph Stiglitz, Eşitsizliğin Bedeli, Çev. Ozan İşler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 375 s.

Giriş

Joseph Stiglitz 1943 doğumlu Amerikalı iktisatçıdır. 2002 yılında çıkardığı “Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı” kitabıyla dünya çapında bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Stiglitz, 1995-1997 yılları arasında Clinton hükümetinde İktisadi Danışmanlar Kurulu başkanlığı, 1997-2000 yıllarında ise Dünya Bankası başkan yardımcılığı ve baş iktisatçısı görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca 1979’da John Bates Clark Ödülü’nü ve 2001’de Nobel İktisat Ödülü’nükazanmış olan yazar, dünyanın en etkili birkaç ekonomisti arasında gösterilmektedir. Yazar Türkiye’de ise “Eşitsizliğin Bedeli” adlı çalışmasıyla tanınmış ve gündeme gelmiştir. Kitabın temel tezi Amerika’nın bilinenin aksine ekonomik yönden eşitsiz bir toplum olduğu ve bu artarak devam eden eşitsizliğin geleceğin Amerikan toplumunu da ekonomik, politik ve hukuki yönden tehdit ettiğiidir. Kitap on çarpıcı bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde eşitsizliğin farklı bir boyutuyla karşımıza çıkıyor. Anlatmak istenen eşitsizliğin günden güne artmasıdır. Bizim bu yazıdaki amacımız kitabı ve yazarın tezini incelemek ve kritiğini yapmaktır. Bunu yaparken izleyeceğimiz yol, dikkat çekilmesi gerektiğini düşündüğümüz önemli noktalara değinmek ve o bölümleri ele almaktır.

Yüzde 1 Sorunu ve Yoksulluk

“Zenginler zenginleşmekte, zenginlerin en zenginleri daha da zenginleşmekte, yoksullar sayıca artmakta ve giderek daha da yoksullaşmakta ve orta sınıfın içi boşaltılmaktadır.”(s. 51) Yazarın bu bölümdeki ana tezi bu cümlesinde açıkça belirtilmiştir. Burada iki şeye birden vurgu yapılmakta. Birincisi pastadan alınan payın eşit bölüşülmediği, ikincisi ise orta sınıfın tehlikede oluşu ve gittikçe alt sınıfa eklenmesidir. Stiglitz bunu yüzde 1 sorunu olarak anlatır. Bununla anlatılmak istenense toplumun “yüzde 1” ve “yüzde 99” olarak iki kutba bölünmesidir. Yoksulluğun ölçülmesinin tartışmalı bir konu olduğuna değinen yazar, 2011’e kadarki ölçümlerin devlet yardımlarını içermediğini söyler. Bununla birlikte yoksulların sayısı eski ölçüme göre daha fazladır ve her 6 Amerikalıdan yoksulluk içinde yaşamaktadır. Ülkedeki gelir dağılımına ve toplam servet dağılımına baktığımızda eşitsizliğin ne boyutlara ulaştığını görmüş oluruz. En yüksek gelirli yüzde 1’lik kesimin hane halkı geliri aşağıdaki yüzde 90’lık kesimin gelirine kıyasla 41’e 1’dir. “Bu yüzde 1’lik kesim için işler çok iyi giderken, Amerikalıların büyük bir kısmı günden güne kötüye gitmektedir.(s. 44)

Stiglitz kitabında aynı zamanda Amerika’nın fırsatlar ülkesi olduğu tezini de yalanlar. Ona göre bu toplumda fırsat eşitliği diye bir şey yoktur. Anne babanın gelir düzeyinin yanı sıra eğitim düzeylerindeki eşitsizlikler de çocuklarının eğitiminde oldukça etkilidir. Bunlar doğrudan fırsat eşitsizliğini doğurmaktadır. Yazar bu duruma İktisadi Hareketlilik Projesi ve İktisadi Politika Enstitüsü’nün yaptığı araştırmalarda ortaya koyduğu iki istatistiğe yer veriyor. Birincisi akademik olarak başarılı yoksul çocukların üniversiteden mezun olma ihtimalleri başarısız olan zengin çocuklarına kıyasla daha düşüktür. İkincisi ise üniversiteden mezun olabilseler bile, zengin ailelerin başarısız çocuklarından daha kötü bir durumda hayatlarını devam ettirmektedirler.

Yani yoksulluk aileden gelen ve devam eden bir durumdur. Amerika’nın bir fırsatlar ülkesi olduğu söylentisi de artık bir efsaneden ibarettir. Bu eşitlik efsanesi de insanları daha çok çalışmaya motive ettiği için kullanılıyordu. Çünkü küresel kapitalist sistem kendine çok çalışan işçiler aramaktaydı.

Orta sınıfın belirsizleşmesine gelecek olursak, bu bir ülkenin refahını gösterebilecek bir katmandır. Orta sınıf toplumun dengesini sağlayan sınıftır. Bu sınıfa normatif bir değer atfedilir. Orta sınıfın geniş olması refah dağılımının o toplumda iyi olduğunu gösterir. Refah devleti uygulamalarının yok olmaya yüz tutmasıyla beraber orta sınıfın gittikçe flulaşması durumu söz konusudur.

Devlet Politikaları ve Rant Arayışları

Stiglitz eşitsizliği tek bir nedene bağlamayıp işi yalnızca piyasa güçlerine ya da yalnızca refah anlayışından izole olmuş devlete yıkmıyor ve eşitsizliğin nedeni olarak bizlere üç şey sunuyor. Bunlar piyasa güçleri, devlet politikaları ve rant arayışlarıdır.

Eşitsizlik salt piyasa güçleriyle açıklanamaz. Devlet bir refah devleti olmaktan sıyrılıp neo-liberal iktisat politikaları benimsemeye başladığında ülkede piyasa ekonomisi serbestleşir ve özelleştirmeler başlar. Çünkü piyasanın devlet müdahalesi olmadan daha iyi bir biçimde işleyeceği düşünülür. Ancak bu durum Stiglitz'e göre efsaneden başka bir şey değildir ve neo-liberal politikalar ülkelerin üstteki kesim dışında halklarına yaramamıştır. Stiglitz, kendi başlarına bırakılan piyasaların başarısızlıklarını düzeltmek için devlete düşen rolün vergi ve düzenleme politikaları üretmek olduğunu söylemektedir. Bu politikaların üretilmesinde amaç kişilerin kazanımlarıyla bu kazanımların topluma getirilerini örtüştürmektir. İki kazanımın da rekabetin tam olmadığı ve de ekonomide dışsallıklar olduğunda ve risk piyasaları bulunmadığında iyi örtüşmediğinden bahseder. Bu ise yüksek eşitsizliği artıran bir durumdur. Çünkü zaten bireysel çıkarlar topluma katkılarının hep üzerinde olmuştur ki iş adamları hep kendi karına odaklandığından toplum refahını bir kenara atıyor ve bu da eşitsizliği doğuruyor. Sürekli kendi kazancına odaklanan iş sahibi kazancından başka hiçbir şey düşünmemeye başlar hale gelir ve rant arayışlarına çıkar. Rant arayışlarında uzman bazı sektörler vardır. "Finansçıların kredi kartlarıyla yoksul insanların sırtından büyük paralar kazanarak kendilerine menfaat sağlaması gibi" (s.88) Zannımızca bu tür bir rant sağlama çabası tefecilikten farksızdır. Yazar çuvaldızı devlete batırır ve neler yapılması gerektiğini vurgular. Yalnız sorunları ortaya dökme şeklinde değil, çözüm önerileriyle de kitap boyunca dikkat çeker. Örneğin devlet, sosyal adalet anlayışıyla bu rantçılığı yasaklamalıydı. Devletin bu denli geri planda duruşu verimsiz bir ekonomi ve eşitsiz bir toplumu beraberinde getiriyordu. "Devlet rolüne sahip çıkıp gereken rekabet yasaları aracılığıyla oyunun temel kurallarını koymalıdır." (s.113)

Devletin neden tekelleşmelere dur demediğiyle ilgili de yazarın iki çift lafı var. "Uluslararası kamuoyunda özel sektör karşıtı bir imaj vermemek için devlet bu yollara gitmektedir." (s.101) Ancak ekonomi ne kadar serbestleşse de devletin birtakım hilelerle yatırım yaptığını bazı ülkelerde görürüz. Örneğin Türkiye'de devlet, bunu üniversite açma yoluyla gerçekleştirmektedir.

Küreselleşme

Stiglitz küreselleşme sürecini birtakım getirilerini kabul etmekle beraber sürekli küreselleşmenin kötü yanlarına vurgu yapar imajını çizer. Ve bizlere küresel ilişkilerle ülke içi ve ülkeler arası eşitsizliğin doğrudan bir ilişkisi olduğunu göstermeye çalışır. Özel çıkarların yararı doğrultusunda yönetilmiş ticaret anlaşmalarına dikkat çeker ve buna "küreselleşmenin yönetilme şekli" der. Bu yönetilme şekli yüzünden işçiler daha düşük ücretlerde çalışmaya başlamıştır, çünkü bu anlaşmalar işçinin pazarlık gücünü ortadan kaldırır.

İşçinin pazarlık gücü azalınca sendikalaşma da durma noktasına gelir. Kuralların yazılmasına yardım eden finans sahiplerinin yol açtığı krizlerde dahi zararın çoğunu işçiler karşılamaktadır. Bu argümanları öne sürerek yazar küreselleşme taraftarlarına herkesin durumunun iyiye gideceğini nasıl hala iddia edebildiklerini sorar. Buna ek olarak Stiglitz, bir iktisatçı olmasının yanı sıra, zannımızca yaptığı toplumsal gözlemler ve analizlerle çok iyi bir sosyologtur. Kitabın bir bölümünde piyasa güçlerini bir kenara bırakıp dünyanın birbiriyle ilişki halinde olması ve sürecin değişmesiyle beraber gelen toplumsal değişmelere odaklanmıştır. Sendikaların verimsiz işgücünün kaynağı olarak görülmesiyle gelen sendikaların zayıflamasını da en bariz sosyal değişim olarak görmüştür. Ayrıca demokrasinin bu süreçten dolayı büyük hasarlar aldığından söz ederek zaten siyaseti üst kesimin yönettiğinden yakınmıştır.

Sonuç

Stiglitz, Eşitsizliğin Bedeli kitabında var olan ve artarak devam eden toplumsal bir gerçeği yani eşitsizliği gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Ayrıca birtakım çözüm önerileri sunarak sosyal bilimci kimliğini öne çıkarır.

Bildiğimiz gibi tam anlamıyla eşit bir toplum söz konusu değildir ve bunu yazarın kendisi de kabul etmektedir. Bu durum eşitsizliklerin hüküm süreceği manasına da gelmiyordu. Kitapta sürekli yüzde bir sorununa vurgu yapan yazar bu düzenin böyle gitmeyeceğini çok daha adil ve eşit bir toplumun devlet tarafından yapılacak bazı müdahalelerle birlikte var olabileceğini söylemektedir. Yazar neoliberalizme yoğun eleştiri getirir ve bu sürecin rantçılara yarar sağlamak olduğunu söyler. Kitapta dikkat çeken bir diğer husus ise yazarın eşitsizliği çok boyutlu ele almasıdır. Eşitsizliği yalnızca iktisadi yönüyle değil, toplumu anlamlandırmada ışık tutacak söylemleriyle çok boyutlu olarak ele almıştır. Yazarın devlete bu noktada pekçok görevin düştüğünü temellendirdiği bu kitabı literature katkı sağlamış ve dikkat çekmiştir.

Simge Şabanfakı, İLEM 1.Kademe Öğrencisi

George Orwell, Hayvan Çiftliği, Çev. Celal Üster, İstanbul: Can Yayınları, 2012, 152 s.

George Orwell, 1903 yılında baba tarafından Hindistan'ın Bengal eyaletinin Montihari kentinde memur çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kendisi baba tarafından İngiliz, anne tarafından ise Fransız'dır. Gerçek ismi Eric Arthur olan Orwell, 1922-1927 yılları arasında Hindistan İmparatorluk Polisi olarak görev yapmıştır. Ancak kast sisteminden, alt sınıfların ezilmesinden, sömürgeci bir devletin memuru olarak görev yapmaktan son derece rahatsız olduğu için görevinden istifa etmiştir. Sonrasında İngiltere'ye geri dönüp bilinçli bir biçimde alt sınıf işlerde çalışmış ve sosyalist olmuştur. Fakat, Stalin'in sosyalizm adına yaptığı yanlış adımlar üzerine sosyalist olmasına rağmen, Stalinizm haline dönüşen sosyalizmi eleştirmiştir. Keza İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yazdığı Hayvan Çiftliği, Stalin rejimine karşı sert bir eleştiridir ve Soğuk Savaş döneminde Amerikan liselerinde zorunlu olarak okutulmuştur. Yazar, 1950 yılında Londra'da hayata gözlerini yummuştur.

Kitaba bir sunuş ile başlayan Orwell, “Bütün kitaplar eşittir, ama bazı kitaplar öbürlerinden daha eşittir.” Diyerek kitabın sonlarına vurgu yapmaktadır. Sunuş dışında kitap on bölümden oluşmakta ve her bir bölümü müthiş bir olay örgüsü içerisinde okuyucuya aktarılmaktadır. Hayvan Çiftliği, okuyucuyu kurgusuyla cezbederken aynı zamanda düşünmeye sevk edecek bir romandır. Yazarın anlatımının yeterince yalın olup, kullandığı bazı simgelerden ötürü gizli mesajlar içerdiği için de anlaşılmasının biraz zor olmasının sebebini buna bağlamak gerekir. Siyasi anlamda oldukça yoğun bir içeriğe sahip olan eserde verilmek istenen mesaj, en kısa ibarelerle üstü örtülü bir biçimde yapılmıştır. Rusya'daki sosyalist düzenin patikte kendi ilkeleriyle çeliştiğini düşünen yazar, devrimin ana karakterlerini alegorik bir anlatım tarzı ile ele almıştır. Bu anlamda Stalin'i eleştirmek adına romanda karşımıza Napolyon isimli bir domuz çıkmaktadır. Beylik Çiftlik'te yaşayan bu domuz ve çiftliğin diğer hayvanları Bay Jones'un ihmalkarlığından ötürü yeteri kadar beslenemeyip bir gece devrim gerçekleştirirler. Devrimde etkili olan Koca Reis isimli karakterin çağrısı, Marx'ın Komünist Manifestosu'nda proleterlere olan çağrısını anımsatmaktadır. Buna göre İngiltere'de hiçbir hayvan özgür değildir ve onların hayatları sefillik ve kölelikten başka bir şey değildir (s. 24). İnsanlarla yapılan bu ilk savaş sonucu çiftliğin kontrolü bir insanın değil, emekçi hayvanların kontrolündedir. Bu savaşın isminin ne olacağı tartışma konusu yapıldığı sırada 12 Ekim Savaşı isminin karar verilmesi bir tesadüften ibaret değildir. Gizli mesajlar barındıran eserde yazar 12 Ekim isimlendirmesi ile Rusya'daki Ekim Devrimi'ne atıfta bulunmuştur. Ardından her siyasal sistemde olduğu gibi yöneten ve yönetilenler seçileceği için hayvanlar arasında bir iş bölümü yapılmıştır. Koyunlar çok düşünmeyen, başkalarının güdümüyle hareket eden kesimi, atlar

hizmet sektörünü, domuzlar yönetici sınıfı, Moly ilk gönüllü köleyi, Boxer ise ölümüyle sisteme kendini adayan kesimi temsil eder. Güç, bu sistemin içerisindeki en akıllı şahıslara yani domuzlara verilmiştir. Napolyon ve Snowball isimli iki domuz artık çiftliğin yönetiminden sorumlu olacaktır. Bu iki domuz hakkında bilgi vermek gerekirse Napolyon Snowball'a göre daha sert otoriter bir yapıya sahipken Snowball devrimi gerçekleştiren tam da amaçladıkları ve daha sonrasında kurdukları eşitlikçi düzenin gerektirdiği gibi kararlarında diğer hayvanların yararını düşünen akıllı bir liderdir. İki domuz arasındaki bu uyumsuzluk, onları her pazar yaptıkları tartışma toplantılarında birbirine düşürür. Snowball'un askeri dehası sayesinde insanların çiftliği basma olayında hayvanlar savaşı kazanır ve hayvan çiftliği uzun süre daha güvende kalır. Yine bir toplantı günü Snowball ve Napolyon'un yer değirmeni konusunda anlaşmazlığa düşmesi üzerine Napolyon, gizlice yetiştirdiği sadık köpekleri Snowball'un üstüne salar, Snowball çiftlikten kovulur. Bundan sonra Napolyon tek başına bir güç oluşunu yavaş yavaş zihinlerde oturtur ve diktatörlüğe başlar. Kendisine itaat etmeyip arkadan gizli iş çevirenleri köpeklerle cezalandırır. Bu iki domuzun gerçek hayattaki karşılıkları Rusya sosyalizminin önemli isimleridir: Lenin (Snowball) ve Stalin (Napolyon). Yazar bu ve benzeri tipllemeleriyle eşitlikçi bir toplumdan ziyade toplumdaki bireylerin farklılıklarını göz önünde bulundurup onlara adaletli davranmak gerektiğini savunur. Ayrıca romandaki Kuzgun karakteri üzerinden yazar bir sosyalist gözünden dini bireylerin vadettiği cenneti yalanlar. Üstelik bal badem simgeselliğinin vaadiyle sosyalizmin kendi ilkeleriyle çelişmesi din propagandası anlamında eleştirilir. Buna göre Kuzgun, cennet (balbadem) vaadiyle bireyleri kandıran, bunu yapmak için türlü hikâyeler uyduran bir dini kişiliktir.

Yazarın savunduğu ana tez sosyalist düzenin ilkeleriyle çelişen bir pratiğe sahip oluşudur. Bunun için sosyalizmi hayvanların yönettiği çiftlik içerisindeki sistem üzerinden eleştiriye tabi tutmuştur. Buna göre hayvanlar, önceki yöneticileri olan insanlara benzememek adına koyduğu çeşitli kanunlara uymayarak devrimin baştaki ilke ve prensipleriyle çelişmektedir. Örneğin insanlara benzememek amacıyla giysi giymeyi yasaklayan sistem sonunda domuzların kıyafet giydiğine, insanlar gibi iki ayak üstünde durduklarına ve insana özgü daha pek çok davranışta bulduklarına şahit olacaktır. Romanın sonunda hayvanlar, ellerindeki içki kadehleriyle duran domuzların ve insanların yüzlerine baktıklarında artık onları birbirlerinden ayıramayacaklardır. Sistemin anayasası olan Yedi Emir'in içerisindeki maddeler kitabın sonuna kadar sürekli domuzların yararına değiştirilip dönüştürülür. En başında *“Hiçbir hayvan hiçbir hayvanı öldürmeyecek.”* ibaresi sonunda *“Hiçbir hayvan sebepsiz yere öldürülmeyecek.”* şeklini alır. Napolyon'un bu uygulamalarına karşı gelen olursa diye Squealer

hitabet ve ikna kabiliyetiyle zamanın medya ayağını temsil eder ve Napolyon yoldaş yararına onun fikirlerini sürekli tekrar etmek suretiyle bir algı operasyonu yaratır. Üstelik devamlı olarak “*Napolyon’a itaat etmezseniz başınıza Snowball gelir ve şu tehlikeleri yaşarsınız*” diyerek hayvanlara korku algısı yapar. Squirrel’in kullandığı kavramlarla, çok basit bir şeyi karmaşıklaştırıp abartarak veya oldukça mühim bir şeyi basitleştirerek çiftlik sakinlerini yönlendirir.

Ayrıca sistemin beyin manipülasyonu işinden sorumlu olan Squaler, hayvanların Napolyon’a karşı isyan etmemesi için belleğin yanıltıcı olduğundan söz edip onları yatıştırmaktadır. Yel değirmeni inşasında Napolyon’un eski söylemlerini hatırlatan hayvanlara karşı Squaler, aynı biçimde beyin manipülasyonu yapmıştır. Bu ve bunun gibi olaylar üzerinden yeni kurulan düzenin hiç de iyiye gitmediği görülmektedir. Eleştirilen kapitalist sistemin aksine değil benzerine işler ağırlaşmış ve domuzlar hariç bütün hayvanlar yoğun bir biçimde sisteme hizmet etmektedir. Böylelikle sosyalizmin iyi niyetle yola koyulup sonunun siyasilerin ilkelere ters politikalar içinde bulunması hüsrarla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca çiftlikteki artan sayıda idam kararı Stalin dönemi idamlarına dikkat çekmek üzere kurgulanmıştır. Çiftliğin devrim öncesinden beri söylenegelen şarkı, devletlerin vatandaşlarının coşkusunu artırmaya yönelik olan marşlarına benzetilebilir. Bu şarkı ile bir aidiyet bilinci kazanan hayvanlar, şarkının yasaklanması üzerine içlerindeki o aidiyet ruhunu yitirmişlerdir. Artık hayvanları sistem için çalışmaya itecek hiçbir sebepleri kalmamıştır.

Kurulan sosyalist sistemin başında her hayvanın eşit olduğundan bahsedilmiştir. Ancak sistem çürümeye başladıkça bu söylem bütün hayvanların eşit ancak bazı hayvanların diğerlerinden daha fazla eşit olacaktır. Bu anlamda sosyalizm denen sistem içerisinde dem vurulan eşitlikten tek bir eser kalmadığı görülecektir. Düşman olarak görüp kötülediği insan ile hemhal olması roman içerisinde trajikomik bir durumdur. İşin menfaate geldiği sırada yönetici kesimin düşman ile aynı masada oturabilmesi oldukça gariptir. Buradan çıkarılacak mesaj kendi ilkelerinden uzaklaşan kimselerin sonunun kendini düşmanla aynı masada oturur vaziyette bulmasıdır. Ayrıca medyanın etkisiyle kandırılmaya, kişilerin birliği ve gücü ile başa gelen siyasilerin sömürüsüne maruz kalmamak için sahip olunan haklardan yararlanmak gerekmektedir. Bu açıdan vatandaşların yönetime tabi tutulmak için çaba sarf edip yönetimdekileri denetlemesi, çeşitli algı operasyonlarına izin vermemesi gerekmektedir.

Simge ŞABANFAKI, İLEMI. Kademe Öğrencisi,